T. C.
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

{YÜKSEK LİSANS TEZİ}

ABDURRAHÎM MUHİB EFENDİ'NİN FRANSA SEFÂRETNÂMESİ

(KÜÇÜK SEFÂRETNÂME)

Hazırlayan:

İbrahim KÜRELİ

Danışman:
Doç. Dr. M. Şükrü HANİOĞLU

İstanbul, 1992

İçindekiler

ÖNSÖZ

Dönem i'tibârıyle Avrupa'da "Bilgi Çağı" sona ermiş, "Sanâyi ve Teknoloji Çağı" yeni başlamıştır. 1789'daki Fransız İhtilâli'nin yankıları sürmekte ve bütün Avrupa'yı derinden etkilemektedir. Sosyal düzendeki değişikliklere paralel olarak, bir yandan sanâyi devrimi, diğer yandan siyasal devrim güncelliğini korumakta ve bir çok konuda Avrupa, yeni oluşumlara sahne olmaktadır.

Fransız Devrimi'yle birlikte Avrupa'daki dengelerin değişmesi Sultan III. Selîm'i derinden etkilemiş, İngiltere ve Rusya'nın yanında Fransa'yı da hesaba almaya şiddetle sevketmiştir. İmparator Napoléon'un niyeti ise, Devlet-i Aliyye'yi Rusya ve İngiltere ittifâkından koparmak ve kendi tarafına almaktır. Daha yalın bir ifâdeyle söylemek gerekirse, O'nu, diğerlerine karşı bir kalkan olarak kullanmaktır. Uzun süren savaşlardan ve tükenmeyen borçlardan bitkin düşen Osmanlı Devleti, güçsüzlüğünün de farkında olarak, taraf olmak yerine tarafları dengelemeye çalışmaktadır. Ancak, bütün iyi niyetine ve gösterdiği ince siyâsetine rağmen kimselere yaranabilmiş değildir. Netîcede kaybeden taraf dâimâ kendisidir.

Abdurrahim Muhib Efendi, bu süreç içerisinde Devlet-i Aliyye'nin Fransa'ya gönderdiği üçüncü ikâmet elçisidir. Me'mûriyeti, III. Selîm'in iki mektubu ile hediyelerini götürmekti. İlk mektup ile Napoléon'un imparatorluğu resmen tanınıyor, diğeri ile Austerlitz muzafferiyeti dolayısıyle tebrikde bulunuluyordu. Ama asıl gâye, Çar I. Alexandr ile yapacakları barışta Devlet-i Aliyye yararına bâzı şartların konulması için Napoléon'un tavassutunu sağlamaktı. Bu iş için fevkalâde büyükelçi sıfatıyle gönderilmişken sonradan ikâmet elçisi ta'yîn edildi. Altı yıla yaklaşan elçiliği sürecince çeşitli

meselelerle boğuşmaktan kurtulamamış, selefleri için de geçerli olan tecrübe eksikliği ve usta diplomatlarla karşı karşıya bulunması, onun en büyük şanssızlığı olmuştur. Rusya ile yapılan barış görüşmelerinde başarıya ulaşılamamış, ancak Devlet-i Aliyye'nin i'tibârı korunmuştur.

A. Muhib Efendi, anlayışlı, vakarlı bir kişiliğe sâhiptir. Davranışlarında dâimâ temkinlidir. Onun aşırı hassâsiyeti, zaman zaman başının ağrımasına neden olmuştur. Öğrenmeye yatkın bir insandır. Hızla gelişen Avrupa medeniyeti onu büyülemiştir.

Yeni harflerle sunduğumuz onun Küçük Sefâretnâmesi, Batı uygarlığını en ince ayrıntılarına kadar anlatmaktan ibârettir. Kendisinden yaklaşık bir asır önce Fransa'ya giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin, sefâretnâmesinde anlattıkları ile kendi dönemini karşılaştırmakta ve ne kadar yol katedildiğini îzâha çalışmaktadır.

Bu çalışmaya gelince, bir özgünlük iddi'âsında olmadan sadece özgün bir çalışmayı bugünün okuyucusuna karınca karınca aktarabilmek için gösterilen gayrettir, denilebilir. Buradaki en büyük şanssızlığımız ise, Osmanlı Arşivi'nin bir çalışanı olarak, Arşiv'de araştırma yapma hakkımızın olmayışıdır. Bu nedenle ancak ikinci elden kaynak gösterebilmekteyiz. Dileğimiz, değişen pek çok şey gibi, modası geçmiş uygulamaların da bir an önce ortadan kalkmasıdır.

Çalışmalarım sırasında ve her türlü müşkilim karşısında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. M. Şükrü HANİOĞLU'na ve sevgili arkadaşlarıma burada şükrânlarımı arzetmeyi borç addetmekteyim.

İbrahim KÜRELİ
12 . 7 . 1992
ÜSKÜDAR

Sefîr ve Sefâretnâme

Osmanlı Devleti'nin yabancı memleketlerde kendisini temsil etmek üzere oralara gönderdiği kişilere "sefîr" diyoruz.* Bunlar, dışarıda devleti ilgilendiren siyasal, kültürel her türlü işin takiçisiydiler. Dercelerine göre elçi, büyükelçi, fevkalâde büyükelçi, maslahatgüzâr diye anılmaktaydılar. Daha sonra ikâmet elçilikleri kuruldu. Görev süresini dolduran sefâret mensupları çağrıldıklarında yerlerine yenileri atanırdı.

Sefâretnâme ise, tezimizin de konusunu teşkîl ettiği gibi XVII. yy'ın ikinci yarısından sonra gönderildikleri memleketlerin durum ve yaşam biçimleri hakkında sözkonusu sefîrlerin kaleme aldıkları eserlerdir. Târîhî, edebî, kültürel ve daha birçok nitelik taşırlar. Osmanlı'da bu geleneği ilk başlatanlardan[1] biri kabûl edilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin m. 1720 (h. 1132)'de gittiği Fransa'yı tanıtan sefâretnâmesi, içeride ve dışarıda zamanının en iyi örneği sayılmaktadır. Tiyatro, opera, rasathâne, askeriye, hastâne, hayvanat bahçesi, konaklar ve saraylardan övgü ile bahseden Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin bu eseri batılılaşma çığırının başmasında etkili olmuştur.

Çeşitli ülkelere giden sefirlerin sefâretnâmelerinden bazıları şunlardır: İbrahim Paşa'nın Viyana Sefâretnâmesi, Mehmed Efendi'nin Leḥistan Sefâretnâmesi, Mehmed Emin Paşa'nın Rusya Sefâretnâmesi, Mustafa Nazif Efendi'nin İran Sefâretnâmesi, Vâsıf Efendi'nin İspanya Sefâretnâmesi, Sâlim Efendi'nin Hindistan Sefâretnâmesi v.s.

---

* "Sefîr" diye sadece dışarıya gönderilenlere denilmiyordu. Yabancı ülkelerden Devlet-i Aliyye'ye gönderilenler de aynı sıfatla anılmaktaydı.

[1] 1665'te Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa'nın sefâretnâmesi bilinen ilk sefâretnâme sayılmaktadır.

Biz 1806 yılında fevkalâde büyükelçilik sıfatıyla Paris'e giden Abdurrahim Muhib Efendi'nin sefâretnâmeleri üzerinde duracağız. Küçük Sefâretnâmenin Latin harfleriyle takdiminden başka imkân nisbetinde dönemin siyasal olaylarını aktarmaya çalışacağız. Bu arada yeri geldikçe Büyük Sefâretnâme'den de iktibaslar yapacağız.

Elçi Seçiminde Dikkate Alınan Hususlar

Elçi olarak dışarıya gönderilecek kişilerin belli bir sınıftan olma zorunluluğu yoktu. Değişik mesleklerden isim ve şöhret sâhibi kişilerin elçi seçiminde tercih olundukları, öte yandan yabancı dil bilen, Hristiyan örf ve âdetlerine âşinâ kimselerin de bu mesleğe lâyık görüldükleri bilinmektedir. Uzun zaman dışarıya gönderdiği diplomatlarda meslekten yetişme şartı aramayan Osmanlı Devleti, XVII. yy.'dan sonra reîsülküttâblık yapmış veya bu göreve namzed kişilerden elçi seçimine başladığı görülmektedir.[2]

Değişik meslek ve memuriyetlerden alınarak kendilerine elçilik vazîfesi verilen bu kimselerin payelerinin, muvakkat memuriyetlerinin ehemmiyetiyle özdeş bir sûrette tesbîtinin de gerek memleket için, gerek gittikleri memleketin teşrîfâtı bakımından husûsî bir önem taşıdığı ve dönüşlerinde geri alınmak üzere kendilerine kıymetli eşya, büyük rütbe ve salâhiyetler verildiği göze çarpmaktadır. Bununla beraber hemen umûmiyetle orta elçilere defterdarlık, nişancılık, Mekke pâyesi; büyükelçilere Rumeli ve Anadolu beylerbeyiliği; İran'a gönderilen elçilerden ulemâ sınıfından olanlarına Anadolu Kazaskerliği verilmektedir.[3]

A. Muhib Efendi'nin Elçiliği Öncesi
Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle Olan Diplomatik

---

[2] Faik Reşit UNAT, **Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri**, T.T.K., Ankara, 1987, sh. 24.
[3] F. R. UNAT, **a.g.e.**, sh. 24.

– Münâsebetlerine Genel Bir Bakış:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan i'tibâren çeşitli sebeplerle (doğum, ölüm, cülûs, harp îlânı, barış ve dostluk teklifleri v.s. gibi) yabancı hükümdarlara elçiler gönderildiği bilinmektedir. Elçi, fevkalâde elçi, maslahatgüzâr sıfatlarından birini hâiz olarak yabancı devletlere gönderilen bu diplomat gürûhundan dost ve düşman ülkelerin tutum ve davranışları husûsunda bilgi edinilirdi. Bunlardan bir kısmı yurda dönüşlerinde sefâretnâme adı altında gittikleri yerlerde edindikleri ma'lûmâtlardan az veya çok bilgi aktarmaya çalışmışlardır. Sınır valileri, Kırım hanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Dubrovnik Cumhûriyeti ve Erdel Krallığı dış vukuât hakkında Bâb-ı Âli'ye bilgi vermekle mükellefti.[4] Avrupa'da bulunan Osmanlı tâcirleri gördükleri vak'aları, duydukları havâdisleri hükûmete rapor ederlerdi.[5] Hükûmet, Avrupa devletlerinin siyâsî durumunu Dîvan-ı Hümâyûn tercümanı yoluyla öğrenirdi.[6] Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışında sürekli ve vâsıtasız faaliyet gösteren resmî münâsebât organları mevcud değildi. Avrupa devletlerinin XV. y.y.'ın ikinci yarısında İstanbul'da kurmaya başladıkları dâimî temsilciliklerine karşılık, Osmanlı buna gerek duymamış ve kayıdsız kalmıştı. İstanbul'daki yabancı elçiliklerle temaslar da bir Rum tercümanı aracılığıyla yapılmak mu'tâd olmuştu.[7]

Bâb-ı Âlî'nin diplomatik münâsebetlerde gevşek davranması imparatorluğun yapısına dayandırılmaktadır. Osmanlı, bir İslâm devletiydi. İslâm hukûkunda Hristiyan devletleri Müslüman devletlere eşit sayılamayacağından bunlarla barış andlaşması yapması tecvîz olunamazdı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ikâmet elçilikleri kurmamış olması doğal karşılancağı gibi, Batı dili öğrenen

---

[4] Ercüment KURAN, **Avrupa'da Osmanlı İkâmet Elçiliklerinin Kuruluşu ve Siyâsî Faaliyetleri**, Ankara, 1968, sh. 9.
[5] İ. H. UZUNÇARŞILI, "XIX. yy. Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münâsebâtına Dâir Vesîkalar", **Belleten**, C. XIII, 1949, sh. 651.
[6] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 9.
[7] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 10.

müslümanların çıkması da beklenemezdi. Dolayısıyle Bâb-ı Âlî yabancı devletler elçilikleriyle olan temâslarında ilk zamanlar mühtedîlerden faydalanmış ve daha sonraları tercümanlık vazîfesini Fenerli Rum beylerine gördürmüştür.[8]

İmparatorluğun kuvvetli devirlerinde bu durum bir mahzûr teşkîl etmiyordu. Askerî kuvvete dayanan Osmanlı pâdişâhları, memleketin geniş kaynakları sâyesinde başka devletlerin yardımına ihtiyaç duymadan, irâdesini düşmanlarına kabûl ettirebiliyordu. Bu devirlerde Hristiyan hükümdarlarının, kendi pâyitahtında ikâmet etmek üzere elçi göndermeleri sultanlarca bir saygı tezâhürü sayılıyordu.[9] Padişahlar ve sadrazamlar yabancı elçilere ilgi göstermezlerdi. XVIII. yy.'da imparatorluğun, düşman devletlerine tek başına karşı koymaya gücü yetmemesi, Avrupa'daki güç dengeleri içerisinde kendi yerini almağa zorladı. Siyasal kombinezonlar arasında zuhûr eden değişmeleri yakından ta'kib etmek ve bunlardan istifâde etmek lâzım geliyordu.[10]

Bu gerçeği fark eden ilk padişah, III. Selim oldu. Tahta çıktığı yıl olan 1789'da, Fransa'da Büyük ihtilâl patlak vermiş ve Avrupa'yı birbirine katmakta gecikmemişti. İçerde Nizâm-ı Cedîd ıslahatını gerçekleştiren III. Selîm, bu arada Avrupa'daki dost devletler nezdine birer ikâmet elçisi yollamayı uygun gördü. Bu elçilerin başlıca iki vazîfesi olacaktı: mu'tâd elçilik işlerini görmek ve devletlerin ahvâline vâkıf adamlar yetiştirmek. Mu'tâd elçilik işleri arasında Osmanlı tâcirlerinin haklarını korumak husûsî bir yer almaktaydı. İkâmet elçileri Avrupa'da üç yıl kalacaklar, bu müddetin sonunda yurda dönünce yerlerine başkaları gidecekti. Bunlar beraberlerinde, Rum tercümanlarından maada sır kâtibi ve maiyyet memuru

---

[8] E. KURAN, **a.g.e., sh. 11.**

[9] E. Ziya KARAL, **Selim III.'ün Hatt-ı Hümâyûnları**, Ankara, 1946, sh. 164.

[10] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 11.

sıfatıyle müslümanlar da götüreceklerdi. Bu esasların tesbitinden sonra icraata geçildi.[11]

İlk ikâmet elçisi olarak Yusuf Âgâh Efendi Londra'ya gönderildi.[12] 1793 Ekim ayında İstanbul'dan hareket etti. Bükreş, Viyana üzerinden Manche denizini aşarak 21 Aralık 1793'de kafilesiyle birlikte Londra'ya ulaştı. 1797 ortalarına kadar bu görevini sürdürdü.

Âgâh Efendi'yi ta'kîben 1795'te Berlin'e Seyyid Ali Efendi ve Viyana'ya İbrahim Afif Efendi seçildilerse de İstanbul'da bulunan Fransız elçisi Verninac'ın Bâb-ı Âlî nezdinde yaptığı teşebbüsler netîcesinde vazîfelerinin başına hareketleri geri bırakılmıştı.[13]

Fransa'ya gidecek elçinin diğerlerinden daha zekî ve bilgili olması isteniyordou. Dîvân-ı Hümâyûn hâcegânı ve diğer devlet ricâli arasından bu vazîfeye ehliyetli birisi bulunamadı.[14] Sonunda Berlin'e tayin olunan Seyyid Ali Efendi'nin Paris'e gönderilmesine karar verildi.

Fransa'ya gönderilen ilk ikâmet elçisi olarak 1797 Martı sonlarında İstanbul'dan hareket eden Seyyid Ali Efendi 18 Temmuz 1797'de Paris'e ulaştı. Mükellef bir konağa yerleşti.[15] 16 Temmuz 1802 tarihine kadar vazîfesini sürdürdü.

Berlin Büyükelçiliği'ne atanan Giritli Ali Aziz Efendi, sır kâtibi olan oğlu ve iki tercümanıyla birlikte 4 Haziran 1797'de Berlin'e ulaştı. İkâmetgâhına Ehpraim Sarayı tahsîs olundu.[16]

---

[11] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 12.

[12] Hayatı için bkz. "Âgâh Efendi", **İnönü Ansiklopedisi**, C. I, 1946, sh. 198.

[13] **Târîh-i Cevdet**, Cild VI, sh. 231.

[14] B.B.A., H.H. No: 9801, **Arz tezkiresi**, Paris'e elçi bulunamayışına sebeb, Bâb-ı Âlî ricâlinin İstanbul'dan ayrılmak istememesi gerekçe gösterilmiştir. İkâmet elçiliği mu'teber bir vazîfe sayılmamaktadır. Bunun için ayrıca bkz. H. Ahmed SCHMİEDE, **Giritli Aziz Efendi'nin Berlin Sefâretnâmesi**, T.D.A.V., İstanbul, 1990, sh. 16, 17.

[15] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 12.

[16] H. Ahmed SCHMİEDE, **Giritli Aziz Efendi'nin Berlin Sefâretnamesi**, T.D.A.V., 1990, sh. 23.

29 Ekim 1798'de aniden öldü. Kabri Hallesches Tor önlerinde Rollberg tepesindedir.

İbrahim Afîf Efendi de Avusturya'ya gönderilen ilk ikâmet elçisi olarak 7 Eylül 1797'de Viyana'ya ulaştı. 1800 yılı sonlarına kadar bu vazifesini sürdürdü.[17]

Avrupa'ya gönderilen bu ikâmet elçilerinin vazîfe süreleri doldukça düzenli olarak olmasa da yerlerine yenileri atanırdı. Bunlardan bir kısmı ikâmet elçisi, diğerleri büyükelçi, fevkalâde büyükelçi, ortaelçi ve maslahatgüzârlardı. Bazan tâlî sebeplerle yabancı ülkelere nâmeres (mektup ulağı) ve çavuşlar gönderildiği de olurdu.[18]

Fransa'dan dönen Seyyid Ali Efendi'nin yerine İkinci ikâmet elçisi olarak M. Said Halet Efendi gönderildi. Abdurrahim Muhib Efendi'nin selefleri olmaları i'tibârıyle bu iki zât hakkındaki değerlendirmelere ayrıca yer vereceğiz.

Prof. Enver Ziya KARAL İsmail Soysal'ın kitabı[19] için yazdığı takdimde konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Fransız ihtilâli (1789) ile Amiens Andlaşması (1802) arasında kalan dönemde Avrupa sosyal nizâmı ve siyasal düzeni, yüzyıllardan beri devam edip gelen şekil ve mâhiyetini değiştirmeye ve modern temelleri üzerine kurulmaya

---

[17] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 43.

[18] Konuyla ilgili olarak III. Selim'den sâdır olan irâde-i seniyyede «Avrupa'nın terakkiyât-ı cedîdesi ve Devlet-i Aliyye'nin vakt ü hâli iktizâsınca düvel-i Avrupa ile peyda olan revâbıt-ı adîdesi düvel-i Avrupa kâidesince sefâret usûlünün lüzûm-ı vaz' u te'sîsini isbât edip, husûsuyle bu evânda râbıta-i düveliyeyi bütün bütün başka bir hâle koyan Fransa ihtilâli zuhûr ile bilcümle düvel-i Avrupa'yı tedârükât-ı ihtiyâtiyeye mecbûr ettiğinden Devlet-i Aliyye'nin dahî düvel-i fahîme-i Avrupa nezdinde birer "ikâmet elçisi" bulundurması derece-i vücûbda görülmeğle düvel-i merkûme nezdine birer elçi gönderilip ve üç sene müddeti tekmîlinde anlar celb ve i'âde ve yerlerine başkaları irsâl ile minvâl-i meşrûh üzre hem umûr-ı sefâret idâre ettirilmek ve hem de bu tarîkle ahvâl-i düvele vâkıf bâzı zâtlar yetiştirilmek üzere...» ifâdesiyle sefâret usûlüne nizâm verilmesi kararlaştırıldığı görülmektedir. Bkz. **Târîh-i Cevdet**, Cild VII, sh. 88-89. Ayrıca bkz. **Salnâme-i Nezâret-i Hâriciye**, Def'a-i Ûlâ, 1302, İstanbul, sh. 178.

[19] İsmail SOYSAL, **Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri (1789-1809)**, T.T.K., Ankara, 1964.

başlamıştır. Ve yine bu iki târih arasında, Osmanlı Devleti kuruluşundan beri dış politikada kabûl etmiş olduğu inzivâ siyâsetini terkederek, kendisini fiilen bir Avrupa devleti de sayarak, devletlerarası münâsebetlerde dinamik bir siyâset izlemeye koyulmuştur. Bu değişmelerde fikirlerin ve silahların rolü ne olursa olsun, diplomasinin etkisi ön planda gözükmektedir. Mübâlağasız denilebir ki, bu devrin diplomasi târihi bir siyâsal mimârî tarihidir.

Napoléon tarafından Mısır'ın zaptedilmesi üzerine Kânûnî Sultan Süleyman ve I. François devrinden beri dostluk zihniyeti içinde devâm ettiği farzedilen Türk-Fransız münâsebetleri bir düşmanlık safhasına geçmiş, buna karşılık, geleneksel düşmanlık temelleri üzerine oturmuş bulunan Osmanlı-Rus münâsebetleri de bu safhadan çıkarak dostluk manzarasına bürünmüştür. Gerçi bu münâsebetler Napoléon kuvvetlerinin Mısır'dan çekilmeleri üzerine ve bilhassa Amiens Andlaşması'ndan sonra, ihtilâl öncesi mihverine oturtulmak istenmişse de bunda kesin bir sonuca varılamamıştır.

1789-1802 tarihleri arasındaki Türk-Fransız münâsebetleriyle Türk diplomasisi yeni bir gerçeğin şuuruna varmıştır. Bu gerçek de, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış münâsebetlerinde kendi kendisine yetecek bir kudrette olmadığının anlaşılması ve devletlerarası dengeden faydalanmak sûretiyle varlığını devâm ettirmek için faaliyet sarfetme gereğinin kavranmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar sürüp, gitmiş olan bu şuurun imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmış olduğu iddiâ edilemezse de, bu yıkılışı geciktirmiş olduğu iddiâ ve isbât edilebilir."

Fransa'ya Gönderilen İlk İkâmet Elçileri ve Faaliyetleri:

1. Seyyid Ali Efendi

Fransa'ya gönderilen ilk ikâmet elçisi olan Moralı Seyyid Ali Efendi, 13 Temmuz 1797'de Paris'e ulaştı. Görkemli bir törenle 28 Temmuz 1797'de itimatnâmesini sundu. III. Selim'in mektûbunu okudu. Hemen vazifeye başladı.

İlk işi 20 Ağustos 1797'de Fransız Hâriciye Vekili Talleyrand'a sunduğu takrirle Fransız tâcirlerinin Osmanlı topraklarında faydalandıkları imtiyâzlara karşılık aynı hakların, Fransa'da Osmanlı tâcirlerine tanınmasını taleb etmek oldu.[20] Teklîfin daha belirgin ve belli bir esas çerçevesinde yapılması talebi üzerine Seyyid Ali Efendi, Osmanlı -Fransız Ticâret Andlaşması'nın mütekâbillik esası gözetilerek, yenilenmesi için, müzâkereye girmek gerektiğini bildirdi. Bu ise, Kapitülasyonların ortadan kalkması demekti. Fransa, Osmanlı ülkelerinde sağladığı üstün durumdan vazgeçemezdi. Talleyrand, osmanlı elçisine verdiği cevâbî takrirde ticâret andlaşmasının yenilenmesinden bahsetmemiş, ancak "müzâkerelerin tam bir mütekâbillik esâsı üzerinde yapılmasına Başvekil Directoire'in râzı olduğunu" açıklamıştır. Seyyid Ali Efendi, bir başarı elde edemeyeceğini anlayınca müzâkereye başlamak husûsunda yeni bir mürâcaatta bulunmadı.[21]

Seyyid Ali Efendi'nin, Paris'de günleri zevk ü sefâ içinde geçiyordu. Katıldığı serî da'vetlerin arkası gelmiyordu. İtalya fâtihi General Bonaparte'ın Paris'e dönüşü şerefine verilen kokteylde Osmanlı elçisi de davetliler arasındaydı. Sâmîmî bir şekilde koluna girip dolaşan Bonaparte'ın, Hâriciye Vekili Talleyrand ile Devlet-i Aliyye aleyhine neler tezgahladıklarından bî-haberdi.

Mısır hakkında Fransız basınında çıkan söylentiler ve Beşyüzler Meclisi'ndeki müzâkerelerden kuşkulanan Osmanlı

---

20 Başbakanlık Arşivi, **N. H. Deft. No: 9**, sh. 341.
21 Bkz. Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 25-26.

elçisi, her defasında Talleyrand tarafından aldatılarak, endîşesi izâle ediliyordu.

Seyyid Ali Efendi Talleyrand ile 21 Temmuz 1798'de yaptığı mülâkâtta General Bonaparte'ın donanmasıyla birlikte Mısır'ı işgâle gittiğine dâir ortada dolaşan şâyialara değindi. Bir Osmanlı ülkesi olan Mısır'a karşı girişilecek bir saldırının, Padişâhı kayıdsız bırakamayacağını açıkladı. Elçi, sözünü bitirirken Mısır seferi şâyiâlarını çıkaran gazetelerin cezâlandırılmalarını, havâdislerin de yalanlanmasını istedi. Talleyrand cevâbında Fransız donanmasının Malta'yı zaptetmek üzere denize açıldığını ve korsan yatağı olan bu adanın zaptına Bâb-ı Âlî'nin sevinmesi gerektiğini bildirdi. Fakat yalanlama işini kabûle yanaşmadı. Sadece Mısır'ı işgâl etme rivâyetlerinin aslı olmadığını en mu'teber gazetede ilân etmeğe rızâ gösterdi.[22]

Osmanlı elçisi tam bir kalp huzûru içinde buna inanmıştı. Mülâkattan bir ay sonra bile Doğu Akdeniz'de olup bitenlerden habersizdi. Malta zindanlarındaki Müslüman esirlerin Bonaparte tarafından serbest bırakıldığını; karşılığında Osmanlı ülkelerindeki Maltalı esirlerin salıverilmesinin istendiğini Bâb-ı Âlî'ye inanarak bildirmiştir.[23]

Durum bu merkezdeyken Seyyid Ali Efendi'nin Fransız Hâriciye Vekili ile yaptığı mülâkâtta gösterdiği soğukkanlılık takdire değer bulunmaktadır. İnançlı bir Müslümandır. Yedikule'de hopsolunan Fransız meslekdaşı Rüffin gibi kendisinin de hapsolunacağını bilerek, tevekkülle karşılaması ve vakarla kaderine boyun eğmesi haysiyetinin ifâdesidir.

Seyyid Ali Efendi için, iyi niyet sâhibi bir insan olduğu, ancak bir diplomatta aranan vasıfların bulunmadığı

---

[22] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 30.

[23] Seyyid Ali Efendi'nin bu gafleti III. Selim'i çok kızdırmış, onun tahrîrâtı üzerine "Ne eşşek herifmiş" ibâresini yazmasına neden olmuştu. Zîrâ General Bonaparte'ın ordusu Seyyid Ali Efendi'nin Talleyrand ile yaptığı mülâkâtın ertesi günü Kâhire'deydi. Gerçeği öğrenmesi ise altı ayı geçmişti. (B.B.A., H.H. No: 5876) , Karal , pek çok eserinde

değerlendirmesi yapılmaktadır. Mısır seferinin başından sonuna kadar Talleyrand tarafından aldatılması, onun seziş kâbiliyetinin zayıf olmasına bağlanmakta; siyâsetteki tecrübesizliği ve üstelik Talleyrand gibi kurnaz bir diplomatla karşı karşıya olması başarısızlığındaki âmil olduğuna hükmedilmektedir.[24]

2. Mehmed Said Hâlet Efendi

Uhdesine muhâsebe-i evvel pâyesi verilerek Fransa ikâmet elçiliğine memûr edilen M. Said Hâlet Efendi 22 Eylül 1803'te maiyyetiyle birlikte Paris'e ulaştı. Dinlenmeye vakit bulmadan aynı gün Hariciye Vekîli Talleyrand tarafından kabûle çağrıldı. Bu teklîfi çok yersiz bulan Hâlet Efendi, birkaç gün dinlenmesi gerektiğini bildirdi. Talleyrand'ın gâyesi yeni elçiyi ürküterek nüfûzu altına almaktı. Bir önceki yumuşak mîzâçlı Seyyid Ali Efendi yerine soğuk bir sürprizle karşılaşan Talleyrand daha fazla ısrâr etmeden ziyâretin birkaç gün te'hîrini kabûl etti. Hâlet Efendi'nin 26 Eylül akşamı gerçekleşen ziyâretiyle gergin hava yumuşadı.[25]

Hâlet Efendi'nin Paris'e varmasından bir yıl önce, Mısır hâdisesinin başlattığı Osmanlı-Fransız harbi son bulmuş ve iki devlet arasında bir sulh muâhedesi aktedilmişti. Şu halde Hâlet Efendi, bu yeni sulh devrinin Bâb-ı Âlî tarafından Fransa'ya gönderilen ilk büyükelçisi idi.

İlk faaliyeti "tarife meselesi"ni ele almak oldu. 21 Aralık 1803'te Talleyrand ile yaptığı mülâkatta Fransız tâcirlerinin Osmanlı ülkelerine soktukları mallar için yüzde üç gümrük vergisi ödemelerini teklif ettiyse de Talleyrand eskiden olduğu

---

[24] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 35.
[25] Hâlet Efendi'nin bu konuda Hâriciye görevlisi Keffer ile yaptığı mülâkât için bkz. E. Ziyâ KARAL, **Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği**, İstanbul, 1940, sh. 13.

gibi yüzde bir buçukta bırakılmasını diretti. Somut bir netîce alınamadı.

Hâlet Efendi Paris'de bulunduğu süre içinde Talleyrand'a sık sık gazetelerden şikâyetçi olmaktadır. Gazetelerin yalan yanlış haberler yazmalarına çok içerlemektedir.[26]

Napoléon bu dönem Osmanlı Devleti'nin Rusya ittifâkından ayrılarak eskiden olduğu gibi Fransa yanında yer almasını istemektedir. Bu konuda andlaşma imzâlanması için teşebbüse geçer. Sonuç alamayacağını anlayan Napoléon hoşnûdsuz olmuştur. İkinci bir hoşnudsuzluk kaynağı da 18 Mart 1804'te îlân ettiği imparatorluğunun Devlet-i Aliyye'ce tanınmaması idi. Bu, oldukça gerginlik yarattı. Gerçekte Bâb-ı Âlî Napoléon'un imparatorluğunu tasdikte bir sakınca görmüyordu. Ancak, bunu yapmak husûsunda Rusya ve İngiltere'den çekiniyordu. Rusları boğazlarda, İngiltere'yi Mısır'da görmek istemiyordu. İngiltere ve Rusya'nın Napoléon'un krallığını tasdîke hiç niyetleri yoktu.

Talleyrand, 1804 Ağustosu sonunda Hâlet Efendi ile yaptığı görüşmede Osmanlı'nın Nopoléon'un imparatorluğunu tasdîke niçin yanaşmadığını sordu. Hâlet Efendi tatminkâr bir cevâp vermeden geçiştirdi. Zaman kazanmaya çalıştı.

İstanbul'daki Fransız elçisi General Brune'ün görev yerini terk etmesiyle elçilik sıfatını kaybetmiş gibi bir duruma düşen Hâlet Efendi, bir yıl boyunca Talleyrand ile görüşemedi. Oldukça münzevî bir hayat yaşadı.

1806 ilkbaharında Fransızlar Hâlet Efendi'ye tekrâr i'tibâr göstermeye başladılar.[27] Meğer, Bâb-ı Âlî'nin Napoléon'un

---

[26] Hâlet Efendi kızgınlığını şu şekilde belirtmektedir: "Bugün böyle yazarlar, yarın şöyle yazarlar, hülâsâ menfaatlerine nasıl gelirse öyle yazarlar. Havâdislerin de mûcidi kendileridir." Onların Osmanlı Devleti aleyhinde yazdıkları yazıların kötü bir netice vermesini önleme çabasında olan Hâlet Efendi: "Amma bu defa sanıyorum ki, İnşallah istedikleri gibi Türk elçisine düşmediler." Bkz. E. Ziya KARAL, **a.g.e.**, sh. 55.

[27] E. KURAN, **a.g.e.**, sh. 51.

imparatorluğunu tasdîk etmek üzere olduğu öğrenilmiş. Ancak Hâlet Efendi için, bu ikinci bahar kısa sürdü. Çünkü Abdurrahim Muhib Efendi'nin Napoléon'un imparatorluğunu tanımak üzere yola çıkarıldığını öğrendi. 20 Mayıs 1806'da Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris'e gelişiyle İstanbul'a dönmek üzere yola çıkdı.

Mehmed Said Hâlet Efendi'nin, devrinin bütün olumsuzluklarına rağmen en büyük başarısı Marsilya Konsolosluğu'nu açması oldu.

Dersaâdet'den yeteri kadar akçe gönderilmeyişi de Hâlet Efendi'nin elçiliğinin fakr u zarûret içinde geçmesine sebeb oldu. Bâb-ı Âlî'ye yazdığı mektupların hemen hepsinde bu konuyu ısrarla dile getirmektedir. Ancak hiç bir sonuç alamamıştır.

Hâlet Efendi'nin maddî sıkıntılarını öğrenen Napoléon'a bu husûs, büyük bir memnûniyet vesîlesi olmuştu. Fakirliğinden istifâde ederek, onu satın almak istemiştir. [28] Fakat Hâlet Efendi böyle şeye asla tevessül etmemiştir.

Özet olarak Hâlet Efendi, elçilik vazîfesine başarılı bir şekilde başlamış, ancak kendi elinde olmayan sebeblerle Fransızlar nezdinde i'tibârını kaybetmiştir. Bununla birlikte onun zekî bir diplomat olduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten Said Hâlet Efendi Paris'de edindiği tecrübelerle Avrupa devletlerinin hiçbirine i'timâd olunamayacağını anlamış, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan birine dayanmayı zarûrî görmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya gönderdiği ikinci ikâmet elçisi bir diplomatın bulundurması gereken sıfatları haizdir. Ayrıca, o temsîl ettiği devletin i'tibârını yükseltmek gâyesiyle Paris'de protokol meselelerine titiz davranarak, İstanbul'daki Fransız elçisinin faydalandığı imtiyâzların kendisine de

---

[28] Enver Ziya KARAL, a.g.e., sh. 88.

tanınmasına çalışmış, fakat bu hususda Bâb-ı Âlî'den teşvîk görmemiştir.[29]

Napoléon'un İmparatorluğu'nun Tanınması ve Abdurrahim Muhib Efendi'nin Fevkalâde Elçilikle Yola Çıkarılması

Bâb-ı Âlî, Napoléon'un Austerlitz[30] zaferi haberini, Rusya ile akdetmiş olduğu barış andlaşmasından bir gün sonra aldı. Bu, büyük pişmanlığa sebep oldu. Çünkü Avrupa politikasının rengi değişmişdi. Napoléon'un zaferi haberi bir gün önce gelmiş olsaydı, Rusya ile yapılan andlaşma te'hîr edilir; derhal Napoléon'un imparatorluğunun tanınması işine yönelinirdi. Fransız maslahatgüzârı Ruffin, Napoléon'un imparatorluğunun tanınması husûsunda ısrarla duruyordu. dolayısıyle müzâkereler başladı. Ruffin, Napoléon'un Osmanlı Devleti hakkındaki iyi niyetlerini sayıp döküyor ve artık tereddüde mahal kalmadığını ileri sürüyordu. Yine bu sırada Napoléon'un Dersaâdet'e gönderdiği bir nâmede "Rusya sulha yanaşmazsa, Lehistan'a hücûm edileceği"[31] bildiriliyordu.

Napoléon'un gönderdiği bu mektup, Osmanlı devlet ricâlinin tereddüdlerini ortadan kaldırıyordu.[32]

III. Selîm'in irâdesi muvâcehesinde Ruffin ile tekrâr müzâkereler başlamış ve imparatorluğun tanınması için nasıl

---

[29] Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 52.
[30] Napoléon Ulm şehrinde bir Avusturya ordusunu mağlûb ettikten sonra Austerlitz'e yürüyor ve orada kendisine karşı beraberce savaşan Avusturya ve Rusya ordularını hezîmete uğratıyor. Bkz. E. Z. KARAL, **Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği**, İ.Ü. Yayınları, İstanbul, 1940, sh. 81.
[31] **Târîh-i Cevdet**, Cild 7, sh. 46.
[32] III. Selîm'im mütâlaası şöyle idi:
"Benim Vezîrim!
Size lisânen ifâde eylediğim gibi, Reis Efendi Fontone (Fransız Elçiliği Baştercümanı) Bonaparte'ın imparatorluğunu tasdîk edeceğimizi işrâb eylesün, zîrâ Bonaparte Beç'i ve bu kadar memâliki fetheyleyüb, iki imparatoru birden bozduktan sonra artık imparatorluğuna söz yokdur. Fransız milleti ve imparatoru dostumuz iken beyhûde inkâr eylemenin ma'nâsı yokdur, halk da neler söyler, sözün doğrusu budur." Bkz. E. Z. KARAL, **a.g.e.**, sh. 82.

bir yöntem tatbîk edileceği hakkında görüş alış-verişinde bulunulmuştu. Ruffin bir fevkalâde elçi gönderilerek Napoléon'un imparatorluğunun tebrîk edilmesi teklîfinde bulunmuş ve neticede bu teklif kabûl edilerek, Muhib Efendi'nin fevkalâde elçi sıfatıyla gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ruffin Bâb-ı Âlî'nin bu kararından çok memnûn olmuş, ancak, Napoléon'un yakında Paris'den hareketinin mukarrer olduğunu beyân ile Osmanlı fevkalâde elçisinin mümkün olduğu sür'atle Paris'e yollanmasını tavsiye etmişti. Bu tavsiye üzerine Muhib Efendi hazırlıklarını tamamlayarak, 30 Mart 1806'da İstanbul'dan hareket etmiştir.[33]

Muhib Efendi'nin memûriyetinin asıl amacı Rusya ile Fransa arasında münferid musâlaha akdine karar verildiği takdirde mevcud durum göz önüne alınarak, Devlet-i Aliyye ile ilgili madde bulunup bulunmadığını tahkîkden sonra, Devlet-i Aliyye'ye muzır şartlar varsa, bunların ilgâsına çalışmakdı.[34] Mösyö Brune'ün sefâretle Dersaâdet'de bulunduğu sırada Napoléon tarafından Devlet-i Aliyye'nin sûret-i mahkûmiyette

---

33 Abdurrahim Muhib Efendi yola çıkışını şöyle anlatmaktadır: "Cennetmekân, firdevs-âşiyân Sultan Selîm Han tâbe serâhü hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında, Frençe İmparatoru Napoléon'un imparatorluğu ve Frençe Pâdişahlığının tehniyetini hâvî, şeref-efzâ-yı sahîfe-i sudûr olan nâme-i hümâyûn ve rûznâme-i şevket-allâme ve hedâyâ-yı mülûkâne ile bu çâker-i müsted'îleri Seyyid Abdurrahim Muhib bendeleri nişancılık pâyesi ve büyükelçilik rütbe-i celîlesiyle ta'yîn ve tahsîs buyrulmuş olduğuma binâen mutavassılen ala'llâhi'l-mu'în Deraliyye'den hareket ve bahren Varna'ya ve andan Ruscuk ve Bükreş ve Karayuva ve Lazarıt ve Muhâdiye ve Şiş ve Naoş ve Temeşvar ve Peşte ve Budin tarîkleriyle Beç'e varılub, birkaç gün ikâmet birle andan dahî hareket ve Bavyera ve Württemberg krallarının makarlarından mürûr ile Françelü'nün re's-i hudûdu olan Strasbourg şehrine ve andan dahî kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil iderek Françelü'nün makarr-ı imparatorîsi olan Paris şehrine vusûl müyesser olduğu ilh..." Bkz. A. Muhib Efendi, **Küçük Sefâretnâme**, v. 1.

34 Cevdet Paşa, bu husûsa karşı çıkan Âsım Efendi hakkında şunları söylemektedir: "Âsım Efendi zâten düvel-i nasârâ ile ittifâkı tecvîz etmeyüb, ibtidâ Rusya ve İngiltere devletleriyle ittifak olunduğuna i'tirâz eder. Halbûki bâlâda beyân olunduğu üzre, Mısır meselesi üzerine Devlet-i Aliyye'nin bazı düvel-i Avrupa ile ittifâk etmesi taht-ı mecbûriyetde olduğu gibi, bu kere Paris'e elçi göndermesi dahî hükm-i zamâne îcâbından idi. Âsım Efendi'nin ahvâl-i düveliyeye aslâ vukûfu olmadığından bu bâbda her ne dese ma'lûmâtsızlık ile ma'zûrdur." Bkz. **Târîh-i Cevdet**, Cild VIII, sh. 49.

bulunması şânına leke düşürdüğü; Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki dâhilî ve hâricî müdâhaleleri ve kezâ Korfu hakkındaki taahüdüyle Karadağ ve Akdeniz reâyâsını arkasına alıp, Gürcistan'ı ihlâl ve ifsâd etmeleri gibi husûslar önlerine serilecek, Devlet-i Aliyye'nin zararlarının tazmîni önerilecekti. Eflak ve Boğdan üzerindeki tasallutunun ilgâsıyla eski şekline döndürümesi, Cezâir-i seb'a için öne sürülen şartların Devlet-i Aliyye maslahatına muvâfık sûrete konulması ve Rusya'nın Gürcistan üzerindeki istilâcı faaliyetlerinin izâlesi gibi husûsların Fransa'ya kabûl ettirilmesi sağlanacaktı. Ayrıca vükelâsının Devlet-i Aliyye'ye kusûr isnâd etmeleri hâlinde, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin Mısır'ın işgâline kadar ne denli istikrâr içinde olduğu ve bu işgâl Devlet-i Aliyye'yi İngiltere ve Rusya ile ittifâk yapmağa mecbûr ettiği anlatılarak; Osmanlı'nın Rusya ile ittifâk yapmasına yine Fransızların sebeb olduğu hatırlatılacaktı. İngiltere'nin Dersaâdet'de mukîm elçisine ruhsatnâme geldiği halde savsaklanarak henüz kabûl edilmediği ve İngiliz hükûmetinin isti'câl talebi zuhûrunda önceki ittifâk andlaşması gereğince kabûl edilebileceği, şâyed biri çıkıp sorarsa münâsib bir lisânla anlatılacaktı.[35]

Muhib Efendi'ye verilen gizli ta'lîmattan anlaşıldığı üzere, Devlet-i Aliyye Fransa'nın vaadi üzerine Rusya ile yaptığı mu'âhedede bulunması muhtemel aleyhine bazı şartların düzeltilmesi ve bu sırada Rusya ittifâkının iptâli emeline düşmüştü. Ancak kendisini ortaya atıp, müttefiklerini kırmaktan çekinerek, zamanı gelmeden hiç kimseye bu konuda birşey söylememek, ipucu dahî vermemek üzere Muhib Efendi'ye emir verilmişken, zamânın Reisülküttâbı olan Vâsıf Efendi,* Fenerli Rum tercümanlar aracılığıyla Fransız maslahatgüzârına söyleyince durumu öğrenen tercümanlar vakit geçirmeksizin Beyoğlu'na uçtular ve Devlet-i Aliyye artık

---

[35] **Târih-i Cevdet**, Cild VIII, sh. 48.

* Vâsıf Efendi'nin övünmeyi seven bir kişi olduğunu, gelen geçen herkese yazdıklarını okuyup, gösterdiğini Cevdet Paşa, Tarihçi Asım Efendi'den nakletmektedir. **A.g.e.**, sh. 49.

Fransa'ya yönelecek diye İngiltere ve Rusya sefâretlerine haber yetiştirdiler.[36] Böylelikle ay akşamdan doğmuştu.

Muhib Efendi Napoléon'a elçi giderken Napoléon, Rusya'ya karşı Osmanlı ve İran'la bir ittifâk andlaşması yapmak düşüncesindeydi. Rusya'nın Güney Kafkasya'da ilerlemesi Osmanlı ve İran'ı yeterince ürkütmüştü.[37] Napoléon bu durumdan istifâde etmek istiyordu.

Muhib Efendi Paris'e vardığı sıralar kendinden önceki Osmanlı sefirlerinin karşılandıkları şekilde bir kabûl resmi gerçekleştirilmesi beklentisi içerisindeydi. Böyle bir tören yapılmadığı gibi, bir etiket meselesi yüzünden tâcîz edildi.

Âdet olduğu üzere, Osmanlı Sefîri'nin Napoléon'un huzurunda okuyacağı nutkun sûreti görülmek istendi. Nâme-i hümayûndaki lakaplara uygun olarak Napoléon'un sadece imparatorluk ünvânı zikrolunup, İtalya Krallığı münderic olmadığından, bunun da ilâvesi lâzım geldiği Talleyrand tarafından ifâde edildi. Napoléon'un imparatorluğunu tanıdıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin İtalya Krallığı husûsunda bir îtirâzda bulunması beklenemezdi. Olay, sâdece bir unutkanlık meselesinden ibaretti. Ancak Muhib Efendi, nâme-i hümâyûnda mevcûd sıfatlara bir yenisini eklemek veya birisini çıkarmanın kendisi için mümkün olamayacağını belirtmesi üzerine, Sebastiani vâsıtasıyla tehdîd edilmiştir. Osmanlı elçisinin, isteneni yapmaması durumunda Fransız ordularının Osmanlı topraklarına girecekleri bildirilmiştir. Muhib Efendi, bütün tehlikeleri göz önünden geçirdiyse de doğruluk ve duygusallık çemberinden çıkamayarak nâme-i hümâyûna bir harf eklemek veya bir harf çıkarmaktansa ölmeyi tercîh ettiğini söylemiştir.[38]

---

[36] Bu konuda tafsîlâtlı bilgi için bkz. Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin dağılma Devri**, İstanbul, 1940, sh. 110. Ayrıca bkz. **Târîh-i Cevdet**, Cild VII, sh. 49.
[37] **Tarîh-i Cevdet**, Cild VII, sh. 50.
[38] Muhib Efendi hayretini şu şekilde ifâde eder: "Bu alay eğer teşrîfâtçı için ise bizim alayda lüzûmumuz yok, fakat seyrine çıkarız. Ve eğer

Fransız ricâli Muhib Efendi'yi iknâya muvaffak olamayınca, tezini kabûl eder gibi bir tavır takınarak, Napoléon'un huzuruna kabûl merâsimini tesbît etmişler, Muhib Efendi huzûrda münâkaşa mevzû'u olan "İtalya Krallığı" titrini zikretmediği halde birkaç gün sonra Fransız resmî yayın organı olan **Moniteur** gazetesinde neşredilen i'timatnâmeye "İtalya Krallığı" ünvânı ilâve edilmiş ve ayrıca Napoléon'un bu i'timatnâmeye verdiği cevâp da neşredilmiştir.[39]

Moniteur'da yayınlanan i'timâtnâme ve Napoléon'un cevâbının metinleri şunlar idi:

"DEVLET-İ ALİYYE ELÇİSİNİN FRANSA İMPARATORU VE PADİŞAHI TARAFINA İFÂDE EYLEDİĞİ NUTKUDUR"[40]

"Fermanfermâ-yı memâlik-i Osmânî, Sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn, hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn, şevketlü, azametlü, kudretlü velîni'metim Efendim, Padişah-ı İskender-tüvân, es-Sultân, İbni's-Sultân es-Sultân Selim Hân halledallâhü devletehü ilâ ahiri'z-zamân hazretlerinin, 'Kıdvetü'l-Ümerâi'l-Milleti'l-Mesîhiyye, Umdetü'l-Küberâi't-Tâifeti'n-Nasrâniyye, kevkebü eş'a-i Milleti'l-Mağribiyye dest-i kuvvetiyle seyf-i bahâdırı ve mîzân-ı hakkâniyeti icrâ eden hâlen Fransa İmparatoru ve Padişâhı ve İtalya Kralı haşmetlü, miknetlü ve meveddetlü ulu dostları evvelki Napoléon cenâblarına Fransa İmparatorluğu ve padişahlığı ve İtalya Krallığı rütbelerinin tebrîki zımnında hedâyâ-yı şevket-makrûnlarıyla nâme-i hümâyûnlarıdır. Devlet-i Aliyye-i ebediyyetü'l-karâr, Fransa devletinin ed'iye-i hayriyesine ve haşmetlü Napoléon hazretlerinin celbettiği fütûhâtlarına

---

bizim için ise teşrîfâtçının arabada işi ne? Hemen nâme-i hümâyûnu ve tercümanı alıp giderim." Daha sonra da protokolü protesto etmiştir. Osmanlı elçisi bu sıralar büyük ıstırâblar içindedir. Geceler boyu duâ etmekte ve sıcak gözyaşları dökmekte olduğunu samîmî bir şekilde Bâb-ı Âlî'ye yazmıştır. bkz. E. Z. KARAL, **a.g.e.**, sh. 84.

[39] E. Z. KARAL, **a.g.e.**, sh. 84.

[40] **Âsım Tarihi**, Cild I, sh. 146.

mahzûz olup, rütbe-i mezkûrenin tehniyeti zımnında bu dâîleri taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i Devlet-i Aliyye'den büyükelçilik ile tayîn buyurulduğuma binâen inşaallâhü teâlâ velîni'metim olan cenâb-ı tâcdâr-ı gerdûn-iktidârın irâde-i mülûkânesi ve imparator cenablarının muvâfakat-i hüsn-i niyyetleri ile işbu me'mûriyetimin îfâsına mazhariyetle bu iki azîmü'ş-şân devletin te'kîd-i ihlâs ve safvetine vesîle olmak arzûsu mâ bihi'l-iftihârımdır. Ve şevketlü velîni'metim, hulûs ve muhabbet-ihtisâsın izhârı zımnında Devlet-i Aliyye'nin akdem-i asdakı ve elzem dostu olan İmparator ve Pâdişâh ve *İtalya Kralı* hazretlerine bu senâkârlarını irsâl eylemişlerdir."

"DEVLET-İ ALİYYE ELÇİSİ'NİN NUTKUNA CEVAP"[41] (Napoléon'un cevâbı)

"Elçi Bey! Senin memûriyetinden hazzettim. Velîni'metin olan Sultan Selîm hazretlerinin hulûs-i niyyetleri kalbime te'sîr eder. Kadîm dost ve müttefikim olan Devlet-i Aliyye'ye istizhârî fütûhâtımızın a'zamî semeresidir. Ve sana alenen tasdîk eylemekten mahzûzum. Her ne ki, Devlet-i Aliyye'ye hayır ve şer vâki' olursa Fransa devletine râci'dir. Bu kelâmlarımı Sultan Selîm hazretlerine ifâde eyle. Her ne vakit ki benim dostlarım, onın dahi dostları olmak gerektir. Nasihat-i fâside vermek üzere ise bu kelamlar hatırlarına gele. Tarafımdan hiç bir vechile ihtirâz etmeye. İkimiz birlikte iken düşmanlarının kuvvetinden hiçbir havf etmeye."

Muhib Efendi, kabûle ilişkin ayrıntı ile ilâveli olarak yayınlanan nutku ve buna verilen cevâbı içeren gazeteyi Bâb-ı Âlî'ye göndermiştir. III. Selîm, Muhib Efendi'nin "İtalya Kralı" titrini kullanmamak için gösterdiği inada kızmıştır.[42]

---

[41] **a.g.e.**, sh. 146-147.
[42] III. Selîm kızgınlığını şu sözleriyle dile getirmiştir:
"Benim Vezîrim!

III. Selim gösterdiği büyük infiâle rağmen Muhib Efendi'yi Paris büyükelçiliğinde bırakmıştır.

Muhib Efendi, Dersaâdet'ten ayrılırken almış olduğu gizli ta'lîmatın sûretini **Büyük Sefâretnâme**'de kaydetmektedir. Bu ta'lîmâtnâmede Devlet-i Aliyye ile Fransa arasındaki soğukluğun nedenleri îzâh edilirken Rusya ile Fransa arasında yapılacak barış andlaşmasına Devlet-i Aliyye lehine nelerin koydurulabileceği üzerinde durulmaktadır. Fransa'dan gelebilecek olası bir ittifak teklîfinin nâzik bir üslûbla geri çevrilmesi gerektiği, ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve Bâb-ı Âlî'nin o târihlerde kendisi Rusya ve İngiltere arasındaki ittifâklardan memnûn olmadığı belirtilmektedir.[43]

Muhibb'in irsâl eylediği evrâkı görüp, azîm infi'âl eyledim. Böyle vakitte Paris'e gidecek elçi değilmiş. İtalya Krallığı'nı nutka alma deyu bu herife tenbih mi olundu? Sübhânallah, ne acâib adam imiş. İbtidâ, me'mûriyetinde erbâbı değildir deyu herkes imzâ eylemişti, gaflet olunmuş. Bir doğru sözü var ki, 'Paris'de duramam, devlete muzırdır' diyor. Âmennâ, bu pek eşek herifin ikâmeti muzırdır. Vâkı'â henüz İtalya Kralı cenaplarının hediyesini takdim eylememiş." (Bu hediye ile ilgili olarak dipnotun son paragrafına bkz.)
Pâdişâh'ın bu infi'âl ve hakâret dolu sözlerinin Muhib Efendi'ye takdîr şeklinde bildirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, bu iltifâta duyduğu şükrânı şu sözlerle ifâdeye çalışmaktadır: "Bu makûle karîn-i tahsîn-i Tâcdârî olmaklığa zerre kadar istihkâkım yoğiken bu tahsîne mazhariyetim ez-kadîm hakk-ı bendegânemde derkâr olan hüsn-i nazar ve teveccühleri âsârından olduğuna binâen derhâl secde-i şükrâna varub, tezâyüd-i ömr-i devletleri ed'iyyesine muvâzabet ve iştigâl olunduğu..." şeklinde şükrânlarını arzetmektedir. Bkz. F. R. UNAT, **a.g.e.**, sh. 190. Ayrıca bkz. **Târîh-i Cevdet**, Cild VII. sh. 55.
Hedâyâ-yı hümâyûn içinde Bonaparte'ın üvey oğlu Eugen (Öjen)'e dahî bir kutu olup, ancak bu esnâda Eugen, İtalya Kralı kaymakamı bulunmağla bu dahi İtalya Kraliyeti bahsini meydana koymaya vesîle olur endîşesiyle Muhib Efendi bunu ketm ile Dersaâdet'e arz-ı hâl etmiş idi. Reisülküttâb Vâsıf Efendi ise 'ol esnâda Fransa tarafına mâil olan takıma pîşrev olduğundan Muhib Efendi'ye yazdığı cevâbnâmede "İtalya Kraliyeti"nin tasdîki için bu kadar dayanmak lâzım gelmez" deyu iş'âr eylemiş olması üzerine mezkûr kutu dahî Prens Eugen'e verilmek üzere Talleyrand'a teslim kılınmıştır. Bkz. **Târîh-i Cevdet**, Cild VII, sh. 44. Ayrıca bkz. E. Z. KARAL, **Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği**, İstanbul, 1940, sh. 86.

[43] Bkz. A. Muhib Efendi, **Büyük Sefâretnâme**, v. 4a-7a.
A. Muhib Efendi'ye verilen diğer bir ta'lîmâtta Prusya ile ilgili şu satırlar dikkati çekmektedir:
"Prusya Devleti'nin maslahat ve mevki cihetiyle dâima Osmanlı devleti'ne hayırhâhlık iddiasında olduğu ve mukaddemlerde bazı mesâlihde işe yaramış olduğu ma'lûm olan kazâyâdan olmakla Prusya devletinin dahî celb ve te'lîfinden hâlî olmayıp, onun vesâtatıyle gerek Françelu'nun ve gerek sair devletlerin gizli tedbirlerine vâkıf olmak için

Hâriciye Vekîli Talleyrand ile yaptığı mülâkattan Muhib Efendi şu sonuca varmıştır. Fransa'nın gâyesi Devlet-i Aliyye'yi İngiliz ve Rus ittifâklarından ayırıp, bir piyon gibi istediği yere sürmektir. oysa, Dersaâdet'teki İngiliz ve Rus elçileri kendileriyle müttefik kalınması için devâmlı sûrette Bâb-ı Âlî'ye telkinlerde bulunmakta ve Fransa ile yakınlaşmaktan sakındırmaktadırlar.

DÖNEM İ'TİBÂRIYLE OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKANLARDAKİ STRATEJİK DURUMU

1806'da zuhûr eden Kattaro meselesi, Osmanlı Devleti'nin taraflardan hangisiyle ittifâk ederse etsin, hayırlı bir netîce alamayacağını göstermişti. Adriyatik sâhilinde ve Devlet-i Aliyye himâyesinde, ahâl isi gemici ve tüccâr olan küçük bir devlet vardı. Bu küçük devlet Dubrovnik Cumhûriyeti idi. Cezâ'ir-i seb'a'ya (yedi Yunan adası) Devlet-i Aliyye ile müştereken hâmî bulunan Rusya, Devlet-i aliyye'nin onayını almaya bile lüzûm görmeden donanmasını Karadağlılar'ın da yardımı ile Dubrovnik'in komşusu olan Kattaro şehrine sürdü ve onu zaptetti.[44] Bu hâdise üzerine Napoléon'un Dalmaçya'daki askeri Ragusa şehrini işgâl etti. Bu defa da denizden İngilizler ve Ruslar, Rusların teşvîkiyle Karadağlılar toplanıp, Ragusa'yı sardılar. Karadağlılar resmen Osmanlı

Paris'deki Prusya memurlarıyla aralıkta mülâkât ve devlet-i Aliyye'nin Prusya devleti hakkında olan hulûs ve safvetinden bahs u beyân ile bütün devletlerin niyet ve maksatlarını anlamaya çalışılılması istenmektedir." Bkz. E. Z. KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Cild VIII. sh. 165.
Bir diğer ta'lîmâtta ise Muhib Efendi'den Fransa'nın nizâmatı hakkında rapor sunması istenmektedir.
"Fransa devletinin idâre tarzı, mülkiye nizâmına dâir her türlü halleri ve en çok donanma ile ilgili özel kâideleri, askerî işlerinin tertîb ve tanzîm şekli, velhâsıl Osmanlı devletinin işine yarayacak her türlü haller tahkîk ve tedkîk edilerek bildirilecektir.
Bundan başka elçinin maiyyetinde olan memurlar, orada vakitlerini boş geçirmeyerek, lisân ve ulûm ma'ârif ve fünûn tahsîline önem verip, gece ve gündüz çalışacaklardır. Bkz. E. Z. KARAL, **Osmanlı Tarihi**, cild VII, sh. 318.

[44] Ayrıntılı bilgi için bkz. **Târîh-i Cevdet**, Cild VII, sh. 55-56.

teb'ası sayılıyordu. Fransızlarla bu karma asker arasında harp oldu. Karadağlılar çok kayıp vererek çekildiler. Fakat Ruslar, Kattaro'da kaldılar. Bu vak'a devletler hukûku açısından garip bir manzara arzetmektedir. Osmanlı'nın müttefiki olan Rusya, Osmanlı teb'ası olan Karadağlılar'ı kışkırtıp, Kattaro'yu zaptediyor; Osmanlı Devleti ile ittifâk yapmak arzûsunda olan Fransa ise Osmanlı himâyesindeki Dubrovnik'i işgâl ediyor; Osmanlı devleti, zayıflığından dolayı uluslararası münâsebetlerde eşine az rastlanır bu olaylara karşılık veremiyor. Fransa, Ragusa'yı işgâl için Hersek sancağını çiğneyip, geçiyor ki, bu, uluslararası ilkelere göre îlân-ı harp demekti. Bâb-ı Âlî ise Fransız ve Rus sefâretlerine protesto çekmek ve Paris'teki elçisi Muhib Efendi'ye şikâyet tâlîmâtı göndermekten başka bir şey yapamamıştır. Bunlardan en küçük bir fayda hâsıl olmadığı gibi elden çıkan Dubrovnik Cumhûriyeti de bir daha geri gelmemiştir.[45]

Bu uygunsuz hareketlerine rağmen Napoléon hükûmeti Devlet-i Aliyye'yi İngiltere ve Rusya'dan ayırıp, kendi ittifâkına almak emelinde idi. Napoléon bu maksatla hemşehrisi ve yakını olan Korsikalı Sebastiani'yi İstanbul'a elçi tâyîn etmiştir. Napoléon'un Adriyatik'te yerleşmeye çalışması ve 25.000 kişilik ordu bulundurması, Sebastiani'nin Sultan III. Selîm'i güzellikle ittifâka râzı edememesi halinde tehdîd unsuru olması içindi. İttifâk teklîfinin kabûlü durumunda Fransa'nın Dalmaçya ordusu Devlet-i Aliyye'nin yardımına gelecekti. Bu bağlamda tedâfüî ve taarruzî bir ittifâk teklîf olundu.[46]

Napoléon bir taraftan Osmanlı devletini okşayarak ve korkutarak ittifak yapmaya çalışırken öbür taraftan Rusya ve İngiltere ile barış anlaşması imzâlamak istiyordu. Rusya'nın

---

[45] Bkz. Yusuf AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 113. 1526 yılında Osmanlı himâyesine geçen Dubrovnik Cumhûriyeti'nin nüfûsu 30.000'e ulaştı. ticâret ve serveti çok arttı. 1806'da Fransızlar tarafından işgâl edilen Dubrovnik, Viyana mu'âhedesiyle Avusturya'ya geçince eski servet ve refâhı sona ermiştir. 1890'da ahâlîsi 7.000 kişiye inmiştir. 1981 sayımına göre nüfûsunun 66.131 olduğu kaydedilen Dubrovnik'in bugün de bölgede anlaşmazlık konusu teşkîl ettiği malûmumuzdur.
[46] Y. AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 113.

Paris elçisi d'Oubril ile kısa zamanda bir barış anlaşması imzâlamış (Temmuz 1806) ve vesika tasdîk olunmak üzere Petersburg'a gönderilmişti. İngilizlerle başlanan barış müzâkereleri ise uzun sürmedi. İngilizlerin te'siri ile İmparator Alexandr da sulh muâhedesini tasdik etmeyince harp devâm etti. Birinci ittifaktan beri Fransa ile sulh halinde olan Prusya Krallığı da harbe girişti.

Fransa ile Rusya'nın uzlaşmaz tutumlarında diğer bazı sebeblerle beraber Devlet-i Aliyye üzerindeki çıkar çatışması büyük yer teşkil ediyordu. Rusya, Balkanlardaki Hristiyanları ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı'yı Balkan yarımadasından atmayı ve bu arada Balkan Hristiyanlarını kendi nüfûz ve himâyesi altına almayı hedefliyordu. Fransızlar ise Doğu'daki siyâsî ve ticârî menfaatelrini emniyette tutmak için Rusya'nın kendi başına Balkanlara egemen olmasına karşıydılar[47]

Devlet-i Aliyye Fransa ve İngiliz-Rus kuvvetleri arasında sıkışıp kalmıştı. Bunların arabulucuğunu üstlenerek nefes alacak kadar bir zaman kazanmayı planlıyordu. Ancak taraflar çözümü harpte arayınca, Bâb-ı Âlî bütün dikkat ve ferâsetini tarafsızlığın korunmasına adadı. Bu bağlamda, taraflardan biri, Tuna'nın kuzeyinde ve Yunan Denizi'ne egemen bir konumda; diğeri, Hersek çevresinde kuvvetli bir ordu donatmış iken Devlet-i Aliyye'nin tarafsızlığını koruyabilmesi oldukça zordu.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü ortaya çıkaran bir vak'a zuhûr etti. Rumeli'de Nizam-ı Cedîd askerini tanzîme memur olan Kadı Abdurrahman Paşa büyük bir başarısızlığa uğradı. bu vak'adan cesâret alan Avusturya ve Rusya, Sırp ihtilâlcilerine biz arkanızdayız dediler. Fransa buna karşı çıkarak, Bâb-ı Âlî'yi metin olmaya çağırıyordu. Bundan cesâret alan Bâb–ı Âlî, Avusturya ve Rusya'ya karşı vaziyet aldı. Sırp isyânını durdurmak için de üzerlerine asker sevketti.[48] Bu aralık, Dersaâdet'e gelen Fransız elçisi General Sebastiani,

---

[47] Yusuf AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 114.
[48] Yusuf AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 115.

gelir gelmez Bâb-ı Âlî ricâlini Rusya ve İngiltere'den soğutmak için her türlü tedbîre başvurdu. Rusya ile Devlet-i Aliyye beynindeki ittifâk mu'âhedesini tenkîd ediyordu. Sebastiani'nin gâyesi Devlet-i Aliyye ile İngiltere'nin arasını açmak, Rusya ile de bir harp ortamı oluşturmaktı. Buna muvaffak olursa, Devlet-i Aliyye'nin Fransa'ya yanaşmaktan başka çaresi kalmayacaktı. Nitekim buna muvaffak olmuştur.

Rusya'nın zoruyle akdolunan ikinci ittifâk mu'âhedesi gereğince Eflak'a voyvoda ta'yîn edilen Konstantin İpsilanti Bey açıktan açığa Rusya taraftarı idi. Boğdan voyvodası Mourisi Bey ise, esrârengiz hal ve tavırları olan bir adamdı. Ta'yîn olunduğu me'mûriyetten istifâde ederek, nazlanıp duruyordu. Bâb-ı Âlî ricâli ikisinin de azlini istiyordu. Fakat mu'âhede gereğince yedi yıllığına ta'yîn olunduklarından Rusya'nın itirâzından endîşe ediliyordu. Sebastiani, Bâb-ı Âlî ricâlini cesâretlendirmeye çalıştı. Rusya'nın buna îtirâz edemeyeceğini, çünkü Fransa ile akdettiği Oubril mu'âhedesiyle uyuşmayacağından Napoléon'un müdâhelesine sebebiyet vereceğini ifâde ediyordu. Oubril mu'âhedesinin tasdîk edilmemiş olduğundan bî-haber olan Bâb-ı Âlî ricâline okunan bu nâmeler mantıklı geliyordu. Sözkonusu voyvodalıklara ta'yîn olunan Rum beylerin vükelâya ve kurenâya birkaç bin kîse akçe ikrâm etmeleri de âdettendi. Voyvodaların değiştirilmesi arzûsunda bu kîselerin de payı vardı. Sebatiani de bu durumu zâten biliyordu. Nihâyet Reisülküttâb Vâsıf Efendi öne sürülen delillere kanaat etmiş görünerek ve diğer Bâb-ı Âlî ricâlini de iknâ ederek bu iki voyvodanın azliyle yerlerine yeni voyvodalar* tayin olundu ve netîce Rus elçiliğine bildirildi.

Sebastiani, İngiltere ve Rusya'yı kızdırmak niyetiyle gayr-i resmî olarak huzûra çıkmak istedi. Selim III. bu teklîfi kabûl

* Eflak'a Kallimaki Bey, Boğdan'a Sutzo Bey ta'yîn olundular. Aziller 28 Ağustos 1806'da yapılmışken yeni ta'yînler 13 Ekim 1806'da gerçekleşti. Üç gün sonra da Ruslar hasmâne harekete başladılar. Bkz. Yusuf AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 116.

etti. İngiliz ve Rus elçileri sözü edilen voyvodalar olayı ve bir de Fransız elçisinin huzûra kabûlü hâdisesiyle Osmanlı siyâsetinin fiilen Fransa'ya temâyül ettiğine hükmettiler.

d'Oubril mu'âhedesinin tasdîk edilmemiş olduğu haberi Dersaâdet'e ulaşınca Rusya ve Fransa'nın tekrâr harbe kalkışacakları ve Napoléon'un Lehistan'a yürüyeceği tahmîn edildi. Lehistan o sıralar Devlet-i Aliyye ile komşu bulunuyordu. Devlet-i Aliyye Fransa ile ortak hareket edecek olursa, Rusya'nın hem Lehistan tarafından ve hem de onun güneyinde bulunan Boğdan'dan taarruza geçmek ihtimâli vardı. Buna karşılık, Sebastiani Napoléon adına gizli bir savunma, işbirliği andlaşmasını teklîf ederken Eflak ve Boğdan'ın korunması husûsunda da güvence veriyordu.

Sebastiani bu teşebbüslerinde muvaffak olunca Devlet-i Aliyye ile Rusya'nın arasını açmak için yeni senaryolarını oynamakta gecikmedi. "Rusya beylik gemilerinin ve askerî mühimmâtının Karadeniz'den Akdeniz'e geçmesi bî-taraflığa mugâyirdir" diyerek, bunun men'ini istemeye kalkıştı. Halbuki, Rus gemilerinin boğazlardan serbestçe gelip geçmesi Osmanlı-Rus mu'âhedesi ahkâmından idi bu isteğe kulak asılmadığını gören Sebastiani, "Rusların boğazlardan geçmelerine izin veriliyorsa, bizim Dalmaçya'daki askerimizin de Osmanlı topraklarından Tuna sâhillerine ve oradan Eflak ve Boğdan yoluyla Lehistan'a geçmesine ruhsat verilmemek nasıl olur? Tarafsızlık ilkesi, herkese eşit davranmaktır..." demeye başladı. Bâb-ı Âlî, Rus elçisi İtalinski'ye mürâcaat ederek dostluk ve ittifaktan bahis ile tarafsızlığını koruduğunu anlatmaya çalıştıysa da İtalinski büyük gürültü kopardı.[49] Bâb-ı Âlî ile olan bütün münâsebetlerini kesmekle tehdît etti.

---

[49] Vak'anüvis Âsım Efendi, Rus elçisinin Bâb-ı Âlî'de sarfettiği ağız almaz sözleri şu şekilde nakletmektedir: "Bizden istîzan etmeksizin Eflak ve Boğdan voyvodalarının tebdîli sizin ne haddinizdir; bu ne demektir? hemen evvelki makamlarına iâde ediniz! Yoksa beş güne kadar berren ve bahran hücûm ile sizi Konya ve Şam diyârlarına bile hasret eylemek indimizde bir içim su gibidir. Sizi şimdiye kadar mahza mürüvvetimizden ve bâzı gûnâ bey' u şirâ mu'âmelesine lüzûmunuzdan

Örs ile çekiç arasında kalan güçsüz Bâb-ı Âlî erkânı kendi onur ve haysiyetini sıfıra indirgeyen dönüş kararından başka çare bulamadı ve birkaç ay sonra ma'zûl voyvodaları tekrar eski görevlerine ta'yîn etti. Dersaâdet'de bu vak'alar olup geçerken, Napoléon Prusya ordularını perîşan ederek Berlin'e girmiş bulunuyordu. Berlin'den Sebastiani'ye gönderdiği ta'lîmatta hâin voyvodaların tekrar azlettirilmelerini taleb ediyordu. Bunun üzerine Selim III, Napoléon'a gönderdiği mektubunda durumu îzâha çalıştı. Napoléon bu mektuba nazik bir cevâb vererek Selim III'ü tesellîye çalıştı. Dalmaçya'daki ordusu ve donanmasıyla destek va'detmişti.

Fransa ile ilişkiler bu sûretle iyileştiği gibi, voyvodalar meselesinin Rusya'nın arzûsuna göre halledilmesi ile de Osmanlı-Rus anlaşmazlığı sona ermiş gibi görünüyordu. Fakat boğazlardan Rus gemilerinin geçişine konulan engel, İngiliz ve Rus elçiliklerinin tekrar hoşnudsuzluk göstermelerine sebeb olmuştu. Kısacası yorgun Osmanlı Devleti birbirine muhâlif devletler arasında bir nev'î cambazlık yaparak kendi durumunu korumaya çalışmışsa da bunda ne ölçüde başarılı olduğu ortadadır.[50]

Muhib Efendi, Ruslar tarafından yayınlanıp, Paris'de eline geçirdiği uydurma bir takım evrâkı da vazîfesi gereği Bâb-ı Âlî'ye göndermiştir. **Büyük Sefâretnâme**'ye kaydettiği, 4 Şubat 1807 tarihli kâimeden de Fransızların o sıralar Anadolu halkını Ruslar aleyhine kışkırtmak için bastırıp, dağıtmak istedikleri **«Müezzin-i Osmânîden Kendi Dindaşlarına Hitâb Olunan Nutukdur»** adlı Türkçe ve Arapça bir risâle[51] hakkında Prens Kanitzer ile yaptığı protesto konuşmasını öğrenmekteyiz.

---

nâşî ibkâ ediyoruz..." Bkz. **Âsım Târihi**, Cild I, sh. 202. Ayrıca bkz. Yusuf AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 117.

50 Bkz. Yusuf AKÇURA, **a.g.e.**, sh. 117

51 **Âsım Târihi**, C. I, sh. 312.

Bâb-ı Âlî, Sebastani'nin teşvîkiyle 1806 yılı sonlarında harp îlân ettiği Rusya aleyhine, Fransa ile bir ittifak andlaşması yapılmasını zarûrî görüyordu. Bu sebeple Defter Emîni Mehmed Emin Vâhid Efendi Napoléon ve Fransız devlet ricâli ile müzâkerelerde bulunmak üzere Varşova'ya gönderildiyse de andlaşma esaslarında uzlaşmaya varılmadan Napoléon Çar I. Alexandr ile 7 Temmuz 1807'de Tilsit andlaşmasını imzâladı.[52]

Tilsit andlaşmasının muhtevâsı lâyıkıyle bilinmemekle beraber Osmanlı menfaatlerine aykırı olduğu muhtemeldi. 29 Mayıs 1807'de bir ayaklanma sonucu Selim III tahttan indirilmiş ve yerine amcasının oğlu Mustafa IV padişâh olmuştu. bu nazik zamanda devletin bekâsı için Fransa ile dostâne münâsebetlerin devâmı elzemdi. 'teki elçisine yeni i'timâdnâme gönderdi. Ayrıca, Napoléon ve Hâriciye nâzırına değerli hediyeler ve on iki aded cins at gönderdi.[53] Abdurrahim Muhib Efendi itimadname mahiyetindeki nâme-i hümâyûnu 1 Kasım 1807 Pazar günü Fontainebleau Sarayı'nda Napoléon'a sundu.[54] Ancak Napoléon mülâkatta Osmanlı elçisine haşin davranarak, İstanbul'daki ayaklanmayı ta'kîp eden günlerde Fransızlara yapılan kötü muâmeleden şikâyet etti. Rus Çarı I. Alexandr tarafından Tilsit Andlaşması'nda Fransa'ya teslîmi kabûl olunan Yedi Adalar'dan Korfu'ya, Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın yöneltdiği tehditlere göz yummayacağını bildirdi.[55]

---

52 Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 54.

53 Napoléon atları o kadar çok beğeniyor ki, Talleyrand'a verilmek üzere ayrıca gönderilenlere de el koyuyor. Bkz. Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, sh. 194.

54 A. Muhib Efendi, **Büyük Sefâretnâme**, v. 75b v.d.

55 Napoléon'un Fontainebleau Sarayı'nda yaptığı konuşmada Tepedelenli Ali Paşa ile İşkodra (İskenderiye) Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın Fransızlara karşı değişen hareket tarzlarından, Sebastiani'nin ve İstanbul'daki Fransız subaylarının uğradıkları fenâ muâmelelerden şikâyet ettiği ve tehditler savurduğu "şimdiye kadar Devlet-i Aliyye'yi ben tutuyordum, yoksa Devlet-i Aliyye çoktan yıkılırdı" dediği anlaşılmaktadır. Napoléon'un sözkonusu ifâdelerini içeren resmî zaptın tercemesini "İmparator-ı müşârün-ileyhin tefevvühât-ı mezkûresi sûretidir" başlığı altında **Büyük Sefâretnâme**'ye derc eden Muhib

Bu davranış, Bâb-ı Âlî'nin iki devlet arasında barışı koruma çabasına rağmen Napoléon'un takib ettiği siyâsette öncesine nisbetle büyük değişikliğin olduğunu gösteriyordu. Tilsit Andlaşması'ndan sonra Rusya ile ittifak oluşturmak için Fransa'nın Devlet-i Aliyye haklarından Çar I. Alexandr'a tâviz vermeğe hazır olduğu anlaşılmaktadır.[56]

Osmanlı-Rus savaşına son vermek üzere iki muhârip devlet arasında mütâreke imzâlanması ve barış görüşmelerinin Napoléon'un hakemliği altında yapılması kararlaştırılmıştı. Bu mütâreke Osmanlı ve Rus murahhasları arasında 24 Ağustos 1807'de Slobosia'da akdolundu. Rus orduları tarafından savaşın başlangıcında işgâl edilen Eflak ve Boğdan mütârekeyi ta'kîb eden otuz beş gün zarfında boşaltılacaktı. Barış andlaşmasının müzâkerelerine de Muhib Efendi vazîfelendirilmişti.

Bu görüşmelere me'mûriyetini Ordu-yı Hümâyûn Reisülküttâbı Mehmed Said Gâlib Efendi'nin talimâtnâmesinden öğrenen Muhib Efendi, vazîfeye başlamak ve Rusya'nın Paris elçisi Kont Tolstoi ile temâsa geçmek gâyesiyle Talleyrand'ın yerine Hâriciye nâzırlığına getirilen Champagny ile 12 Kasım 1807'de mülâkât yaptı. Fakat bu görüşmeler için Tolstoi'a ruhsatnâme gelmediğini haber aldı. Bununla birlikte Champagny, kararlaştırılan mühletin bitişinden önce Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı boşaltması ve barış görüşmeleri ruhsatnâmesinin bir an önce gönderilmesi için Napoléon'un Rus elçisi Kont Tolstoi'u îkâz ettiğini Muhib Efendi'ye bildirdi.[57]

Barış görüşmelerine, haftalar ve aylar geçtiği halde neden başlanılmadığını müteaddid defalar Champagny'ye soran Muhib Efendi farklı cevablar almış, bir defasında Devlet-i Aliyye'nin İngiltere ile barış yapma ihtimâlinin olduğunu, bir diğer

---

Efendi'nin o sıralar Bâb-ı Âlî'den bir harf bile yazı alamadığı da yakınma konusudur. Bkz. Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 51a v.d.

[56] Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 55.

[57] Muhib Efendi, **Büyük Sefâretnâme**, v. 52a v.d.

mülâkâtta Çar'ın, Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya ilhâkını istediğini öğrenmişti. Andlaşmanın imzâsı için Sultan'ın böyle bir fedâkarlığa râzı olup, olmayacağı kunusunda ağzının arandığını farkeden Muhib Efendi, Fransa'nın aracılığına güvenilmemesi gerektiğini vurguluyordu.[58]

Bab-ı Âlî, Rusya ile akdolunacak barış andlaşmasının bir an önce yapılmasını istiyordu. Bu konuda, Dersaâdet'teki elçi Sebastiani'ye Fransa'nın vaadini yerine getirmesi için tazyîkâtda bulunulduğu görülmektedir. Bu vaadin yerine getirilmesi husûsu Sadâret kaymakamı Tayyar Mahmud Paşa tarafından 3 Zilhicce 1222 / 1 Şubat 1808 tarihli mektupla Hâriciye Vekili Champagny'ye resmen bildirilmiştir.[59] Birkaç gün sonra da Sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa'nın Edirne'deki ordu karargâhından yazdığı aynı mâhiyyetteki mektup da Champagny'ye teslîm edilmiştir.[60] Champagny ile yapılan mülâkatta Fransa ve Rusya arasında siyâsî muhâberenin devâm ettiği, Eflak ve Boğdan boşaltılmadan Napoléon'un ordusunu Prusya'dan çekmemek karârında olduğunu tebellüğ eden Muhib Efendi, Napoléon'un Avrupa'da kendine menfaat sağlamak amacıyle Osmanlı topraklarını Rusya'ya karşı koz olarak kullandığını iyice anlamıştı.[61]

Devlet-i Aliyye Eflak ve Boğdan'ı Rusya'ya kaptırmamak için, Fransız kuvvetlerinin Korfu'da bulunduğu güç durumdan faydalanmayı ummakta, Dalmaçya'daki Fransız askerlerinin Arnavutluk üzerinden Korfu'ya geçişine verdiği izne mukâbil Napoléon'un desteğini sağlamayı tasarlamaktadır.

Muhib Efendi, o sıra İspanya sınırına gitmiş olan Napoléon'a sunulmak üzere Sultan VI. Mustafa tarafından gönderilen, cülûs tebriğine teşekkür nâme-i hümâyûnunu

---

58 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 74a v.d.

59 Tayyar Mahmud Paşa'nın mektubu için bkz. Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 70b v.d.

60 Çelebi Mustafa Paşa'nın 6 Muharrem 1223 tarihli mektubunun metni için bkz. Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 76b v.d.

61 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 77a.

baştercümanı Yanko Teologos aracılığıyle Champagny'ye gönderdi.

Bu ara, Muhib Efendi'nin Bâb-ı Âlî ile muhâberesi kesilmişti. Napoléon da bir süredir kendisini elçiler toplantısına çağırmıyordu. Bu durumun sebebi 1808 Eylül ayı ortalarında anlaşıldı. IV. Mustafa halledilerek, yerine Sultan II. Mahmud tahta çıkmıştı. 19 Eylül 1808'de Champagny ile yaptığı mülâkâtta bu saltanat değişikliğini resmen bildiren Muhib Efendi, yeni sultânın III. Selim'in dostluk siyâsetini devâm ettireceğini belirterek, barış görüşmelerindeki arabuluculuk vaadinin yerine getirilmesi ricâsını iletti.[62]

Champagny ile yapılan mülâkattan üç gün sonra Napoléon Çar I. Alexandr ile görüşmek için Doğu'ya hareket etti. Erfurt'ta (Almanya'da) yapılan görüşme, 12 Ekim 1808'de yapılan anlaşmayla sona erdi. Napoléon'un acele Paris'e dönüşü ve Rusya Başvekîli Kont Rumaintsov'un Paris'i ziyâret edeceği rivâyeti Muhib Efendi'yi yakından ilgilendiriyordu. Erfurt görüşmesi hakkında bilgi edinmek maksadıyle Champagny ile yapılan mülâkâtlarda tatmînkâr cevap alınamadı. Fakat Champagny 3 Kasım 1808'de kapıyı biraz aralayarak Erfurt görüşmelerinin mâhiyeti hakkında bilgi verdi. Devlet-i Aliyye ve Rusya arasında yapılacak olan barış görüşmelerinin, Napoléon'un aracılığı olmadan doğrudan doğruya yapılması kabûl edilmişti. Ertesi günki mülâkâtta Rusya'nın, Eflak ve Boğdan'ı "müzâkere ile" ülkesine katmak istediğini söyleyince Napoléon'un vaadinden caydığını gören elçi, kızgınlığını gizleyemeyerek mülâkât mahallini terketti. Böylelikle Eflak ve Boğdan'ın Rusya tarafından ilhâkına rızâ gösterildiği kesinleşmişti.[63]

Rusya Başvekîli Kont Rumaintsov 1808 Ekimi nihâyetinde Paris'e ulaştı. 20 Aralık'ta Rus Elçiliği Başkâtibi Gagarin, Devlet-i Aliyye elçiliğine gelerek, başvekîlin Muhib Efendi ile

---

62 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 111b v.d.
63 Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 60.

görüşmek istediğini bildirdi. Bir gün sonra Rus elçiliğinde yapılan mülâkâtta konuya giren Kont Rumaintsov, Tuna nehri sınır olmak şartıyle iki devlet arasında barış yapılmasını teklîf etti. Muhib Efendi başvekîli dikkatle dinledi; mülâkâtın sonunda bu teklîfe cevâb vermeye me'mûr olmadığını bildirdi.[64]

Muhib Efendi'nin bu sıralarda Avrupa'nın siyâsî durumu hakkında Bâb-ı Âlî'ye ulaştırdığı bilgilerin ağırlık merkezini İspanya meselesi ile İngiltere ve Fransa arasındaki barış temâsları teşkîl etmektedir. Napoléon'un İspanya'dan ânî dönüşü, Fransa'nın Avusturya üzerine yürüyeceği söylentisinin çıkmasına neden olmuştur. II. Mahmud'un îtimâdnâmesinin henüz gelmemiş olması münâsebetiyle Muhib Efendi bu sıralar yine kabûl resimlerine da'vet olunmamaktadır.[65]

Muhib Efendi, Paris'de üç yıllık ikâmet müddetini hemen hemen doldurmuştu. Fransızların ikiyüzlü davranışlarından gınâ getirmiş olması yüzünden ikinci tercüman Panayotaki Argiropulos'u yerine maslahatgüzâr bırakarak, Dersaâdet'e dönüşü için Bâb-ı Âlî'den izin istemekteydi.

26 . 2 . 1809 târihli İstanbul'dan gelen bir yazıda Reisülküttâb Gâlib Efendi'nin Rusya ile barış görüşmelerine me'mûr edilerek, Bükreş'e hareket ettiği ve bu konuda Muhib Efendi'nin artık bir vazîfesinin kalmadığı, İngiltere ile Kal'a-i Sultâniye'de sulh andlaşması yapıldığı bildirilmekteydi. Bu kâimesinde Gâlib Efendi, Fransızların iki yıldan beri ta'kip ettikleri samîmiyetsiz politikayı; Devlet-i Aliyye umûruna yersiz müdâhalelerini ve Fransa'nın hatırı için Bâb-ı Âlî'nin ne sıkıntılara katlandığını özetlemektedir. Reisülküttâb vekili Arif Efendi de gönderdiği kâimede aynı şeyleri tekrârladıktan

---

[64] Muhib Efendi: "Rumaintsov dostumuzun deminden berû vâki' olan ifâdelerinin birine cevâp vermek usûl-i me'mûriyetimden hâriçtir" demektedir. Bkz. Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 118a v.d.
[65] Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, sh. 199.

sonra Fransa ile arayı bozmamak için Muhib Efendi'nin birkaç ay daha Paris'de kalması gerektiğini vurguluyordu.[66]

A. Muhib Efendi iki yıldan fazla bir süre daha Paris'de hizmet gördü. Elçilik binâsının satılması üzerine masrafı kısmak düşüncesiyle mütevâzı bir konağa yerleşti. İngiltere ile yapılan andlaşmadan hoşnûd olmayan Napoléon, Muhib Efendi'yi resmî kabûllere da'vet etmiyordu. Bu süre zarfında Abdurrahim Muhib Efendi, Champagny ile yaptığı görüşmelerde, Fransız himâyesindeki Akdeniz limanlarında İngiliz malı taşıdıkları iddiasıyla tutuklanan Osmanlı ticâret gemilerinin serbest bırakılması, Napoléon'un Tepedelenli Ali Paşa'dan şikâyeti gibi tâlî meseleler üzerinde durdu. Gazetelerde yayınlanan haberleri Bâb-ı Âlî'ye bildirdi.[67]

17.12.1809 tarihinde Muhib Efendi'yi evinde ziyâret eden Fransız tercümanı Jobert, Strasbourg'dan telgraf aldığını, Nemçe'nin ağır bir yenilgiye uğratıldığını, 25.000 esir ile 10.000 ölü bıraktığını haber vermiştir. bu arada Bükreş görüşmeleri olumlu bir sonuç vermediğinden Tuna boyunda Türklerle Ruslar arasında savaş yeniden başlamış bulunmaktadır. Muhib Efendi bu arada ordudan ve İstanbul'dan savaşa dâir bilgiler almaktadır.

O sıra, Avusturya ile Fransa tekrar barışmışlar ve Nemçe'nin eski Paris elçisi olup, aralarında bir dostluk kurulmuş olan, Prens Metternich de Avusturya başvekîli olmuştur. Napoléon'un Avusturya İmparatoru'nun kızı ile evlenmesi münâsebetiyle Paris'e gelen Prens Metternich, Muhib Efendi'yi habersizce evinde ziyâret etmek sûretiyle eski dostluğunu perçinlemiştir. Muhib Efendi'ye de artık İstanbul'a dönüş izni gelmiştir.[68]

---

66 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 121a v.d.
67 Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 61.
68 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 129a v.d.

Nemçe'nin o tarihdeki Paris elçisi de Muhib Efendi ile sıkı bir dostluk kurmak dileğindedir. Napoléon'un evlenme törenine çağrılmayan Muhib Efendi, sadece başvekîlin Paris'te verdiği ziyâfete da'vet olunmuştur. Düğüne çağrılmayışı da II. Mahmud'un i'timâdnâmesinin gönderilmemesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Muhib Efendi başvekîlin bu konudaki sözlerini cevapsız bırakmıştır.

Champagny'nin yerine Hâriciye vekîli olan Maret 13 Temmuz 1811'de Muhib Efendi ile yaptığı mülâkatta Osmanlı ordusunun Ruslara karşı elde ettiği zaferlerden övgüyle bahsetti ve bu başarılardan Fransa'nın memnûniyet duyduğunu ifâde etti.[69] 18 Ağustos'da gerçekleşen vedâ görüşmesinde Maret, Sultân'ın savaşa devâmını diledikten sonra bir adım daha ileri gidip Fransa'nın Rusya ile harbe hazır olduğunu belirtti. Bu sözleri sessiz ve dikkatlice dinleyen Devlet-i Aliyye elçisi, Fransa'nın askerî yönden zayıfladığını sezinlemiş, denizlerde İngiltere'nin hâkimiyetinin kırılamadığını hatırlatmıştır.[70]

Abdurrahim Muhib Efendi Bâb-ı Âlî'nin ta'lîmâtı gereğince Sır Kâtibi Gâlib Efendi'yi maslahatgüzârlıkla bırakarak 21 Ağustos 1811'de Paris'den ayrıldı.[71] Nicé, Cenova güzergâhından yolculuğuna başlayan Muhib Efendi Payasnice, Trabin, Mantova, Avila, Fanalana, Odin, Korpeçe, Lobyana (Linc), Kırvaçya mahallerinden geçerek Trieste İskelesi'ne ve oradan Kostanice'ye vâsıl oldu. Buradan hareketle Panaluka, İzvornik, Taşlıca, Perepol, Yenipazar, Vilçıtrın, Priştine, Komanova, Köstendil, Pazarcık, Filibe ve Varna yoluyla 28 Zilhicce 1226 / 12 Ocak 1812'de Dersaâdet'e vâsıl oldu. Yol boyunca görmüş olduğu şehir, kasaba, kale ve diğer bir sürü

69 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 157a v.d.
70 Muhib Efendi, **a.g.e.**, v. 161a v.d.
71 Gâlib Efendi birkaç gün sonra ölünce, ikinci tercüman Argiropulos maslahatgüzâr oldu. P. COQUELLE, "Latour-Maubourg, Chargé d'affaires à Constantipople, 1809-1902", **Revue d'Histoire Diplomatique**, C. 19 (1905) sh. 596'dan nakleden Ercüment KURAN, **a.g.e.**, sh. 62.

coğrafî güzellikleri **Küçük Sefâretnâme**'nin son bölümünde dile getirmektedir.[72]

Muhib Efendi'nin Sultan II. Mahmud tarafından îtimâdnâmesi gönderilmediğinden Paris'i terketmeden önce Napoléon'a vedâ ziyâretinde bulunmamıştır. Bununla birlikte Napoléon'un kendisine hediye olarak verdiği 60.000 frankı kabûl etmemişti.[73]

Devlet-i Aliyye'nin Paris'teki üçüncü ikâmet elçisi hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse anlayışlı, vakar sahibi, Avrupa diplomasisine vâkıf, davranışlarında temkinli, devlet adamı kişiliğine sâhip bir diplomat olduğu söylenebilir. Rusya ile yapılan barış görüşmelerinde başarıya ulaşamadıysa da devletinin îtibârını koruyabilmiştir. Yeni harflerle sunduğumuz **Küçük Sefâretnâme**'sinde gelişen Batı teknolojisi ve Avrupa sosyal düzenine ne derece hayran kaldığı bâriz bir şekilde görülmektedir.

Burada, 1806 yılında Napoléon nezdine murahhas gönderilmiş olan Defter Emini Kilisli Mehmed Emin Vâhid Efendi hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse, bu zât da Rusya'ya karşı Fransa ile ittifâk akdetmek ve Napoléon'un desteğini sağlamak için gönderilmişti. Zamânı, aylarca Napoléon'un peşinde koşmakla geçti. Bir defa Lehistan'da Napoléon tarafından kabûl edildi. Hiçbir başarı elde edemeden bu vazîfesini Muhib Efendi'ye devretti. Lehistan ve Paris'e gidiş-dönüşünü anlatan bir sefâretnâmesi vardır.

---

72 Bkz. A. Muhib Efendi, **Küçük Sefâretnâme**,v. 63 a, b.

73 Ercüment KURAN'ın **a.g.e.**, sh. 63'te P. COQUELLE, **a.g.m.**'den naklettiğine göre, bu para Muhib Efendi'nin Paris esnâfına olan borcunu ödemesi için verilmiştir. Ancak sefâretnâmelerde böyle bir kayda rastlanmamaktadır. Anlaşılan o ki, Muhib Efendi nâdîde şalları rehin bırakarak Paris esnâfından 60.000 frank borç almıştı. Paris'ten hareketi esnâsında esnâf, verdikleri paranın karşılığı olarak şalları kabûl etmek istememişlerdir. Fransa hükûmetinin kefâletiyle Muhib Efendi Paris'den ayrılmış, müteâkiben esnâfın Bâb-ı Âlî nezdinde yaptığı talebler cevapsız bırakılmıştır. Bâb-ı Âlî'nin bu şekilde davranışı Paris esnâfının alıkoyduğu şalların değerinin 60.000 frankı karşıladığı inancı olsa gerektir.

Abdurrahim Muhib Efendi'nin Hayâtı

Yaptığımız araştırmalar sırasında A. Muhib Efendi'nin hayâtı hakkında esaslı bir bilgiye kavuşulamadı. Hangi yılda doğduğu ve kaç yaşında Fransa'ya gittiği ne kendi sefâretnâmelerinde ne de biyografik kaynaklarda belirtimemiştir.

Aslen İstanbullu[74] olan Abdurrahim Muhib Efendi, Dîvân Kalemi'nden yetişmiş, Beylikçi Kîsedarlığı vazîfesini ta'kîben 1790'da Mükâleme Kâtibi yardımcısı, daha sonra da Beylikçi olmuştu.[75] 30 Mart 1806 (10 Muharrem 1221)'de uhdesine Nişancılık pâyesi tevcîh olunarak Devlet-i Aliyye'nin Fevkalâde Büyükelçisi sıfatıyle gittiği Fransa'da me'mûriyeti sonradan ikâmet elçiliğine çevrilmiş ve altı yıla yaklaşan bu görevi bitiminde 12 Ocak 1812 (28 Zilhicce 1226)'da İstanbul'a dönmüştür.[76] Aynı yıl içinde Defter Eminliği'ne getirilmiş, 1819'da Tab'hâne-i Âmire nâzırı olmuş, 18 Ağustos 1821 (19 Zilkâde 1236)'de vefât etmiştir. Mezarı Eyyüb'de Bahariye'dedir.[77] Şâir Safvet Nesîbe Hanım, kızıdır.[78]

Abdurrahim Muhib Efendi'nin **Büyük Sefâretnâme**'sinin mukaddimesinde bulunan bir ifâdeden, kendisinin "Seyyid" olduğu anlaşılmaktadır.[79] Yine **Küçük Sefâretnâme**'de ismini zikretmediği babasının "Âmentü" ve "Birgivî" şerhleri adlarında iki eseri olduğunu ve bunlardan Üsküdar'da Abdurrahmân

---

[74] Mehmed SÜREYYÂ, **Sicill-i Osmânî**, Cild IV, sh. 98. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Cild III, sh. 145.
[75] Fâik Reşit UNAT, **a.g.e.**, sh. 185.
[76] A. Muhib Efendi, **Küçük Sefâretnâme**, v. 63b.
[77] Bursalı Mehmed Tahir, **a.g.e.**, sh. 145. Mehmed Süreyyâ, **a.g.e.**, sh. 98. (Bütün aramalarımıza rağmen mezarına ve kitâbesine ulaşılamadı.)
[78] Bursalı Mehmed Tahir, **a.g.e.**, sh. 145. Mehmed Süreyyâ, **a.g.e.**, sh. 98. Kızı için ayrıca bkz. İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İNAL, **Son Asır Türk Şairleri**, İstanbul, 1988, C. IV, sh. 217 (İskeçe A'yânı İbrahim Rifat'ın zevcesi, Dîvân-ı Hümâyûn Beylikçisi Abdurrahim Muhib Efendi'nin kızıdır. 1253'te vefât etti.)
[79] "... bu çâker-i müstakîm-i kadîm ve bende-i dîrîne-i müstedîm, yani seyyid Abdurrahîm Muhibb-i hânedân-ı Rasûl-i Kerîm..." A. Muhib Efendi, **Büyük Sefâretnâme**, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Türkçe Yazmalar, No: 2651.

Efendi merhûma iki bin cild tab' ettirdiğini bir vesîle ile bahsetmektedir.[80]

A. Muhib Efendi'nin Fransa'ya gönderiliş sebebi, Sultan III. Selîm'in iki mektubu ile hediyelerini götürmekti. Mektuplardan ilkiyle Napoléon'un imparatorluğu resmen tanınıyordu; diğeri ile de son askerî başarıları dolayısıyle tebrîkde bulunuluyordu. Ancak asıl gâye Çar I. Alexandr ile yapacağı barışta Devlet-i Aliyye yararına bazı şartların konulması için Napoléon'un tavassutunu sağlamaktı.[81] Ancak bu konuda olumlu bir netice alınamadı.

---

80 A. Muhib Efendi, **Küçük Sefâretnâme**, v. 33a.

81 F. Reşit UNAT, **a.g.e.**, sh. 185.

KÜÇÜK SEFÂRETNÂME
HAKKINDA BİLGİ

Tezimizin ikinci kısmında metnini sunduğumuz **Küçük Sefâretnâme**, genel olarak Muhib Efendi'nin Fransa üzerindeki gözlemlerini içermektedir. O günün Avrupasında bilgi çağı sona ermiş, sanâyi ve teknoloji çağı yeni başlamıştır. Almanya, Fransa, İngiltere gibi memleketlerde teknik hızla gelişmektedir. Abdurrahim Muhib Efendi de kendisinden seksenbeş yıl önce Fransa'ya elçi gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin, sefâretnâmesinde[82] anlattıklarıyla kendi bulunduğu dönemin karşılaştırmasını yapmakta ve bu gelişmelerden uzun uzun bahsetmektedir. Metin incelendiği takdirde, Avrupa'daki bu gelişmeler karşısında Muhib Efendi'nin ne derece hayret ve taaccübe düştüğü açıkça görülecektir.

Paris yolculuğunu anlatarak söze başlayan Muhib Efendi teferruâta girmeden önce şu ifâdeye yer vermektedir: "Bin yüz otuz iki senesinde (m. 1721) Françe'ye sefâretle me'mûr olan Yirmisekiz Mehmed Çelebi dimekle ma'rûf zâtın takdîm eylediği sefâretnâmesinde med'û oldukları mecâlisde kandil ve fişeng donanması ve ta'limlü sunûf-ı askeriyenin müselles ve murabba' eşkâl ile hirâm u hareketlerini ve opera ve komedya ve balo ta'bîr olunur cem'iyyetleri ve ba'zan dahî manzûru olan ma'âdin ve şukûfe ve ahcâr ve eşcâr ve hayvanât cem'iyyeleri ve sanâyi' ve cerr-i eskâl* ve havzları ol vakitlerde gördüğü gibi güzelce tahrîr etmiş ise de târîh-i merkûmdan bu âna kadar bi't-tecrîbe suhûletlü dürlü şeyler ilâve olunarak her bir maddeyi müşârun-ileyhin tahrîrinden bir kaç kat ziyâde teshîl ve tezyîn ve teksîr etmiş oldukları bî-iştibâh olub, ancak ol

---

82 Şevket RADO, **Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnâmesi**, İstanbul, 1970.

* Ş. Sâmi'nin **Kâmûs-ı Türkî**'sinde "Mekanik ilmi" şeklinde ifâdelendirilmiştir.

hengâmda Françe tâifesinin usûl ü nizâm-ı devlet ve kânun ve rüsûm-ı mülk ü milletlerinin dekâyık-ı keyfiyyât ve ma'âdin ve eşcâr ve hayvanâtın sebeb-i celb ve idhârını beyâna tasaddî etmemiş olduğu sefâretnâme-i mezkûreyi mütâla'a edenlere gayr-i hafîdir.. ilh .." dedikten sonra Fransa'nın işleyiş tarzı hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır.

Muhib Efendi, Paris ve civârıyla taşrada bulunan mektepleri anlattıktan sonra imparatorun muhâfız askerlerine yer vermektedir. İlk hafta Paris'teki yabancı meslekdaşlarıyla yaptığı gayr-i resmî mülâkâtı anlattıktan sonra sırasıyla Paris şehri ve binâlarını, muhâfız-ı memleket dediği polis teşkîlâtını, mahkemeleri, pasaport ve bilyat (بلياط :kapıcı ruhsatı) usûlünü, Avrupa'daki menzilhâneler ve buralardaki menzilci ve yolcuları, postahâne ve telgraf âletlerini, darphâne ve sikke basımını, çek ve sened usûlünü, hastâne, teşrîhhâne[*] ve tımarhâneyi, resmî dâirelerde çalışan hademeleri, Paris'teki park ve bahçeleri; Osmanlı'nın o güne kadar görmediği ve bilmediği çeşitli âlât ve edevâtı, ticâretgâh şeklinde isimlendirdiği borsa konağını, tophâne, baruthâne ve tab'hâneyi, iplik tezgahı ve çit[**] kârhânelerini, ayna i'mâlini, ormanlardan ne sûrette odun kesildiği ve odun kömürünün ne şekilde yapıldığını, mâdenlerin ne şekil çıkarılıp, birbirlerinden nasıl ayrıldıklarını ve nasıl işlendiklerini bir bir anlatmaktadır.

Daha sonra eserinde Fizik ilmine yer veren Muhib Efendi "hava olmadan yaşanmayacağını" geliştirdikleri metodlarla nasıl ispatladıklarını; türlü türlü aletler ve bunların hangi işlerde kullanıldıklarını zikrettikten sonra dünyanın dört bir yanından getirtilen çiçek ve sâir bitkilerin bulunduğu bahçe[***] ile buradaki seracılık hakkında bilgi vermektedir. Rasathâne, çuka i'mâli ve mensûcâta ilişkin ma'lûmatdan sonra yel ve su

---

[*] Tıp mektebi (Teşrîh ifâdesiyle bal mumundan yapılmış temsîli insan vücûdu kastedilmektedir.

[**] Bir çeşit bez.

[***] *Jardin des Plantes* isimli bahçe kastedilmektedir.

değirmenlerine değinen müellif, hubûbâtın ne şekilde kilelendiğini anlatmaktadır. Ekmekçi (Fırıncı) ve kasap esnaflarının dikkat ettiği husûsları, muhassıl ve gümrükçülerin tahsîlât usûllerini, o dönemde Paris'de ne tür arabalar bulunduğunu, içme suyunun ne şekilde sağlandığını, gayr-i meşru' ilişki mahsûlü çocukların kaldığı hâneyi anlattıktan sonra taşımacılıktan sağlanan vergi ile köprü ve yolların ta'mîr edildiğini bildirmektedir.

Eğlence, kumar ve fuhuş sektörünün bulunduğu Palais Rouyal[83] denilen mahalli anlatmadan geçmeyen Muhib Efendi daha sonra tekrâr ticâret borsasına yer verirken, buradaki çek, sened ve protesto işlemlerinin ne şekilde yürütüldüğünü îzâh etmektedir. Kimsesiz ihtiyar kadınların barındıkları pansiyona (veya bir çeşit huzurevi) da değinen sefîrimiz bilâhere şehrin orta yerinde bulunan büyük kütüphâneye atıfta bulunurken, burada Arapça, Farsça ve Türkçe kitapların da mevcûd olduğunu zikretmektedir. Korsan gemilerinin faaliyetlerinden de bahseden müellif daha sonra kullanımı yasak olan barut ve benzeri maddelerle bununla ilgili cezâî işlemler hakkında bilgi vermektedir. Ve nihâyet dönüşünü anlatırken Güney Fransa, Kuzey İtalya ve Balkanlar'da gördüğü şehir, kasaba, kale ve iskeleler hakkında da kısa kısa bilgi vererek sözlerini noktalarken 28 Zilhicce 1226 (12 Ocak 1812)'da İstanbul'a ulaştığını belirtmektedir.

---

83 Bunun için ayrıca bkz. Enver Ziya KARAL, **Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği**, İstanbul, 1940, sh. 34. (Tezimiz metni Palais Rouyal maddesi dipnotuna alınmıştır; sh.120)

KÜÇÜK SEFÂRETNÂME'NİN NÜSHALARI HAKKINDA BİLGİ:[84]

Küçük Sefâretnâme'nin tesbît olunabilen beş nüshası bulunmaktadır.[85] Viyana nüshası[86] dışındaki dört nüsha İstanbul kütüphânelerinde olup, bunlardan ikisi, Fatih Millet Kütüphânesi Ali Emîrî kısmında, birisi Süleymâniye Kütüphânesi Reşid Efendi kısmında, bir tanesi de Beyazıt Devlet Kütüphânesi Veliyyüddin Efendi kısmına ilâve olunan Cevdet Paşa Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Bu nüshaların metinleri arasında bazı kelimelerin ayrı müstensihler tarafından ufak tefek farklarla yazılışları dışında bir ayrılık gözükmemektedir. Sadece Reşid Efendi nüshasında metnin yazılışı sırasında sehven yapılan atlamalar sahife kenarlarına hâşiye sûretinde ilâve edilmiştir.

1. Nüsha: Fatih Millet Kütüphânesi, Ali Emîri Kısmı, No: 833. Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi'nin emriyle istinsâh olunmuş olup, altmış dört varaktan müteşekkildir. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple olmak üzere net, okunaklı bir rik'a ile yazılmıştır. Cild ebâdı: 14x23 cm., iç ebâd 9x15 cm.dir. Sonunda müstensih kaydı olarak şu ibâre bulunmaktadır: "İtmâm-pezîr yaft în nüsha bi-fermûde-i 'âl-i cenâb, mu'allâ elkâb Ârif Hikmet Beyefendi dâme izzuhû ve ikbâluhû 1262" ve altta mühür bulunmaktadır.

---

[84] Bursalı Mehmed Tahir Bey, **a.g.e.**, sh. 145'de "... icmâlen Fransa'ya azîmet ve avdetiyle Paris'in ahvâl ve âsâr ve rüsûmunu mübeyyin risâle kılıklı bir muhtasar sefâretnâmedir ki, matbû'dur" diyorsa da bibliyoğrafik kaynaklarda ve İstanbul kütüphânelerinde yaptığımız katalog taramaları sırasında basılmış olduğuna dâ'ir herhangi bir ize rastlanılamadı.

[85] F. Reşit UNAT, **a.g.e.**, sh. 200'de bunların sayısını altı olarak gösteriyorsa da Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Efendi kısmındaki 4890 no'lu yazma, **Küçük Sefâretnâme**'nin bir nüshası olmayıp, Muhib Efendi'nin diğer bir te'lîfidir.

[86] Viyana, Nathionalbibliothek, No: 1148.

2. Nüsha: Fâtih Millet Kütüphânesi, Ali Emîri Kısmı No: 834'tedir. Açık ve güzel bir rik'ayla yazılmıştır. Cild ebâdı: 21.5x27 cm., iç ebâdı: 11.5x 17.5 cm.dir. İsmail Hulki Bey tarafından istinsâh olunmuştur. 55 varaktan müteşekkildir. Yazısı rik'adır. Müstensih kaydında şu ibâre bulunmaktadır:

"Ketebehü'l-abdü'l-fakîr ilâ Rabbihi'l-Ganî İsmâil Hulki b. Ahmed Şükrî-i Silistrevî min benî Sipâhî 1336"

3. Nüsha: Süleymaniye Kütüphânesi, Reşid Efendi Kısmı, No: 614'tedir. 48 varaktan müteşekkildir ve karakteristik bir rik'a ile yazılmıştır. Cild ebâdı: 15.5x23.5 cm (iç ebâd muhtelif) ve cild kapağı üzerinde ebrû bulunmaktadır. Metnin yazılışı sırasında sehven yapılan atlamalar, sahife kenarlarına hâşiye sûretinde ilâve edilmiştir. Bu nüshada müstensih kaydı bulunmamaktadır. Bunun yerine bir duâ cümlesi konulmuştur:

"hemân Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak celle şânûhû hazretleri Devlet-i Aliyye'ye kuvvetler ve sâyesinde bulunan Ümmet-i Muhammed'e râhatlar ihsân eylesin, Âmin, be-câh-i seyyidi'l-mürselîn, Âmin."

Bu nüshanın yazısı çok karmaşık ve okunaksızdır.

4. Nüsha: Beyazıd Devlet Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi Kısmı, No: 3425 (Cevdet Paşa K. No: 128)'tedir. Çok nefis bir ta'lîk ile yazılmış olan bu nüsha, mevcûd nüshalar arasında en güzelidir. İç kapaklar çiçek desenleriyle bezenmiş, dış kapaklarında şemse, salbek ve köşebendleri bulunan müzeyyen bir cild sâhibidir. İlk ve son varaklarda Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi'nin mührü bulunmaktadır. 45 varaktan oluşmaktadır. Cild ebâdı: 20x30.5 cm, iç ebâdı: 9.5x21.5 cm.dir. Abdurraûf Kandehârî isminde bir zât tarafından ve yine Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in emriyle h. 1262'de istinsâh olunmuştur. Müstensih kaydında şu ibâre bulunmaktadır:

"İtmâm-pezîr yaft, in nüsha bi-fermûde-i 'âl-i cenâb, mu'allâ elkâb Ârif Beyefendi dâme izzuhû ve ikbâluhû

bi-dest-i hatt-ı kemterîn-i du'âgûyân Abdurraûf Kandehârî 1262"

5. Nüsha: Viyana, Nathionalbibliothek, No: 1148'dedir.[87] Bu nüshaya ulaşamadığımızdan hakkında herhangi bir ma'lûmât veremiyoruz.

Bunlardan başka, Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Efendi Kısmı, No: 4890'da Tatarcık-zâde Abdullah Efendi[88] tarafından istinsâh olunan bir lâyiha bulunmaktadır. Faik Reşit UNAT, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri isimli kitabında bu lâyihâyı **Küçük Sefâretnâme**'nin bir nüshası olarak gösteriyorsa da, bu, diğerlerinden farklı olup, yine Abdurrahim Muhib Efendi'nin Fransa üzerindeki gözlemlerini içermektedir. Devlet-i Aliyye ile o günün Fransa'sı arasında muhtelif konularda karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bu eser, diğer bir araştırmaya konu teşkîl edeceğinden içeriği hakkında kısa bir ma'lûmât vermekle yetiniyoruz. Eser, şu konu başlıkları altında sunulmaktadır:

- Asâkir-i atîkanın halleri fi'l-asl ve şimdi nasıldır?

- Ta'lîmde asıl maksat nedir?

- Câsûsdan görülen zarar nedir? Beyânı.

- Paris ahvâli.

- Ahvâl-i zer' ve hırâset.

- Ahvâl-i Hazîne-i îrâd ve masârifât-ı mukarrere

- Ahvâl-i Askeriye

---

[87] Faik Reşit UNAT, **a.g.e.**, sh. 200.
[88] Bu zâtın hâl tercemesi, Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. III, sh. 390'da muharrerdir.

- Ahvâl-i zehâir ve iş'ârı

- Der-beyân-ı teksîr ü tevfîr-i îrâd-ı devlet ve tafsîl-i masârifât-ı zâide (mukâtaât üzerine görüşler)

- Der-beyân-ı nizâm-ı ahvâl-i vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân.

- Der-beyân-ı tanzîm-i cizye ve def' ü ref'-i mezâlim ez-'âmme-i bilâd.

Bu eser de **Büyük** ve **Küçük Sefâretnâme**ler gibi yazma olup, elde bulunan tek nüshadır. 76 varaktan oluşmaktadır. Cild ebâdı: 13x22 cm.dir. Okunaksız bir ta'lîk ile istinsâh olunmuştur. Baş sahifede "Hulâsatü'l-i'tibâr Muhib Efendi Paris'de iken bazı tahkîkât-ı Lâyiha-i Tatarcık-zâde Abdullah Mollâ merhûm" ibâresi vardır. Eserin sonunda uzun bir du'â cümlesi bulunmaktadır. Bu du'â şu şekilde sona ermektedir: "... 'âmme-i ibâdı vâye-i adl ü dâdî ile şâdmân ve cemî'-i bilâd ... ma'mûr ve âbâdân ve her umûr-ı mebrûrlarında cennet-i muvaffak ve dâimâ a'dâ-yı dîn ü devlet üzerlerine gâlib-i mutlak etsin. Âmin."

BÜYÜK SEFÂRETNÂME
HAKKINDA

A. Muhib Efendi'nin altı yıla yaklaşan elçiliği süresince karşılaştığı siyasal olayları, Bâb-ı Âlî'den aldığı kâimelerle göndermiş olduğu tahrîrât sûretlerini, İmparator Napoléon ve o dönemin Fransız Hâriciye vekilleri olan Talleyrand, Champagny ve Maret ile gerçekleştirdiği siyâsî müzâkerelerin ayrıntılarını, Rusya'nın Paris elçisi Kont Tolstoi ve bir ara Paris'e gelen Rusya Başvekîli Romaintsov ile yaptığı konuşmaların tutanaklarını, ayrıca bunlar hakkındaki kişisel görüşlerini kapsayan oldukça kalın bir cilddir.

Muhib Efendi, ağdalı bir Osmanlıca ile sunduğu uzunca bir mukaddimeden[89] sonra, maiyyetiyle İstanbul'dan hareketini ve oldukça fırtınalı bir havada Kavak kayıkları ile Karadeniz üzerinden Varna'ya ulaşıncaya kadar olan tehlikeli deniz yolculuğu sırasındaki müşâhedelerini aktardıktan sonra Ruscuk, Bükreş, Karayuva ve İşova'dan geçerek Nemçe sınırına varışını ve burada aldığı isti'câl emri üzerine hediyelerle maiyyetini orada bırakarak; Şiş, Naoş, Temeşvar, Peşte ve Budin üzerinden Viyana'ya geçişini; burada Sırplı sergerdesi Foço'nun, Belgrad Kalesi'ni Avusturya'ya alıvermesi taahhüdü ile Sırp asîlerine yapılan yardım hususlarında Avusturya başvekîli ile yaptığı görüşmeyi nakletmektedir. Daha sonra Bavyera ve Württemberg krallıkları toprakları üzerinden Fransa hudûdundaki Strasbourg şehrine ve oradan Paris'e geçişini anlatmaktadır.

Kendisinin Napoléon'un krallığını tanımak amacıyla Nişancılık pâyesi ve büyükelçilik ünvânıyla gönderildiğini kaydettikten sonra, İstanbul'dan ayrılırken almış olduğu gizli

89 Tezimizin son kısmındaki ekler bölümüne alınmıştır. Ek No: 3

ta'lîmâtın[90] sûretini takdîm etmektedir. Bu ta'lîmâtta, Fransa ile Devlet-i Aliyye arasındaki soğukluğun sebebleri üzerinde durulmakta, Rusya ile Fransa arasında yapılacak andlaşmada Devlet-i Aliyye yararına hangi maddelerin koydurulabileceği; Fransa'dan gelmesi muhtemel ittifâk teklîfinin ne sûrette reddedilebileceği; Rusya ve İngiltere ile olan ittifâk andlaşmalarından ne derece hoşnudsuz olunduğu kaydedilmektedir.

Büyük Sefâretnâme'nin Nüshaları

1. Nüsha: İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, no: 2651'de, müzeye ayrılan nâdir kitaplar arasındadır. 164 varaktan müteşekkil olup, oldukça sık ve ince bir rik'a ile yazılmıştır. Sahifeler cedvel içerisine alınmıştır. İç ebâd: 12.3x22.8 cm.dir. Müzeyyen bir cild olup, Mektûbî-i Sadr-ı Âlî hulefâsından Çelebi-zâde Derviş Mehmed Said Efendi tarafından istinsâh olunmuştur. Nüshanın sonundaki müstensih kaydında:

"Hitâm yâft bi-kalem-i şikeste-rakam Derviş Mehmed Saîd Çelebi-zâde an hulefâ-i Mektûbî-i Sadr-ı âlî ve hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn fî 19 Şevval sene 1228" ibâresi bulunmaktadır.

2. Nüsha[91]: İstanbul, Müze-i Osmânî Kütüphânesi (Arkeoloji Müzesi Kütüphânesi No: 339)'ndedir. bu nüsha orijinalinden farklıdır. Kuvvetli târih bilgisi olduğu anlaşılan İzzet adında bir zât tarafından istinsâh olunmuştur. Metne **Âsım Tarihi**'nden ilâveler yapıldığı ve müstensihin kendi görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.

---

90 Muhib Efendi, **Büyük Sefâretnâme**, v. 2b-3a.
91 Arkeoloji Müzesi Kütüphânesi uzun süredir kapalı bulunduğundan bu cild hakkında yeterli bilgi veremiyoruz.

3. Nüsha: Viyana'da[92] Millî Kütüphâne'de bulunmaktadır. bu nüshaya erişme imkânımız olmamıştır.

[92] Viyana, Nathional Bibliothek, No: 1145, bkz. F. R. UNAT, **a.g.e.**, sh. 201. Bu nüshanın bir fotokopisi Ankara, Genel Kütüphâne, No: 317'de bulunmaktadır.

1835'de dâimî elçilikler kuruluncaya kadar Fransa'ya gönderilen elçiler ve görevleri:

Sıra no	Adı	Tarihi	Hangi hükümdar tarafından gönderildiği	Me'mûriyeti
1	Mahmud Bey	1559	I.Süleyman	Lehistan Kralı Sigizmund için Prensesi istemek üzere
2	İbrahim Bey	1569	II. Selim	Yenilenen ahitnâmeyi Fransa Kralı'na vermek üzere
3	Ali Çavuş	1599	III. Murad	?
4	Ali Çavuş	1619	I. Mustafa	Padişahın mektubunu Fransa Kralına götürmek üzere
5	Hüseyin Çavuş	1619	II. Osman	II. Osman'ın cülûsunu haber vermek üzere
6	? (Serez sancak beyi)	1624	IV. Murad	?
7	? (Bir çavuş)	1640	I. İbrahim	I. İbrahim'im cülûsunu bildirmek üzere
8	Müteferrika Süleyman	1669	IV. Mehmed	XIV. Louis tarafından şark ticâretini Fransa'ya sağlamak isteği ile gönderilen elçiye karşılık olmak üzere
9	Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi	1720	III. Ahmed	Fransa ile iyi münâsebetlerin kurulması ve Avusturya'ya karşı bir bağlaşma teklifi için

10 anc-	Mehmed Said Efendi	1741	I. Mahmud	1740 Kapitülasyon laşmasının imzâsından sonra Fransa'ya bir cemîle olmak üzere
11	Moralı Seyyid Ali Efendi	1795	III. Selim	İkâmet elçisi olarak
12	Galib Said Mehmed Paşa	1797	III. Selim	Barış yapılması için
13	Mehmed Râgıp Paşa	1800 ?	III. Selim	S.O., c. 2, sh. 360
14	Hâlet Efendi	1802	III. Selim	İkâmet elçisi olarak
15	Mehmed Said Efendi (Başmabeynci)	1803	III. Selim	----------
16 koz	Seyyid Abdur-rahim Muhib Efendi	1805	III. Selim	Napoléon'un imparator-luğunun tasdikini bir olarak kullanmak suretiyle Fransa'nın Osmanlılara karşı düşüncelerini anlamak üzere (sonradan ikâmet elçisi oluyor)
17	Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi	1805	III. Selim	Prusya'da bulunan Napoléon'un isteği üzerine Fransa-Türkiye-İran bağlaşmasını görüşmek üzere
18	Panayotaki Efendi	1807	II. Mahmud	-
19	Nikolaki Mard Efendö	1817	II. Mahmud	-
20	Namık Paşa	1833	II. Mahmud	-
21	Mustafa Reşid Paşa	1834	II. Mahmud	-
22	Nuri Efendi	1834	II. Mahmud	-
23	Fethi Paşa	1834	II. Mahmud	-

24	Tevfik Efendi	1834	II. Mahmud	–
25	Abdurrezzâk Bâhir Efendi	1834	II. Mahmud	–
26	Süleyman Paşa	1834	II. Mahmud	–
27	Fethi Paşa	1835	II. Mahmud	–
28	Nafi' Efendi	1842	II. Mahmud	–
29	Süleyman Refet Paşa	1845	II. Mahmud	–

ABDURRAHİM MUHİB EFENDİ'NİN FRANSA SEFÂRETNÂMESİ

(KÜÇÜK SEFÂRETNÂME)

{ Bismillahirrahmânirrahim }

Elhamdüli'l-lâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmü alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecmaîn. Ammâ ba'd, cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultan Selim Han tâbe serâhu hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında yani bin iki yüz yirmi bir senesinde Françe İmparatoru Napoléon'un imparatorluğu ve Françe padişahlığının tehnîyetini hâvî şeref-efzâ-yı sahîfe-sudûr olan nâme-i hümâyûn ve rûznâme-i şevket-allâme ve hedâyâ-yı mülûkâne ile bu çâker-i müsted'îleri Seyyid Abdurrahim Muhib bendeleri nişancılık pâyesi ve büyükelçilik rütbe-i celîlesiyle ta'yîn ve tahsîs buyrulmuş olduğuma binâen mutavassılen ala'llâhi'l-mu'în Der-aliyye'den hareket ve bahran Varna'ya ve andan [1b] Ruscuk ve Bükreş ve Karayuva ve Lazart ve Muhâdiye ve Şiş ve Naoş ve Temeşvar ve Peşte ve Budin tarîklarıyle Beç'e varılub, birkaç gün ikâmet birle andan dahî hareket ve Bavyera ve Württemberg krallarının makarlarından mürûr ile Françelü'nün makarr-ı imparatorîsi olan Paris şehri'ne vusûl müyesser olduğu ve ber-muktezâ-yı takdîr-i bârî altı seneye karîb şehr-i mezkûrede ikâmet ve muhavvel-i 'uhde-i 'ubûdiyetim olan mevâdd-ı külliye ve cüz'iyyeyi rü'yet ve ba'de hitâmi'l-maslaha bâ-irâde-i hümâyûn-ı hazret-i cihândârî ve der-bâr-ı şevket-karâr-ı mülûkâneye avdet olundu. Kaldı ki, Devlet-i Aliyye'den sefâretle düvel-i âhara me'mûr olanlar ve seyahat arzusuyle kürre-i arzda âhara me'mûr olanlar ve seyahat arzusuyle kürre-i arzda cevelân edenlerin pâ-nihâde-i vusûl oldukları arâzî ve memâlikin ahvâl ve kayfiyyâtını kaleme alub, takdîm etmeleri usûl-i me'mûriyetlerinden olduğuna binâen bin yüz otuz iki senesinde Françe'ye sefâretle me'mûr olar Yirmisekiz Çelebi dimekle ma'rûf zâtın takdîm eylediği sefâretnâmesinde med'û oldukları mecâlisde kandil ve fişeng donanması ve ta'limlü sunûf-ı askeriyenin müselles ve murabba' eşkâl ile hırâm u hareketlerini ve opera ve komedya ve balo ta'bîr [2a] olunur cem'iyyetleri ve ba'zan dahî manzûru olan ma'âdin ve şukûfe ve ahcâr ve eşcâr ve hayvanât cem'iyyetleri

ve sanâyi' ve cerr-i eskâl ve havzları ol vakitlerde gördüğü gibi güzelce tahrîr etmiş ise de târîh-i merkûmdan bu âna kadar bi't-tecrîbe suhûletlü dürlü dürlü şeyler ilâve olunarak her bir maddeyi müşârun-ileyhin tahrîrinden bir kaç kat ziyâde teshîl ve tezyîn ve teksîr etmiş oldukları bî-iştibâh olub, ancak ol hengâmda Françe tâifesinin usûl ü nizâm-ı devlet ve kûnun ve rüsûm-ı mülk ü milletlerinin dekâyık-ı keyfiyyât ve ma'âdin ve eşcâr ve hayvanâtın sebeb-i celb ve idhârını beyâna tasaddî etmemiş olduğu sefâretnâme-i mezkûreyi mütâla'a edenlere gayr-i hafîdir. Çünki, sâik-i takdîr-i İlâhî mübtegâsı üzre müddet-i mezkûre zarfında şehr-i Paris'de ikâmetimiz ciheti de aralık buldukça bazı mahalleri seyr ü temâşâya mübâderet ve ba'zı şürût ve kavânîn ve ahvâl-i ticâret ve nizâmât-ı memleket hususlarına tahsîl-i vukûfa müsâra'ât ve bir dakîka izâ'a-i vakitden mücânebet ve'l-faslu li'l-mütekaddem nükte-i ma'lûm ise dahî taraf-ı sâdıkânemden usûl ve âdât-ı süferâ ve seyyâhîne ri'âyet birle meşhur ve mesmu' olan kâffe-i nizâmât-ı mülkiye ve hâlât-ı garîbe ve sanâyi' ve bedâyi'-i acîbe aynıyla tahrîr ve takdîm kılınmağla ferâsetine rağbet ve tenezzül buyuran zevât-ı kirâmdan mercûdur ki, bu, madde-i [2b] aklda mülâyim değildir deyû hod-be-hod tahtie ve tereddüd buyurmayalar. Zîrâ tahrîrine ictisâr olunan maddeler re'yü'l-'ayn müşâhede ve tahkîk olunmadıkça tahrîr olunmamış ve tenvîr-i kelâm kasdıyle ıtrâ ve i'zâm kılınmamıştır. Her ne kadar kabûl olunmadıkça tereddüd buyrulsa dahî -'Ayn- "Şenîden key buved mânend-i dîden" müfâdıyle mülzem olmak şîme-i behiyye-i nısfetkârı muktezâsındandır. Zîrâ vakten mine'l-evkât mûcib-i istiğrâb olacak nev-îcâd şeyler peyâpey ilâve ve ihdâs olunmakda ve seksen-yüz sene evvel hüner ve ma'rifet ne sûrette iken bu asırlarda ne hey'âtı kesb eylediği taraflarından îrâd ve beyân kılınmaktadır. Ez-cümle el-yevm isti'mâl olunan Kyon saatlerinde türkî ve frengî sazlar dercolunmuş olub, bu makûle saatler bir âdeme kable'l-irâe ta'rîf olunsa aklı kabûl etmeyüb, ta'âruz sadedinde olsa da ba'de'l-irâe vâkı'â böyle de şey yapılır imiş deyû pesend ü ta'cîb iderek teslîmı edeceği âşikârdır.

Gelelim Mâ-Nahnü fîh Françe milletinin cumhûriyeti zuhûrundan mukaddem kânûn ve şurûtları ve rüsûm-ı nizâm-ı devletleri ne vechile ise Françe İmparatoru'nun ibtidâ baş konsolosluğuna, sâniyen imparatorluğa intihâbı hengâmında dâhilî ve hâricî masâlih içün vakt ü zamâna tatbîk [3a] ederek millet ve devletleri haklarında me'murlar ma'rifetiyle müceddeden katî vâfir kânûnlar tertîb ve tab' ettirilmiş olup, ez-cümle asâkir maddesinde esâs-ı nizâm-ı mülk ü millet ittihazıyla tertîb ve millete taahhüd ettirilen kânûn budur ki, Françe kadîmî memâliki ıtlâk olunan arâzîde her ne rütbeden ve her kimin olur ise olsun tâmmü'l-a'zâ tevellüd iden veled sefere me'mûriyetden istisnâ afv olunmak bir vechile mümkün değildir. Ve veled-i mezkûr sıgar sinninden hadd-i bülûğuna kadar kendisini seferber hükmünde bilüb, vakti hulûlüne tarakkub ider ve işbu nizâm ve kânûn mecmû-'ı nâsın ma'lûmları olduktan sonra mevcûd olan sunûf-ı askeriyeden gerek muhârebâtda ve gerek hulûl-i ecel-i mev'ûduyla mürd ü helâk olanların yerlerine vaz' olunmak içün beher sene seksen bin âdem Françe memâlikinden tertîb ve i'tâya Françe milleti ale'l-umûm tekrâr müteahhiddirler. Ve taahhüd-i mezkûrun icrâsı ve sâir matlûbât-ı seferiye ve hazariyelerinin rü'yet ve tesviyesi zımnında beher sancakdan ikişer nefer adam vilâyet vekilleri nâmıyla Paris'de ikâmet birle tanzîm ve tekmîl-i masâlih idüb, birkaç senede bir tebeddül idüb, yerlerine âharları me'mûr olurlar ve vükelâ-yı mersûmûn rü'yet-i maslahat ve müzâkere-i mevâd zımnında li-ecli'l-ictimâ' Paris'de cesîm bir konak [3b] tahsîs etmiş olmalarıyla haftada birkaç def'a mahall-i mezkûrda akd-i meclis ile der-dest olan masâlihi bi'l-müzâkere ba'de'r-rü'ye karâr-ı meclisi kaleme alub, ricâl-i devlet-i Françe'den üzerlerine nâzır nasb olunan âdeme lede'l-i'tâ nâzır-ı mersûm dahî imparatora takdîm birle re'y ve irâdesine intizâr iderler. Ve beher sene i'tâsına müteahhid oldukları mârru'z-zikr seksener bin neferden bir kazânın hissesine kaç nefer isâbet etmiş ise, ol kazânın sancak vekilleri ve Cenk Ministrosu yâni cenk kalemi zâbiti

taraflarından başka başka mektublar tahrîr ve posta ta'bîr olunur, mektub îsâline me'mûrlar vâsıtasıyla ol kazâya îsâl olundukda kazâ-i mezkûrda sefere azîmet vakti hulûl edenleri vücûh-ı memleket ma'rifetleriyle bir mahalle celb ve cem' edüb, farazâ ol kazadan elli nefer içün yetmiş, seksen nefer beynlerinde nizâ' tekevvün etmemek içün cümle muvâcehesinde kur'a olunub, tâli'lerine havâle ederler ve ol nevbetde isimleri zuhûr edenleri irsâl edüb, bakîlerini nevbet-i âhara ta'lîk ederler ve bu sûrete cümle nâs râzı oldukları ve ba'dehü yine asker matlûb olundukda evvelki nevbetden bâkî kalanlar yeniden vakti [4a] hulûl edenler ile ma'an kur'a olunub, gönderi[li]rler ve el'ân tertîb askerleri bu minvâl üzere idüğü ve ale'l-ıtlâk tâife-i nasârânın zükûr ve inâs evlâdları tevellüd eyledikde üç-beş gün sonra vaftiz ta'bir olunur âdeti icrâ etmek âyînleri iktizâsından olmağla beher-hal papazları ma'rifetiyle bu âdet icrâ olunur iken elbette ve elbette esâmîleri deftere kayd ve sebt olunub, bir ehad ketm olunamaz. Ve ne mıkdâr tevellüd ve ne mıkdâr fevt olduğu bâ-defter mazbût ve mukayyeddir. Kaldı ki, bi'l-âhere tahrîr olunduğu üzere her ne kadar asâkir mertebe-i mezkûrenin tekmîl ve noksanları içün senevî seksener bin âdem i'tâsına millet müteahhid ve sûret-i zâhirede filan senesine mahsûben seksen bin âdem matlûb olunuyor denilir ise dahî Françe memâliki vüs'atlü olduğuna binâen kazâlar yekdiğerin tertîbine vâkıf olamadıklarından seksen binden ziyâde tertîb ve tahsîl etmekde mümkündür deyü rivâyet eyledikleri. Ve ba'zı sene dahî seksen bin neferin tamâmen lüzûmu yokdur deyü bir mıkdârını vakt-i âhara ta'lîk âdetlerinden olmağla ba'dehü bir ârıza hasebiyle asâkire ihtiyâc messeyledikde falan filan senelerinin bakâyâsı diyerek tekrâr be-tekrâr ve ta'ahhüdlerinden ziyâde neferât tahsîl etmek mümkün olduğu ve tertîb olunan neferâtın sefere me'mûriyeti vakti yirmişer yaşından ise (de) îcâb-ı zarûret ile [4b] analtışar yaşından tertîb edegeldikleri mesbûku'l-mesel idüğü ve mârru'z-zikr kazâlardan Paris'e gönderilen kazâ vekilleri dahî Paris'de ricâl ve vükelânın re'ylerine muvâfakat eder mûnis adamlardan

intihâb ve celbolunmak usûl-i politikalarından olmağla bu makûle vesâil ve esbâb beyân olundukda anlar dahî haklarında "hoş kişidir" denilmek içün mümâşâtdan hâlî olmadıkları. Ve'l-hâsıl asâkir husûsunda derece-i ikdâm ve ihtimâmları resîde-i rütbe-i kemâl olub, ricâl ve kibâr ve esnâf ve ale'l-ıtlâk mecmû-'ı nâs bu nizâma dâhil olmalarıyla mâdâm ki a'zâsı tâmmolsa bir ehad hâricde kalmak muhâl idüğü. Ve bu usûl ve kânûn üzere tedârik olunan âdem sekiz on sene *soltatlık* edüb, bir mahalde helâk mecrûh olmaz ise müddet-i mezkûresini ba'de't-tekmîl seferden afvını müş'ir sened i'tâ ve ref' eyledikleri ve mecrûh olub, bîkes olanlar içün birkaç yüz seneden berü Paris'de inşâ ve müşârün-ileyh Yirmisekiz Çelebi'nin sefâretnâmesinde beyân ve îmâ olunan amel-mânde kışlasında vaz' olunub, mürd oluncaya kadar kışla-i mezkûrda ber-mu'tâd tabholunan ta'âm ve takâüd ulûfesiyle kifâf-ı nefs eyledikleri ve memâlik-i Françe'ye sonradan ilâve ve ilhâk eyledikleri memâlik ahâlisine işbu nizâm [5a] ve kânûnu sirâyet ve te'sîr ve icrâ etdirmek husûsuna ikdâm ve dikkat, vükelâ-yı devletlerinin vazîfe-i hallerinden ve usûl-i me'mûriyet-i politikalarından olduğuna binâen bir taraftan sirâyet ve icrâsına müsâraat ile teksîr-i vefîr-i asâkire bi'l-vücûh ve bi'l-ittifâk ikdâm-ı tâm eyledikleri mütevâtir idüği.

Der-Ta'rîf-i Mekteb

Çünki 'adem-i afv u istisnâ esâs-ı nizâm-ı mülk ü milletden idüğü ma'lûm-ı enâm olmağın ricâl-i devlet ve kibâr-ı esnâfdan olanlar evlâdlarını ta'lîm-i 'ulûm-ı cüz'iye ve tahsîl-i fünûn-ı harbiyeye temsîl ve teşvîk edüb, vakt-i mev'ûdda her seferlerde bulunan ahâd-i nâs sevkiyâtlarından mümtâz olmalarına sarf-ı nukûd ve himmet ederler. Ve bu makûlelerin terbiyeleri içün Paris'de ve civârında ve taşra kazâlarda pansiyon ta'bîr olunur mektebler olmağla kudreti taalluk edenler evlâdlarını münâsib gördükleri mektebe virüb, terbiye ettirirler. Ve zikrolunan mektebler cesîm konaklar olub, sâhibi

olan âdem, her fenden birer hoca mâhiye ile mekteblerine ta'yîn ettirüb, gelen çocukları hocalara ta'lîm ettirirler ve her bir mektebin senevî fi'ât-ı maktû'ası olmağla çocuk sâhibi olanlar sâhib-i mektebe i'tâ ile mecmû-'ı me'kûlât ve meşrûbât ve mefrûşât, sâhib-i mekteb [5b] tarafından rü'yet olunub, zarûret çekdirmezler. Ve herbir mektebde beşer yüz biner ve dahî ziyâde can bulunub, bir kaç mâhda bir kendi hânesine me'zûn olurlar. Ve bundan maada birkaç mahalde imparatorlarının mektebleri olmağla ricâl ve ceneral ve mareşal ve sâir müteallıkâtın evlâdları bâ-ruhsat mekteb-i mezkûra idhâl olunub, mecmû-'ı masrafları İmparator tarafından rü'yet lunur. Ve sâir mekteblerde bulunanlardan fark ve temeyyüz içün İmparatorlarının kıyâfet ve hey'et-i yevmiye-i mahsûsasına müşâbih yek-renk libâs iksâ etmeleriyle hâricden müşâhede edenler imparator mektebinde olduklarını bilirler ve aralık aralık imtihan olunub, içlerinden hadd-i bülûğa vâsıl olub, taaallüm eylediği fünûnda mahâret hâsıl edenleri intihâb ile süvârî ve piyâde asker bölüklerinde istihdâm birle giderek officielve ceneral ve mareşal olurlar vesâir mekteblerde olanlar dahî kezâlik imtihan olunub, hünerlerine göre mahallinde istihdâm olundukları ve zikrolunan mekteblerde bulunan çocukların ve hocaların ta'lîm ve ta'allümleri husûsunda ba'zı nizâmları var ise dahî lüzûmu olmadığından tayyolunduğu ve kızlar içün dahî bâlâda zikrolunan pansiyon ta'biriyle mektebler [6a] olmağla kızları ebeveyni senevî takdîr olunan fi'ât ile ol mekteblere virüb, terbiyelerine dikkat eyledikleri.

Der-Ta'rîf-i Neferât-ı Müstahfızîn

Asâkir-i mürettebe-i mevcûdeden kadleri uzun ve fenlerinde mâhir Garde İmperial, yâni imparator müstahfızîni neferâtı olmak üzere kırk bin nefer süvârî intihab olunub, ancak imparatorun nefsini muhâfaza içün Paris ve civarında kâsire (كاسره) kışlalarda mevcûd olmalarıyla leyl ü nehâr bi'l-

münâvebe imparator sarayını takım takım muhâfaza ederler. Ve imparatorları derûn-i şehîr civârında bir mahalle azîmet ider ise, arabasının pîş ve verâsında yüz elli ve iki yüz mıkdârı süvârî olarak giderler ve gecelerde yedlerine balmumu ve çıra almak âdetlerindendir. Ve taşra memâlike azîmet eder ise tarîkın yemîn ve yesâr ve pîş ve verâsına takım takım ve mahal be-mahal irsâl olunub, emr-i muhâfazaya be-gâyet dikkat ederler ve mahall-i ma'rekede mecmu'u imparatorlarının nezdinde bulunub, iktizâ etmedikçe cenge karışmayub, imparatorun emrine intizâr eyledikleri kendilerinden mesmû' idüğü. Ve bunların hey'etleri Frenk hey'eti ise dahî başlarına şabka giymeyüb, delibaşı kalpağı gibi sansar derisinden kalpak giyüb ve kalpağın üzerinde kalın ve beyaz kaytandan ba'zı [6b] nişanlar ta'lîk eyledikleri. Ve Paris'e semt ve civâr olan kazâlardan tertîb olunan neferât, bulundukları elbise ve hey'et ile celb ve kışlalara yerleşdirildikden sonra derhal *soltat* libâsı iksâ olunub, bir tarafdan ta'lîm edüb, bir dakîka ârâm ve râhat vermezler ve sâir kazâlardan müretteb asâkirin mecmû'u Paris'e celb olunmayub, eyâlât ve elviye dâhilinde kâ'in cesîm kazâlara celb ile ta'lîm ve ta'allum olunub, iktizâ eden mahallere ta'yîn ve sevk olunurlar. Ve süvârî ve piyâde neferâtın ta'lîmleri maddesi biraz kâide ve şurût tahtında olub, fenn-i âhar olmağla tafsîl ve beyânı tasdî' nev'inden olduğundan terk olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Mülâkât-ı Süferâ Hâric ez-Resm der-Hefte-i Vâhide

Takdîm-i nâme-i hümâyûn içün icrâ olunan mülâkât resmi diğer sefâretnâmede bir vechile tafsîl ve tahrîr olunmuş ise de dûvel-i Avrupa'nın usûl ü âdât u kâvânîni düvel-i sâire-i İslâmiyeye muvâfık olmayub, Françe devletinin âdetlerinden birisi dahî şu vechiledir ki, bir hafta pazar günleri Françe imparatoru'nun Şamilan (شامبلان) yâni kapucubaşılarından bir âdem tarafından bâ-mektûb bilcümle süferâ ve ricâl ve

ministroları, ıyâlleriyle vesâir memâlik kralları bulunurlar [7a] ise kraliçeleriyle imparator sarayına seherî da'vet olunup, sarây-ı mezkûr kâr-ı kadîm bir mahal olmağla büyükelçiler ve krallar ve kendi ricâl ve ministroları İmparator'un resmî mülâkât içün *sandalîsi* olan başodaya cem' olup, hâriçde olan odalara ikinci ve üçüncü rütbede olan elçiler ve sâir vükelâ-yı devletleri tecemmü' ederler. Ve hîn-i mülâkâtda büyükelçiler beynlerinde takaddüm ve taahhur dâ'iyesiyle nizâ tekevvün etmemek içün bu odanın dört mahallinden kapıları olup, cümlesi mesdûd olmağla İmparator hangi kapıdan zuhûr edeceği ma'lûm değil iken İmparator kapının birinden şapkası koltuğunda zuhûr edüp, iptidâ kime tesâdüf eder ise hemen ondan bed' ile âşinâlık eder. Ba'dehû meclisde bulunanlar bulundukları yerde halka şeklinde durup, İmparator ferden-ferdâ önlerine gelüp, vakt ü hâle ve politikasına elverdiği derece muâmele ve âşinâlık ederek cümleyi dolaşıp, böylece tekmil eder ve bu cem'iyyetde bulunan mârru'z-zikr nisvân dahî bu minvâl üzere hâric ez-resm mülâkât eyledikten sonra diğer odaya gidüb, bulunanlar ile mülâkât ederler. Ve İmparotoriçe, ya'ni iyâli dahî yevm-i mezkûrda minvâl-i meşrûh üzere gezüb, âşinâlık ederek [7b] cümleyi dolaşıp, meclis tamâmı olmadığı gibi bend-i evvelde mezkûr mustahfizîn neferâtının süvârî ve piyâdesi bölük bölük ve tabur tabur saray meydanına çekilmiş olmağla İmparator bi'n-nefs aşağı inüb, piyâde ve süvârî olarak bölükleri ta'lîm eder ve tekmîl olduğu gibi da'vet olunan süferâ vesâirlere avdete ruhsat verdikleri. Ve ba'zan âhar mahalden mahall-i sâireye me'mûr asâkirin reh-i râstları Paris şehri ise onları dahî saray meydanına getirüb, kendisi ta'lîm etmek âdetlerindendir. Ve haftada bir iki defa sarayda olan opera mahalline akşamdan sonra bilcümle süferâyı bâ-mektûb da'vet ederler. Vardıkda süferâya mahsûs oda gibi mahalle imâre kılınmış olan sandali üzerine ku'ûd olunup, imparator ve imparatoriçesi dahî oyun tekmîl oluncaya kadar dört-beş saat ku'ûd edüb. dağılırlar ve bu meclisde İmparator ve imparatoriçesi dûrdan âşinâlık ile iktifâ ederler. Her ne kadar hâric ez-resm ise dahî bilcümle süferâ bulunmak

âdetlerinden olmağla özr-i sahîhi olmadığı sûrette bâ-mektûb da'vet olunmuş iken terki devletçe kîl ü kâli mûcib ve süferâ beyninde acaba falan elçinin da'vete adem-i icâbeti devleti tarafından bir gûne tenbîh [8a] ile midir deyü havâdis olunacağı. Ve bazı gecelerde dahî şehirlerde kandil donanması olmak âdetlerinden olmağla ol gece bâlâda mıkdâr olunanları yine saraya da'vet edûb, gâh sazlar çalunub, rakslar olunur ve ki, kağıd oynarlar, beş-altı saatden sonra dağılırlar.Ve ba'zan dahi balo ta'bîr eyledikleri cem'iyetleri icrâ ederler. Bu balo cemiyetinde krallar ve kraliçeler kendileri raksa girüb, oynamak âdetlerinden olduğundan ayb olmayub, belki iftihâr ederler. Ve bu makûle lu'biyyât ile iştigalleri fenn-i kesîr idüği.

Der-Ta'rîf-i Şehr-i Paris

Paris Şehri Avrupa'da vüs'at ve kesret-i cihetiyle belde-i meşhûreden olup, cevânib-i erbaası kal'a duvarıyla muhat değil ise dahî gümrükleri muhâfaza içün müdâhil ve muharici olan sokaklar başlarında demir parmaklı kapılar olmağla duhûl ve hurûc eden araba ve maznûn olan ahmâl yoklanır. Ve ebniyesi kârgîr ve bir kat bina ekall-i kalîl ve ekseri dört-beş kat olup, ba'zı mahallâtda birbiri üzerine sekiz kat bina mu'tâd olunduğu. Ve şehr-i mezkûr, kadîm bir şehir olmağla ebniye-i atîkası vakt ebniyesine ve sokakları vakt sokaklarına muvâfık olmadığından bir tarafdan tebdil ve hemvâr etmekle sa'y etmekde oldukları. Ve işbu madîk olan [8b] sokaklara nûr-i şems ve havâ cevelân etmediğinden eyyâm-ı sayfda taaffün derkâr idüği. Ve şehr-i mezkûrun derûnunda vüs'atlü olan sokaklara ve cevânib ve etrâfa ve memâlik-i sâireye giden yolların yemîn ü yesârına karaağaç ve ıhlamur ve kavak ve dişbudak ve sâir bunlar emsâli ağaçlar gars olunup, me'mûrlar vâsıtasıyla bir tarfdan kırkılup, hemvâr etmekle sa'y ederler. Ve şehir etrafında aralık mesîreler olup, onların tarîklerini dahî atkestânesi ve sarısalkım ağaçlarıyla tezyîn etmiş oldukları. Ve bu ağaç

husûsunda ikdâm ve ihtimâm yalnız Françe memâlik ve arâzisinde olmayub, düvel-i sâire ve 'ale'l-husûs İtalya'da bilâ-ihmâl umûm üzre tanzîm ve tesviyesine dikkat olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Hânehâ

Paris'de mütemekkin ricâl-i devletleri ve mareşal ve ministro ve mütemevvil esnâf ve sarraflar kendi mülkleri olan konaklarda müstakillen sâkin olup, sâir konaklar ve hânelerin hemen mecmû'u kiraya verilegelmekle ahâli-i memleket ve müsâfirîn icâre ile sâkin olurlar. Ve bunlardan ma'adâ yevmiye zuhûr eden müsâfirîn içün Lostarya ta'bîr olunan hâne ve dekâkîn olmağla müsâfirîn matlûbu üzre ta'âm ve eşribe ve yatak içün [9a] sıklet çekmezler ve birkaç hafta ve birkaç mâh ikâmet edebilirler. Ve icâreye verilegelen konaklar ve hâneler bir senelik veyâhud üç senelik veyâ altı ve dokuz seneliği hesâb olunarak verilir. Müddet-i icâre tekmîlinden bir mâh mukaddem tecdîd-i icâre ve temessük edeceğini veyâhud mahall-i âhara nakl edeceğini sâhib-i hâneye ihbâr etmeyüb, nakl eder ise iki-üç aylık kirâsını müste'cire hükmederler. Ve hâne sâhibi tarafından ahzolunan icârenin sülüsü mıkdârı cânib-i mîrîye verilmek şurût ve nizâm-ı memleketden olmağla böyle cesîm memleketde olan hânelerden bu mıkdâr cânib-i mîrîye âidât tahsîs olundukta külliyetlü îrâd hâsıl olacağında iştibâh olmadığı.

Der-Ta'rîf-i Muhâfız-ı Memleket

Bâlâda beyân olunan neferât bir tarafdan ta'lîmden hâlî olmadıkları gibi bir cânibden dahî memleket muhâfazasına ta'yîn olunurlar. Neferât-ı mezkûre imparator sarayını vesâir vükelâ-yı devletlerini kapularını birer, ikişer gelüp, beklerler ve şehir derûnunda taraf taraf kolluk gibi mahaller olmağla bölük varıp, ondan dahî etrâf sokaklarda olan karagolhânelere

birer nefer taksîm ederler. Zikrolunan kolluklar üç günde bir tebdîl edilip, karagollar üçer, beşer saatde değişilir ve mahall-i [9b] uhrâdan gelen soltatlar dahî bu hizmetlerde istihdâm olunurlar. Memleket derûnunda ahz u hapse ve dâhilî celb-i havâdise me'mûr *Poliçiya* Ministrosu nâmıyla mu'teber ricâlden bir zâbit dahî olup ve bunun maiyyetinde bir takım kalemler ve neferât olmağla ahz u i'tâ ve cihât-ı sâireden nizâ' zuhûrunda evvelâ ministro-i mûmâ-ileyhe varılıp, keyfiyeti ifâde ve derhal müdde-i aleyhi mektûb tahrîriyle da'vet ederler, gelir ise fe-bihâ, gelmediği sûrette poliçiya neferâtından birini irsâl edip, tekrar da'vet ederler. Yine gelmediği sûrette nefer-i mezkûr ya ol vakitte bâlâda mersûm karagola yâhud kolluğa çağırıp, bu adamı ahz ettirip, getirirler. Töhmeti bir iken adem-i itaati takrîbiyle iki olur ve Poliçiya neferâtı ve zikrolunan adamlar soltat hey'etiyle olmayub, bayağı ahâlî gibi geçerler ve bir mahalde zarûrî kendisini bildirmek lâzım gelir ise yakasının iç tarafında gizli dikili olan nişânı çevirip, gösterdiği gibi itâate mecburlardır. Bundan sonra muhâlefet ederler ise veyâhud da'vet olunan adam silâha davranırsa karagola emreder ve soltat dahî elinde olan harbeli tüfeng ile urub, depeler. Ya'ni bu derecelere kadar me'zûn ise dahî bu maddenin delâil-i [10a] kaviye ile isbâtına kudret tahsîl etmedikçe icrâ edemez. Zîrâ bir adam kâtil ve silah ile oynar makûleden olmaya. Sâir ne vechile töhmeti olsa katl etmezler. Kaldı ki, kâtil olanların istintâk ve mürâfa'ası içün mahsûs bir mahal olup, onda da'vâsını rü'yet ve istintâk ederler. Ve mahall-i mezkûrun kapısı üzerinde lîsanlarınca celî hatla "Bu mahalle duhûlden ictinâb herkese lâzımdır" deyü tahrîr olunmuşdur. Faraza bir adam bu makûle töhmetle ahz olundukda ol mahalle celb ve ihzâr ve melâ-i nâsda istintâk olunup, kâtipler birer tarafdan zapt ederler ve ferdâsı mazbatayı gazeteye basıp, âleme vukûu üzere neşr ederler. Ba'dehû, yine istintâk olunup, yine neşr ederler. Yani madde gereği gibi takdîriyle sâbit ve zâhir olup, meydâna sıhhati üzere çıkdıkda bu mazbataları ve karar-ı meclisi ve şurûtları üzere mersûmun katli lâzım geldiğini me'mûrlar i'lam ve imzâ

edip, imparatora arz ederler. İmparator dahî imzâ eyledikten sonra birgün falan saatte katlolunacağını yine ahâlîye gazete ile i'lân ederler. Ve bu makûlelerin katli içün îcâd olunmuş bir adan yüksekliğinde iskele şeklinde bir şey olmağla araba ile katlolunacak mahalle naklederler. Ve iskele-i mezkûrun bir tarafında dikili beş-altı zirâ' mıkdârı [10b] ağaç olmağla bu ağaçların yukarı tarafında iki başı otuz-kırk vukıyye kurşunlu satur zenbürek ile âvihte olunmuş durur. Ba'dehü katl olunacak adamı kırmızı bezden bir gömlek iksâ ederek ve yanına bir nefer papaz terfîkıyle eli bağlı arabaya irkâb ederler ve etrâfına soltatlar dizilip, götürürler ve maktele varıldıkda, arabadan bu iskeleye çıkarıp, zikrolunan ağaçların arasına yüzü üzerine başını sokup, me'mûrlar zenbüreği tahrîk eyledikleri gibi satur yukarıdan aşağı düşüp, herifin işi tamâm olur ve o dakîkada laşesini kaldırıp, zikrolunan iskeleyi mahalline nakl ederler. Bu âlâtları Françelü'nün cumhûriyeti hengâmında bir adam îcâd etmiş olduğundan ismini ol mûcidin ismiyle yâd ederler.* Ve cumhûriyet vaktinde bununla yevmiye bu kadar yüz adam katl olunur idi deyü kendüleri nakl ve rivâyet eyledikleri. Ve sârık ve müzevir ve sâir hîlekârlar içün töhmetleri delâil ile isbât ve i'lâm olundukda yine gazeteye basub, cümle nâsa i'lân ederler. Ba'dehü, töhmeti tahta üzerine yazılıp, merkûmun sînesine ta'lîk ve memerr-i nâs olan mahalde iki-üç gün kıyâmen durdurup, teşhîr olundukdan sonra küreğe vaz' veyâhud memleketin sokaklarını [11a] tathîr etdirirler. Ve kâtil soltat makûlesinden olur ise ba'de'l-i'lâm kendi cinslerinden soldatlara kurşun ile depeletirler ve bu maddeler, ya'ni zükûr u inâs haklarında bir tarafdan zuhûr etmekde olduğu ve şehr-i Paris muhâfazasına derecesiz ikdâm ve ihtimâm olunur ise dahî şehr-i mezkûr ecnâs-ı muhtelife ve nüfûs-ı kesîre ile me'lâ-me'l olduğundan gecelerde ve ale'l-husûs nısfu'l-leylîden sonra envâ-ı fesâdâta ictisâr eyledikleri. Ve bâlâda ta'dâd olunan hükûmet ve siyâset müteâkiben haklarında icrâ olunmakda idüğü ve taşralarda ve yollarda emniyyet-i tarîk

---

* Joseph Ignace Guillotin (Giyotin) kastedilmektedir.

olup, müddet-i ikâmetimizde falan yerde araba ve adam soymuşlar deyü mesmû' olmayub, nisvân tâifesi dahî emniyet ile bir memleketden bir memlekete âmed ü şod eyledikleri ve ânifâ zikrolunan poliçiya zâbiti müdakkık ve mütefennin adam olduğundan bir gece bir hânede ne vechile sohbet olunuyor ve kimler birbirlerine gidip, gelirler, tahkîkinde dakîka fevt etmeyüb, zükûr u inâsdan katî vâfir câsus istihdâm eyledikleri ve zikrolunan câsûslara katî vâfir masârif olunduğu ve bu câsûsların hey'et-i mahsûsaları olmayıp, âhâd-i nâs gibi olduklarından câsûs oldukları bir türlü bilinemeyüp ve fevâhiş makûlesi avretlerden lâ-yu'âd câsûslar olmağla duhûl [11b] ve ülfet eyledikleri mahallerden celb ettikleri havâdisâtı poliçiya zâbiti mersûma ihbâr ve ifâdeye me'mûr oldukları. Ve elçi dâirelerinde istihdâm olunan hizmetkârlar ve kapıcı ve arabacılar ve hasbe'l-iktizâ gelip, giden esnâf ve tüccâr ve hekimler bulunduğu mahalde mesmû'ât ve tahkîkâtını mersûma ihbâr eyledikleri.

Der-Ta'rîf-i Mehâkim

Şehr-i mezkûrda müteaddid mahallerde mahkemeler olup, aklı verilen nizâmât ve rüsûmât ve kânûnlar ile rü'yet-i deâvî ederler. Ve bunlardan birisine büyük mahkeme ıtlâk olunmağla müdde'î ve müdde'î-yi aleyhden kangısı murâd ise da'vâsını büyük mahkemeye nakl ettirebilir ve avukat ta'bîr ederler, ya'ni da'vâcı vekilleri nâmıyla bâ-sened-i mîrî bir takım adam olmağla müdde'î ve müdde'î-yi aleyh bu adamlardan vekîller ta'yîniyle tarafeyn hâzır-bi'l-meclis olmayarak, rü'yet-i de'âvî ettirilmek şurûtlarından olup ve vekâlette istihdâm olunan bu makûle adamlar şurût ve nizâmât-ı dâhiliyelerine vâkıf ve re'sen tahrîrât-ı mufassala kaleme almağa ve kânûn-ı münâzara ile tekellüme muktedir olmalarıyla indlerinde bu dahî bir başka fen olup, içlerinde hayli mu'teberleri vardır. Ve vükelâ-yı mersûmdan hukûk ve katl maddelerine vekâlet eylediklerinden ma'adâ meselâ

oficiyal ve envâ-ı ceneraller ile bir mahalde [12a] kırk bin nefer adam bulunur ise elbette üzerinde mareşal ta'bîriyle bir sergerde bulunur. Bu vechile me'mûr oldukları mahalde bir nevi' sekte ârız olup veyâhud mersûm mareşal maiyyetinde olan asâkirin bir mıkdârını ifrâz ve ceneraller maiyyetleriyle irsâl eylediği cânibde bir şey tahaddüs eylese bu ârızanın zuhûru cebânetden mi ve 'adem-i tedbîrden mi ve kıllet-i asâkir ve mühimmât ve zehâyir ve mevki'in muktezâsından mı ve asâkirin 'adem-i itâatinden mi ve hıyânetden mi yohsa maddeye asl me'mûr edenlerin cehl ve ihmâl ve rehâvet ve 'adem-i dikkat ü vukûflarından mı, me'mûriyetlerini hâvî yekdîgere verdiği evrâka nazar ve tahkîk ve sâhib-i töhmet olanlar zâhire ihrâc olunmak şurût ve nizâmlarından olmağla bu makûle murâfa'alara dahî zikrolunan vekiller ta'yîn olunup, rü'yet ederler. Ve ücretleri dahî nizâm tahtında olduğu ve rü'yet-i de'âvîde gâyet te'ennî ve taharrî etmek usûllerinden olduğu ve bunların nizâmlarında ehadühümânın âhara verdiği senedlerde el hattıyle ve kendi kalemiyle imzâlara i'tibâr olunup, mühr ve şâhid mu'teber olmadığına binâen bu vesîle ile zükûr u inâs kitâbete sa'y etmekle mecburlardır. Faraza bir kaç guruşluk eşyâ iştirâ olunsa kabzını müş'ir bâyi'den el hattıyle ve kendi imzâsıyle kağıd ahz olunmak lâzım olduğunu herkes [12b] bildiğinden 'akîbinde tahrîr eder ve verirler. Zîrâ bu kağıd alınmasa ve akçesi verilir iken birkaç adam dahî görüp, şehâdet etse mâdemki kağıd alınmaya akçenin tekrar i'tâsını hükm ederler. Bu babda basîret üzere hareket lâzım idüği.

Der-Ta'rîf-i Pasaporta

Pasaport, cemî-'i Avrupa devletlerinde bi'l-ittifâk mer'î olduğu cümleye ma'lûm olan mevâddandır. Ancak şurût ve nizâmları şu vechiledir ki, Âsitâne'den Avrupa'ya azîmet edecek adam ibtidâ arâzî-i Avrupa'ya vaz-'ı kadem edeceği devletin Der'aliyye'de mukîm elçisinden pasaport almağa mecbûr olup, elçi dahî vereceği pasaportu Devlet-i Aliyye

me'mûruna mı yâhud ticâret ve tahsîl-i ma'rifet içün gidecek adama mı veriyor ve Devlet-i Aliyye'de hastalık var mı, yok mu ve ne derecelerde verilip, etrâfıyla tahrîr ve öylece i'tâ eder ve ba'dehü re's-i hudûda varıldıkda *laradep* (لارادپ) ta'bîr olunur mahal me'murları vakt ü hâle ve pasaportaya nazar ederek muâmele eylerler. Bizim azîmetimizde hastalık gâilesi elhamdüli'l-lâhi teâlâ olmadığından Nemçe elçisinden şehâdetnâme alıp, gitdiğimizde fakat bir gece beytûtet olunup, ferdâsı gün yola revân olduk ve Beç şehrine lede'l-vusûl [13a] yedimizde olan pasaportu Beç'de mukîm Françe elçisine imzâ ettirip, Paris'e dâhil olduk. Ve işbu pasaport birkaç nev' olup, nev'-i evvel devlet tahrîrâtıyle âmed-şod edenlerdir. Ve tahrîrât-ı mezkûre umûr-ı ecnebiye ve umûr-ı dâhiliye ve umûr-ı bahriye ve umûr-ı harbiye ve gümrük nâzırları taraflarından her kangı ganbeto ya'ni kalemin ise ol kalemin nâzırları imzâları ve mühürleriyle verilir ve bu kağıdlar basma olup, türlü türlü alâmetleri vardır. Ve nev'-i sânî ahâhî-i memleketden taşralara amed-şod eden tüccâr ve züvvâra i'tâ olunur. Bu makûle pasaportlar Poliçiya Ministrosu tarfından i'tâ olunur. Şu sûrette ki, taşraya azîmet edecek adam poliçiyaî-yi mersûmun kalemine bi'n-nefs varub, filan mahalle azîmet edeceğini ifâde eyledikde tâlib-i mersûmun çehresini ve gözünü ve kaşını ve yüzünü ve kaddini ve sâhibinin rengini ve bir tarafda alâmet-gûne olan nişânını ve yaşını ve el ve ayak vuruşunu aynıyla pasaporta derç ve beyân ederler. Velhâsıl, bu ta'rîfât ile vardığı mahalde asıl pasaport sâhibi olduğu bilinir ve cüz'îce îrâs-ı şek ider ise der-akab ahz u tevkîf olunacak vechile râbıta tahtına idhâl etmişlerdir. ve pasaport ahz [13b] etmiş olan adam meselâ Paris'den kendi arabasıyla azîmet edecek ise yedinde olan pasaportasını postacı ta'bîr olunur menzilciye götürüp, kayd ettirmedikçe bârgîr vermezler ve kirâ arabasıyla azîmet edecek ise yine arabacıya irâe ve defterine kayd ve sebt edüb, arabaya öylece irkâb eder ve gecelerde kangı mahalle vâsıl ve kahve ve lostaryada beytûtet edecek ise kahveci ve lostaryacıya defterine kayd ve sebt edüp, ol mahallin poliçiyasına varub, bende şöyle bir-iki zükûr ve inâs

müsâfir vardır deyü ifâdeye me'mûrdur. Ve nihâyetde asıl vâsıl olacağı mahalde kangı hâneye nüzûl eder ise nakl eden postacılar "şöyle bir adam falan hâneye götürdük," deyü elbette haber verirler ve ol diyârın poliçiyası me'mur ma'rifetiyle hafîce taharrî edüp, bu adam ne mahalden geldi ve ne kadar ikâmet edecekdir ve ne milletdendir, tahkîk ederler. Ve nev'-i sâlisi süferâ pasaportlarıdır. Pasaportları her devletin süferâsı devletinin nişânını ve ibârât-ı resmiyesini derc ile kâğez basdırub, âmâde eder. Ba'dehü azîmet edecek kuriyer midir ve tüccâr ve züvvârdan mıdır? İsmini derc ve imzâ eyledikden sonra Françe [14a] devletinin umûr-ı ecnebiye nâzırına irsâl ile imzâ etdirüb, öylece gönderirler. Velhâsıl, ferd-i vâhid serserî gezemez. Ve âhar diyârdan Paris'e gelmek murâd edenler kendü milletlerinden ise ol diyârın zâbiti pasaporta verir ve gelir. Lâkin bîgâne devlet teb'asından tüccâr ve züvvâr makûlesinden ise beherhal Paris'de olan elçisine evvel-be-evvel bâ-mektûb bildürüb, elçi dahî şöyle bize müteallık tüccâr veyâhud tahsîl-i ma'rifet içün bu isimde bir adam vardır deyü poliçiya ministrosuna bâ-takrîr ifâde eyledikde pasaporta verilüb ve bu pasaporta alınub, gönderilmedikçe gelemez ve esnâ-yı tarîkde cesîmce memleketlere vâsıl oldukça memurlar taraflarından pasaportları rü'yet ve üzerine bu mahalden mürûr eyledi, deyü işâret ve defterlerine sebt ve kayd ederler. Ve bîgâne içün olunan işbu tekellüf, İngilterelü'ye müte'allık adam ber-takrîb duhûl etmesün deyüdür. Garâbet bundaki Âsitâne'ye azîmetimizde esnâ-yı râhda bir beldeye duhûl edeceğimiz mahalde şehre karîb beş-altı göz bir köprüden mürûr olunmak iktizâ edüb, köprü başına vardığımız gibi bir adam zuhûr ve kemâl-i tevâzu' u niyâz ile "siz kimsiniz?" deyü lede's-suâl Devlet-i Aliyye'nin büyükelçisi olduğumuzu lede'l-ifâde [14b] pasaportumuzu isteyüb, i'tâ olundukda ol mahalden mürûrumuzu pasaporta tahrîr ve defterine kayd edüb, gerü avdet ve biz dahî köprüye duhûl ve öte başına vardığımız gibi dîğer bir adam dahî zuhûr edüp, "siz kimsiniz?" deyü suâl eyledikde bâlâda tahrîr olunduğu üzre cevâb verilmişken pasaportunuza bakalım dediği gibi Sübhânellah, köprünün

sokağı yokdur ki sapalım ve hestîmiz ma'lûm bu cevr ü ezâ niçün olsun dediğimizde, yine kerem buyurun böyle me'mûr olduk, ma'zûruz. Elbette pasaportunuzu rü'yet ve tekrâr işâret ve kayda mecbûruz deyü ricâ ve niyâz sûretiyle takrîr etmekle bi'z-zarûr pasaportu i'tâ eyledik. Serserî gezilmemek içün ne derecelerde ihtimâmları olduğu bu kadarcık işâretden ma'lûm olacağı. Ve derûn-ı Avrupa'da âmed-şodegânın kılleti olduğundan bu derecelerde tas'îb olunsa da irâdesi mümkündür deyü zannolunmasın. Erbâb-ı masâlih düvelden düvele ve memleketden memlekete ziyâdece âmed ü şoda mecbûr oldukları sûret-i hâlden ma'lûm olup, ancak sahîh ashâb-ı masâlihden birkaç nefer adam hareket edüb, bir madde zımnında otuz nefer adam ber-takrîb ile bir mahelle gidemezler ve harc-ı râh ve masârif [15a] Avrupa ahâlîsine bu tekellüf ile tabîat olup, bir mahalle azîmet edecek adam evvel-be-evvel pasaporta ahzına niyet eder ve esnâ-yı râhda zikrolunan mükellefden hatarmend olmayarak âmed ü şod eyledikleri ve sefîneler içün verilen pasaporta vesâir senedler nizâm-ı âhara merbût olmağla tasdî'den ihtirâzen terk olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Bilyât (بياط :kapıcı ruhsatı)

Avrupa düveli ve ahâlîsi beynlerinde cârî ve mer'î olan âdetlerden birisi budur ki, birbirlerini ziyâret içün hânelerine vardıklarında evvelâ kapucıdan sâhib-i hâne mevcûd olduğunu suâl ve mülâkât mümkün olup, olmadığını istîzân edüb, kapucı ruhsat verir ise hâneye duhûl eder; vermediği halde hâtırı münkesir olmayarak avdet eder. Velhâsıl, kapucıların ruhsatı olmadıkça ve hâne derûnuna duhûl ve hurûc edecek adam kendüsini kapucıya bildirmedikçe ferd-i vâhid duhûl ve hurûc edemez. Ve gelen adamın otuz bir kağıdı gibi mahsus kağıdlar yanında mevcûd olup ve üzerinde ismi tahrîr olunmuş olmağla anlardan birini kapucıya verüb, indlerinde gûyâ mülâkât olunmuş gibi farz ederler. Ve ba'zan dahî hemen kapunun

önünden geçer iken bu kâğıddan birini kapucıya verir veyâhud olduğu [15b] mahalden adamıyla kapucıya gönderip, görüşmüş sûretiyle addolunup, ol adam dahî ber-vech-i muharrer mukâbele etmek âdetlerinden ve sâhib-i hânenin hânesinde olduğunu bir adam bilse ve belki re'yü'l-ayn görse, kapucı bugün görüşülmez dese infiâl etmeyerek avdet edip, hâtırları kalmadığı.

Der-Ta'rîf-i Menâzil-i Avrupa

Memâlik-i Avrupa'da posta ta'bîr olunur menzilhânelerin idâreleri araba bârgîrlerinden ibâret olup ve bir menzilhâneden bir menzilhâneye bir mil veyâhud bir mil bir çâr-yek mesâfe olduğu ve coğrâfiyyûn kâidesi üzre Nemçe ve Françe ve *Akâlîse* ve Rusya ve İngiltere meyilleri birbirlerinden mütefâvitdir. ve bu menzillerin idâreleri devletler ve memleketler taraflarından imdâd ve i'ânet ile olmayub, taraf-ı devletden tarîkin işlekliğine nazaran yolculara sıklet verilmeyüb, ne mıkdâr bârgîr ile idâresi mümkün ise ol mıkdâr bargîr sâhibi bir adam menzilhâne-i mezkûrun iltizâmı cânib-i mîrîden bâ-sened verilir, iktizâ eden bedel-i iltizâmı her ne ise menzilci-i mersûmdan taraf-ı mîrî içün ahz ederler ve mersûm dahî zikrolunan menzilhânede ikâmet birle lüyl ü nehâr vürûd eden yolcular ve kuriyerleri bir dakîka tevkîf etmeyerek derhal iktizâ eden bârgîrleri arabalara [16a] koşup gönderir ve menzilci ve ebnâ-i sebîl beyninde ziyâde ve noksan ücret taleb ve teklîfiyle nizâ' tekevvün etmemek içün ba'zı şerâyite rabt olunmağla şurût-ı mezkûra tab' ve isvâk ve pazarda fürûht olunup, lüzûmu olanlar fiât-ı maktû'u tedârik eylediklerinden başka menzilhânelerde dahî mahfûz olduğundan tarafeynden bargîr ücreti içün kîl ü kâl mendefi'dir. Şu hey'et üzere vürûd eden arabaya dört bârgîr koşulur. Beher bârgîre bu mıkdâr ve sürücülere kezâlik bu mıkdâr i'tâ oluna deyü matbû'-ı mezkurda münderiç olmağla herkes bu sûrete râzılardır. Faraza, İstanbul derûnunda bir

mahalden dört bârgîr ile hareket olunsa Dâvutpaşa'ya varıldıkda posta tekmîl olup, bârgîrler ve sürücüler tebdîl olunur, be-her bârgîrde otuzar paradan dört bârgîr içün üç ve iki nefer sürücüye otuz paradan bir-buçuk, cem'an dört buçuk guruş i'tâ olunmak iktizâ eder. Ve Çekmece ve Edirne ve Tekfurdağı'na varınca bu hesâb ile kıyâs buyrulur ise menzilhâne mesârifi bundan ma'lûm olacağı ve bu menzilhânelerde umûr-ı mühimme ile me'mûrum deyü bilâ-bedel araba bârgîrleri taleb olunmak muhâldir. Şu vechile ki, devletler ricâli değil, imparatorlar ve krallara dahî akçesiz bârgîr verilmemek [16b] esâs-ı nizâmlarındandır. Paris'de ikâmetimiz hengâmında İran tarafından gelen Acem elçisi Françe devletinin mültezimi olmağla Rus hudûdlarından nefs-i Paris'e kadar dâiresine muktezî olan araba bârgîrleri ve me'kûlâtları mesârifi hesâb olunarak ta'yîn olunan mihmândâra umûr-ı ecnebiye nâzırı tarafından an-nakd akça i'tâ ve irsâl olunmağla mihmândâr-ı mersûm gerek menzilhâneler ve gerek me'kûlât mesârifini rü'yet birle kazâlara ve menzillere bir akça teklîf edememişlerdir. Bu sûretle menzilhâneler idâre olunduğu içün Avrupa devletleri ve kazâlar ahâlîleri masârife mübtelâ olmadıklarından fazla devletleri külliyetli inkınâ' ve nice bin adam ta'yîn eyledikleri zâhirdir. Kaldı ki, umûr-ı mühimme ile âmed-şod edenler kalîl olup, bunlar haklarında in'âm sûretine mer'ade (مرعده) olundukda kendi mesâlihiyle âmed-şod edenler kesîr olduğundan bunlar dahî umûr-ı mühimme ve masâlih-i devlet ile gider gibi sûret-i tahsîlîçün dâmen-i inâyete teşebbüs ederler ve berây-ı hâtır-ı in'âm sened i'tâsına mer'ade (مرعده) olundukda kendü masâlihiyle gidenler fark olunmayıp, bu vesîle ile hem kazâlar hem devletleri masârif-i kesîreye dûçâr olacakları, fenni çok zâhir ise dahî bir adamın hatırını celb içün bu kadar fukarâ ve zuefâyı rahne-dâr [17a] etmeye sebeb olacaklarını bildiklerinden derûn-ı Avrupa'da gerek kureyerler ve gerek sâir ebnâ-i sebîl kendü arabalarıyle âmed-şod edip, menzilhâneden fakat ber-vech-i muharrer ücret ile bârgîr i'tâ olunur. Ve bu sûretle hem mîrîleri menzil iltizâmı bedelinden külliyetli intifa' müşâhede

ederler. Ve hem fukarâ-yı memleket menzil masârifinden vâreste ve masûn olurlar. Bundan başka teshîl-i masârif-i zuefâ içün dilicans (=diligence) ta'bîr olunur pazar kayığı mütevellid, semt semt tertîb olunmuş kebîrce dolmuş arabaları olmağla arabaların kangı mahalde ikâmet etmek murâd eder ise, ol mahallin fiât-ı maktûasıyla râkib ve kâ'id olurlar. Ve zikrolunan arabalar oldukları mahalden saat ile hareket ve yine dakîkasıyle mahalline vâsıl olurlar. Ve bunlara dahî menzilhânelerden ücret ile bârgîr i'tâ olunup, âmed-şod ederler. Ve mârru'z-zikr dilicans ta'bîr olunur arabalara zükûr u inâs ve sagîr ve kebîr, râkib olurlar ise dahî arabanın meşy ü hareketi dakîkasıyla ma'lûm olduğundan akşam üzeri vâsıl olacakları mahalde nüzûl eyleyecekleri postada ta'âmları âmâde ve fiâtı maktû' olmağla ekl etmez ise dahî fiât-ı maktû'a ile bedelini vermeğe râkib-i araba olanlar mecburdur. Zîrâ râkiblerin nüzûl edecekleri mahallerde her kim gelir ise gelsin ve taâm [17b] etmez ise etmesin râkibler ma'dûd olmağla beher yevm-i mahsûs, taâm âmâde olduğundan akçesi i'tâ olunmak nizâmlarından olduğu. Ve avdetimizde adamlarımızdan ba'zılarını bu arabalara irkâb edip, merkûmlar lahm-i hınzîrdan ihtirâz ile âmâde olunan ta'âmlardan ekl etmezler iken ehl-i İslâmın bu arabalar ile zuhûr edeceğini bilmedikleri ve ta'âmlar bu arabalara mahsûs ve âmâde olduğunu ibrâz ve i'tizâr etmeleriyle mecbûren her bir nefer içün üçer - dörder frank yani guruş her bir mahalde i'tâ olunur idi.

Der-Ta'rîf-i Mekâtib

Derûn-ı Avrupa'da ticâret maddesine kemâl-i i'tinâ ve dikkat etmeyi düvel-i nasârâ vazîfe-i vakt addedip, umûr-ı ticâreti teshîle sa'y etmişler ise dahî yalnız tüccârın masâlihi içün olmayıp, aralıkda îcâd-ı vesâil ile devletleri îrâdına terakkîye himmetleri derkâr olup, ez-cümle bilâd-ı sâire ve derûn-ı memlekete tesyîr ve tevzî' eyledikleri mekâtîb üç şık üzre râbıta tahtına idhâl olunmuşdur. Şıkk-ı evvel, derûn-ı

Paris'de mahalleden mahalleye nakl-i mekâtîb olunur. Sûreti şu vechiledir ki, her köşede bir dükkân tahsîs olunmuş olmağla mektubu olan dükkâna götürüp, teslîm eder. Ve dükkanlarda terâküm eden mecmû'-ı mekâtîb vasat-ı şehirde büyük [18a] posta ta'bîriyle tahsîs olunan cesîm konağa me'mûrlar vâsıtasıyla naklolunup, mekâtîb-i mezkûre üzerlerine birer işâret ve mühür vaz' olundukdan sonra şehir derûnuna naklolunacak mektûbları semt semt îsâline me'mûr olanlara teslîm ederler, gönderirler ve mersûmlar dahî mektûbları kangı hâneye verecek ise ol hânenin kapucusuna teslîm edip, iki para ahz ederler ve böyle derûn-ı şehirde hâne-be-hâne yevmiye iki defâ mekâtîb neşrolunup, birbirleriyle muhâbere ederler.

Ve ikinci şıkkı, taşralara mekâtîb irsâlidir. Bu dahî bâlâda mezkûr büyük posta ta'bîr olunur konağa mektuplar irsâl olundukda üzerleri temhîr ve filan yerden gönderildiği işâret olunup, faraza Paris'den haftada kaç tefa Beç'e mektup irsâl eylemek mu'tâd ise ol gün ta'yîn ta'yîn olunan saatde Beç cânibine gönderilecek mektuplar birikdirilip, mahsûs olan arabaya fakat bir adam râkib olup, re's-i hudûda Strasbourg'a sevk ve irsâl ve ondan dahî me'mûr olanlar Beç'e isbâl ederler. Ve bu arabaya bir dakîka bir mahalde tevkîf etmek ve mektubdan başka bir şey tahmîl olunmak mümkün değildir. Ve zikrolunan mektuplar dirhem ile gönderilmekle ve vezn olundukda âdetleri üzere ne mıkdâr lâzım [18b] gelür ise bilâ-muhâlefet edâ olunmak şartlarından idüği. Ve bu bâbda biraz kavâid ve nizâm var ise dahî lüzûmu olmadığından terk olunduğu.

Ve üçüncü şıkkı dahî, bir adamın müsta'cel maslahatı zuhûrunda posta hicâba şu mektup filan günde filan mahalle vâsıl olması matlûbumdur dedikde bahâsını kat' edip, meblağını evvelki postacı alız ve mektûbun üzerine şu vechile mukâvele olunan mektubdur deyü işâret eyledikde kangı menzilhâneye vâsıl olur ise müstakil bir adamı arabaya veyâhud

bârgîre irkâb ile birbirlerine îsâl ve savb-ı maksûda tamâm-ı mukâvele olunduğu gün irsâl ederler, vaktiyle vâsıl olmadığı halde evvelki menzilci şurûtları üzere mektub sâhibine ma'lûmu'l-mıkdâr meblâğ i'tâsına mecbûr olmaları nizâmları muktezâsından olup, bu sûretle gönderilen mektublara istifta ta'bîr ederler. Derûn-ı Avrupa'da elyevm bu usûl cârî ve mer'î idüği ve umûr-ı mühimmeye dâir irsâl olunan mektublar içün belki postacılara akçe vermeyeler. Lâkin bu maddeden devletleri tarafına külliyetlü îrâd hâsıl olduğu. Ve büyük posta ta'bîr olunan mahalde lâ-ekal kırk-elli ve belki dahî ziyâde kâtib ve hademe istihdâm olunduğu.

Der-Beyân-ı Ta'rîf-i Telgraf

Paris şehrinde dört, beş [19a] mahallinde telgraf ta'bîr olunur âlet îcâd olunmuş olmağla etrâf ile muhâbere ederler. İşbu telgraf âletleri donanma sefînelerinde isti'mâl olunagelen işâret bayrakları gibi bayraklar olmayıp, bu telgraf ahşaptan ma'mûl olmağla bu işâretlerden bayağıca tahrîrât ibâresi misillü ibâret hâsıl olur. Ve keyfiyeten tahsîl-i vukûf içün bu hakîr bir gün baş telgraf olduğu mahalle azîmetimde telgraf müdürü olan adam sınıf-ı mezkûreyi ibrâz kasdıyle Paris şehrine otuz saat mesâfesi olan bir muhitde kâin Prest Tersânesine âletleri tahrîk birle "Devlet-i Osmâniye'nin büyükelçisi Muhib Efendi şimdi baş telgrafa gelmiştir" deyü işâret eyledikde, beş-altı dakîka mürûrunda cevâbı zuhûr edip, şöyleki, "teşrîflerinden biz dahî memnûn olduk, biz dahî dîdârları rü'yeti arzusundayız" deyü işâret olunmuş olduğu ifâde verir. Asab saate nazar olundukda, olduğumuz mahalden işârete bed'en ve cevâbı bürûduna kadar otuz dakîka mürûr etmiş ve Paris'ten Prest Tersânesi'ne varınca yirmi mahalde telgraf olduğu tahkîk olunmuşdur. Telgraf âletlerinin oldukça ta'rîfi şu vechiledir ki, faraza Galata Kulesi gibi mürtefi' bir mahalde bu aletler inşâ olunup, mahall-i mezkûrdan bir dûrbînin bilâ-sıklet rü'yet edebileceği mahalle bir telgraf ve ondan [19b] ileriye

kezâlik bir telgraf ve ondan öte kezâlik bir telgraf velhâsıl bu usûl üzere re's-i hudûda varıncaya dek kaç aded inşâsı muktezî ise ol mıkdâr ibdâ' olunup, me'mûr olanlar dâimâ dûrbînler ile yekdîğere nazar ederler imiş. Ve bir tarafından âletler tahrîk olunduğu gibi ileride olanlar dahi aynı olarak tahrîk birle meselâ yüz saat mesâfesi olan mahalden bir buçuk - iki saatde celb-i havâdis eyledikleri ve hatta Françelü'nün re's-i hudûda rastımız olan Strasbourg şehrine vusûlümüzü iki saat zarfında Paris'e bu işâretler ile bildirdikleri tahkîk olunmuştur. Maahâzâ işbu Strasbourg'dan Paris'e kuriye üç günde gelip - yâni, mesâfesi bu kadardır. Ve telgraf isti'mâli İngiltere ve França devletlerinde âdet olup, düvel-i sâirede olmadığı ve Françelü Mısır'a gittiklerinde sagîrcelerinden birkaç dânesini nakl etmiş olmalarına İskenderiye ile dâimâ bu sûretle muhâbere eylediklerini rivâyet eyledikleri. Ve zikrolunan telgraf âletlerinin herbir hareketleri birer harfe işâret olduğundan her ne vechile hareket eder ise âyende bu işâret resmini bir kağıda zapt edip, ba'dehû cifresine tatbîk eylediklerinde harfler çıkıp, ibâre hâsıl olur. Velhasıl her ne kadar tavsîf olunsa dahî görülmedikçe "kemâ hüve'l-matlûb" tahsîl-i vukûf mümkün [20a] olmadığı sûret-i hâlden zâhirdir. Kaldı kı, herbir telgraf mahallinde altı - yedi nefer adam mevcûd olup, zîrâ bir adam iki saat mıkdârı dûrbîne vaz'-ı çeşm nazar eyledikde dîdesi hîrelendikde rüfekâsından biri birine teâvün etmek âdetlerinden olduğu. Ve telgrafda esrâra dâir madde işâret olunmak lâzım geldikde telgrafın müdürü vâkıf olmamak içün âmir-i devlet olan kimesnenin bir kâtibi cifreyi tertib birle telgraf müdürü vâkıf olmayarak hemen işâret ettirip, mahallinde dahî me'mûrun bir kâtibi kendisinde olan cifre miftahıyla tatbîk eyledikde maddeye vâkıf olup, icrâ-yı me'mûriyete sarf-ı makderet ve telgraf me'mûrları maddeye vâkıf olmayarak hemen işâretle iktifâ eylediklerini nakl ve rivâyet eyledikleri.

Der-Ta'rîf-i Darbhâne

Şehr-i mezkûrda bir darbhâne mahalli olup, nâzırı ile bilmuhâbere varıldıkda darbhâne-i mezkûrun zîr ü bâlâsı ve ocakları temâşâ olunmuşdur. Şöyleki, frengî sikkelerin üzerlerinde ve etrafında ve ale'l-husûs kenarlarında olan nukûş ve zencîr ve yazıların temiz çıkması içün vâkı'â san'atlu âletler îcâd etmişler. Ve bundan başka beş franklık i'tibâr olunan gümüş ki, buranın beşlikidir. Ve beşlik kat'olunacak tahtaları elli-altmış beşlik kat'olunacak kadar dolu kalıplar ile def'aten gümüşü [20b] gümüş dökdükleri gibi elli-altmış beşlik kat'olunacak kadar tahta zuhûr eylediği manzûrumuz olmuşdur. Bu kadar tûl ile gümüşün dökülmesi dikkat olunacak şeylerdendir. Zîrâ fâidesi teemmül ile meydana çıkar, ba'dehû tahtalar beşlik olmak içün âlât ile sudûr-i kat' ve sikke ile darb olundukdan sonra kenar için başka âlet îcâd etmeleriyle müdevver ve madrûb sikke bu âlet ile sıkıştırdığı gibi kenarlarında manzûrumuz olduğu üzre yazı ve zencîrler hemvâr olarak çıktığı görülmüşdür. Ve altın içün dahî kezâlik başka âletler olmağla ber-mûceb-i suhûlet ve ber-minvâl-i muharrer icrâ olunmakda olduğu. Ve işbu tahrîr olunan maddeden maadası hemen Darbhâne-i Âmire'de isit'mâl olunan âletler gibidir. Kaldı ki, Der-Aliyye'de olduğu misillü Françe'de mahsûs sîmkeşhânede olmayup, kılbadan ve sırma ve pul ve tırtıl isti'mâl eden esnâf iktizâ eyledikte beyne'n-nâs mütedâvil olan sikkelerden kendüleri sîm ve sırma ve tırtıl çeküp i'mâl ve isti'mâl ederler. Ve pul dahî böyledir. Bunlar ile me'lûf ve muhtâç olan sâir esnâfa dahî furuht edegeldikleri. Ve darbhâne-i mezkûrede beş nev'i sikke olup, evvelkisi yirmi bakır para i'tibâr olunur. Gümüş sikke ki, bir franka ta'bîr ederler. Ve ikincisi bunun [21a] nısfıdır, yani onluk. Ve üçüncüsü beşlikdir ki, bâlâda zikri mürûr ettiği üzre beş franka bir yerdedir. Ve dördüncüsü yirmi frankalık altun sikke (Napoléon)dir ki, ismine Napoléon ta'bîr ederler. Ve beşincisi bakır paradır. Bu dahî bir, iki, beş para bir yerdedir. Ve França

memâlikinde Lion ve Marsilya ve bunların emsâli sâir cesîm memleketlerde dahî başka başka darbhâneleri olup, hâriçden altın ve gümüş getirilse fiât-ı mukarrere ile kat'edip, sâhibine verilmek âdetlerinden olduğu meşhûr ve mesmu'dur. Kaldı ki, nefs-i Paris şehrinde kemâl-i i'tibâr ile beyne'n-nâs mütedâvil kağıtlar vardır ki, bu dahî üç nev'idir. İki yüz elli ve beş yüz ve binliktir deyü kağıtlar olan tahsîs olunan kârhânede mahsûs kalıplar ile başka başka dökülüp, kangı senenindir bilinir. Ve bu kağıdların tab'ı içün mîrî nişânları ve ba'zı şükûfeler de zencîr resimleriyle bakırlar hakkolunmağla mahsûs dest-gâhlar sikke gibi bakırları kağıtlar ile tab'ederler. Ba'dehü tab'hâne nâzırları ve bunlara mahsûs kalem zâbitleri kağıtların üzerlerine *ol merîle* yazılar ve ba'zı alâmetler tahrîr ederler. Ve bu kağıdların bir karış boyu ve dört - beş parmak kadar enî olup, ebâdı kağıd gibi incedir. Ve bu kağıdların altın ve gümüş sikke gibi nefs-i Paris'de i'tibârı olup, yâni bir adam [21b] bin frangalık kağıdı bakkala bir kaç frangalık zahîre iştirâsı içün irsâl ile der-akab bâkîsini altun ve gümüş sikke verir. Ve bu i'tibârın tafsîli şu vechiledir ki, faraza derdest olan kağıdlara bir milyonluk müceddeden kağıd ilâve etmek murâd olunsa ibtidâ memleketde meşhûr ve ma'rûf ve mu'teber olan sarraf ve sâir esnâfdan bir takım adam umûr-ı dâhiliye nâzırı tarafından da'vet olunup keyfiyyet ifâde olundukda mersûmdan bir milyonluk sahîh sikke matlûb eder. Ve vâkı'â bir milyonluk sahîh sikkeyi ve hâzır olan bir milyonluk kağıd, meydana vaz' eyledikden sonra mevcûd olan altınları esnâf-ı mersûmeden birbirine bi'l-intihâb bâ-sened teslîm ederler ve altın mîrî zimmetinden çıktıktan sonra kağıd altun kıymetini kesb edip, cânib-i mîrîden matlûbu olanlara bu kağıdları i'tâ olundukda bilâ-tereddüd ve bilâ-tekellüf kabûl ederler. Ve emâneten vaz' olunan altun, teslîm olunan adam zimmetinde mahbûs durmayıp, bir tarafdan cânib-i mîrî içün murâbaha ile i'tâ ve i'mâl ederler. Ve bu kağıdlar hem tüccâr ve mîrîye vüs'at getirip ve hem bir tarafdan eyâdî-i nâsda zâyi' olarak cânib-i mîrîye menfaat husûle gelir. Ve bundan başka eyâdî-i nâsda bulunan kağıtdan fersûde olmuşu olur ise Darbhâne'ye

getirdikde gâlibâ otuz para ahz ile cedîdini i'tâda [22a] muhâlefet etmezler. Ve zikrolunan kağıdlar taşra memâlikde cârî ve mu'teber olmayub fakat Paris şehrinde mu'teber ve mütedâvil ise dahî bir adamın yedinde ne mıkdâr kağıd bulunur ise bulunsun taşra azîmet edeceği günde altun ve gümüş sikke ile tebdîl edebilir. Gâlibâ binde yirmi para alınmak âdetlerindendir deyü i'tibâra zerre kadar kesr getirmezler. Zîrâ ahz ve i'tâya der-ân-sâat halel geleceği şu ta'rîf-i icmâlîden tafsîli ma'lûm olacağı.

Der-Târîf-i Kâgez-i Temessükât

Bunlar milletimize menfaatlidir diyerek bir nizâm ihdâs eyleseler, elbette netîcesinde devletlerine bir îrâd hâsıl eyledikleri zâhirdir. Ez-cümle şehr-i Paris'de esnâf tâifesi ve sarraf ve sâir tüccar ve bâyî' ve müşterî beynlerinde ahz ve i'tâdan ve emti'a ve eşyâdan ve iltizâmâtdan dolayı birbirlerine temessük vermek iktizâ eyledikde hemen bulunan kağıddan bir pâresi kat' ve temessük tahrîr olunsa ba'd-i zaman nizâları zuhûr ile mahkemelerin birinde nizâ'ları istimâ' olunmak memnû'âtdan olmağla bu makûle temessükât içün Darbhâne tarafından seneleri beyân ve ba'zı alâmetler nişân ve işâret ve ayân kılınarak mahsûs verilen kağıdlara beher-hâl tahrîr olunmak şurût ve kânûnlarından olmağın herbir esnâf ve sarrâf ve tüccâr Darbhâne'den mıkdâr-ı vâfir kağıdlar ahz ve yanlarında ve dükkanlarında [22b] hıfz edip, lede'l-iktizâ ol kağıdlara tahrîr ederler. Ve bir adam bu kağıdlardan ziyâde alup, bir seneye kadar cümlesini tekmîl edemez ise sene-i âtiye içün yedinde olan kağıdları Darbhâne'ye götürüp bilâ-bedel cedîdini i'tâ ederler ve herbir kağıd, onar paraya nizâm verilmiş olmağla kesret-i nüfûs ve ticâret ile me'lûf ve ma'rûf olan şehir ahâlisinin bir günde ve bir haftada ve bir mâhda ve bir senede temessükât içün ne mıkdâr kağıda muhtâç ve onar paradan ne mıkdâr mebâliğ hâsıl olacağı ednâ teemmül ile

zâhir ve bu maddeden cânib-i Darbhâne'ye külliyetli îrâd hâsıl olageldiği vâreste-i ta'rîf ü işʻâr idüği.

Der-Ta'rîf-i Hastahane ve Teşrîhhâne

Şehr-i mezkûrda millet içün müteaddid mahallelerde "ispitalya" yani hastahaneler olup, fakr-ı hâli olanlar hastahânelere gidip, bilâ-bedel ü ücret tîmâr olunup ve hastahânelerin idâreleri Paris ahâlisinden tahsîl olunan emvâlden müretteb ise dahî sadâkat sûretiyle hâriçten iâne olundukda kabûl etmek âdetlerinden ve tıphânelerde olan hocalar zikrolunan hastahâneleri dahî bâ-vazîfe nezâret etmek şurût ve nizâmlarından olmağla herbir hastahânede on beş - yirmi nefer tabîb dâimâ mevcûd bulunmalarıyle hem hastaları rü'yet ve hem kendüleri türlü türlü emrâz tecrübe etmiş olurlar. Ve şâgird tabîblerin me'kûlât ve meşrûbâtı dahî hastahâneden i'tâ olunduğu [23a] ve her hastahânede ikişer - üçer bin alîl ve marîz zükûr ve inâs bulunduğu ve hastahânede mürd olan mevtâlardan teşrîhi muktazî olanları teşrîh etmek tabîblerin şurût ve hastahânelerin nizâmlarından olmağla mâdem ki, bir kimesne teşrîhhânede mürd ola, sâhib-i mevtâ değil imparator dahî teşrîhe muhâlefet edemez. Zîrâ hastahâneler li-ecli'l-mu'âlece gelen zuefâ nefsini gûyâ milletine vakf etmiş sûretinde addeyledikleri. Ve kendü hânelerinde mürd olanların teşrîhi muktazî olsa sâhib-i mevtânın re'y ve rızâsına menût idüği. Ve bu makûle mevtâların teşrîhi eyyâm-ı şitâya mahsûs olup, ol eyyâmda ba'zan teşrîhhâneye varılıp, bir - iki yaşından seksen - doksan yaşına kadar teşrîh olunan mevtâları müşâhede birle kuvvet ve kudret-i Hazret-i Hak ile vücûd-ı insân ahsen-i takvîm ile ne sûretde halk ve tertîb olunmuş olduğu re'yü'l-ayn müşâhede ve manzûrumuz olur idi. Ve eyyâm-ı sayfda dersler ta'tîl olmamak içün balmumundan masnû' adam teşrîhleri îcâd etmiş olmalarıyla onlar ile hocalar derslerini takrîr ederler. Ve bir sûrette îcâd etmişlerdir ki, bir adamda ne mıkdâr 'urûk ve

a'sâb ve sinir ve kemik bulunur ise herbiri yerinde ve mahallinde bilâ-noksan ve bilâ-kusûr tertîb etmeleriyle rü'yet olunduğu gibi evvel-be-evvel teşrîh olunmuş sahîh adam lâşesi zannolunur. [23b] Ve bunlar haylice masraflı şeylerden olup, rü'yet olunmadıkça zihin kabûl etmez derecelerdedir deyü teşrîhhânenin yukarı katında kebîr ve vüs'atli dîvânhâneler olup, birkaç yüz seneden beri hârik-i âde zuhûr etmiş ve sonradan nâdiru'l-vukû' vücûd-ı insânda hâsıl olmuş illetler ve türlü türlü etler ve damarlar ve kemikler ve sinirler ve gözler ve kol ve ayak ve burun ve kulaklar ve kafalar *kadîdleri* rûhlar derûnunda mahfûz olmağla esnâ-yı dersde müzâkerelerine münâsib olanları meydana getirip, öylece takrîrlerine netîce verdikleri. Ve Françelünün askeri Mısır'da iken Kılye* nâmındaki bir generali Mağribî bir zât esnâ-yı sohbette hançerle darp ve katledip, merkûmu dahî Françe askeri şehîd etmiş oldukları ol târihde mesmû' olmuş idi. Şehid-i mûmâileyhin kafâsını mahall-i mezkûrda müşâhede birle rûhu içün fâtiha denilüp, yanımızda bulunan ihvân-ı dîn ile tilâvet olunduğu. Kaldı ki, tabâbet ba'de't-tekmîl ebelik fennini dahî tahsîl arzûsunda olanlar fenninde mâhir ve meşhûr ise hocalarından ta'lîm ederler. Ve bu fen içün ispitalyalarda başkaca bir nizâm olup, sûreti şu vechiledir ki, nisvân tâifesinden fakr-ı hâli olan hâmileye hangâm-ı vaz'da sıklet ârız olsa haylice masârife dûçâr olunacağını bildiğinden hastahâneye gelip, keyfiyeti ifâde eyledikde kabûl [24a] edip, bir mahal tahsîs ederler. Ve ebeliğe sâ'î şâgirdlerden sekiz on nefer adam ol hâtunun hizmetinde bağlanıp, şâgirdler beşer guruş araba akçesi nâmıyle hâtuna verirler. Ve her kim hizmetine tahrîr ve ta'yîn olunmuş ise onlardan ma'ada yanına kimesne gelemeyüb, bunlar nevbet ile beklerler ve sekiz, on günde bir defa tahrîr ve ta'yîn olunanlar cümleten gelip, nabzına ve batnına vesâir muktazî olan mevzi'ine nazar edip, yoklarlar. Yani sekiz aylık hâmilenin dahî ne mahalde bulunmak lâzımdır, bilip, iktizâsı üzere mu'âlece ederler.

---

* قبله (Veliyyüddin Efendi nüshasında harfler belirgin).

Kleber

Velhâsıl, ol hâtûn vaz'-ı haml edinceye dek yanından birisi münfek olmayıp, vakti takarrub eyledikde cümlesi ve hocaları hazır bulunup ve suûbet zuhûr eder ise türlü türlü âletler hazır olmağla ber-vech-i suhûlet def'ine sa'y ü himmet ederler. Ve birkaç gün dahî hastahânede müdâvât olunup, ba'dehü hânesine çocuğu ile gönderirler. Ve bu şagirdlerde nisvân tâifesi dahî bulunup, tahsîl-i ma'rifet eyledikleri ve ebelik fennine dâir müteahhirînden meşhur bir adamın te'lîfi olmak üzere birkaç cild kitâb-ı musavver tedârik olunmuş ise dahî kitâb-ı mezkûrun ibârâtı teşrîhe dâir lugatler olduğundan tercümesine elyevm muvaffak olunamadığı. Ve tabîbin ve ebelik ve cerrahlık tahsîli arzûsunda olanlar hocalar içün külliyetli muhtâc olunup, meselâ tıpdan falan [24b] makâleyi takrîr edecek hocalar kırk dersde makâle-i mezkûreyi takrîr ve tekmîl edeceğini ve tâlibi olanların herbirerleri üçer, ikişerlüyüz ta'bîr olunur altun ki, bizim bulunduğumuz vakitte - iki Macar altını hesâb olunmuş idi- i'tâ olunmağa muhtâc olduğunu gazetelere tab' ve âleme neşrederler. Makâle-i mezkûre kendisine lâzım olan adam kendisine ber-vech-i peşîn i'tâ ve derse devâm eyler. Faraza iki yüz adam derse hazır olur ise üçer altından altı yüz ve ikişerden dört yüz macar altını, hoca ahz etmiş olacağı zâhirdir. Ve derûn-ı Avrupa'da ale'l-ıtlâk tahsîl-i ma'rifet ve hüner mutlaka akçeye mevkûf olduğu şu muâmeleden zâhir idüği. Ve zikrolunan hoca yalnız ders takrîriyle kanaat etmeyip, konaklardan hastalar içün da'vet olunan mahallere azîmet ederler ve her vardıkça yerli yüz altını i'tâ etmek âdetlerindendir. Ve bu makûle hünerver hocalar zikrolunan ispitalyalara bâ-vazîfe nezâret etmeleriyle bundan dahî haylice temettu' eyledikleri ve bu makûle ashâb-ı hüner ve ma'rifetin vatanlarını ve dâr u diyârlarını terk birle düvel-i sâireye li-ecli't-temettu' azîmet edemeyecekleri zâhir ve ba'zı eshâb-ı zarûriye hasebiyle gelmiş olanlar dahî nâdir olup, kesret üzere vürûd edenler hünerden ârî idikleri inde'l-ukalâ bâhir olduğu.

Der-Ta'rîf-i Tîmârhâne

Civâr-ı şehr-i Paris'de birkaç yüz senelik cesîm tımârhâne olmağla bi'n-nefs azîmet ihtiyâr olunmayıp, adam irsâliyle rü'yet ve temâşa ettirilmiştir. Tımârhâne-i mezkûrede üç bin mıkdâr-ı dîvâne mevcûd olup, dördüncü üç-beş neferden ibâret ve ma'adâsı cesîm bahçeler derûnunda bilâ-zencîr geşt ü güzâr eyledikleri ve âhara tecâvüzü melhûz olanlar içün uzun potör şeklinde ve kavî bezden bir şey giydirilip, elleri içeride olarak boğazından uçkurunu bend etmeleriyle bu hâl ile meydanda gezip, kimesneye taarruza mecâli olmadığını gönderdiğim adamlar takrîr eyledikleri. Kaldı ki, memleketde hastaların ve tîmârhânelerde dîvânelerin kesret üzere bulunduğunun sebebleri bazı tabîblerden suâl olundukda ahâlînin birbirleriyle ihtilât ve ülfetleri takrîbiyle demleri fâsid olup, ilel-i mütenevvi'anın kesretine sebeb olduğunu ve Françe milleti nev-îcâd taharru'âta mecbûr olmalarıyla tahayyül eyledikleri maddeyi fiile getirmek içün i'mâl-i efkâr ederek aklına hıffet getirirler ve tâmârhânede birkaç mâh muâlece ile ref' ederler. Ve bazan dahî kumar ibtilâsı ve alâka belâsıyla bu hâle giriftâr olurlar. Ve ez-cümle seferler takarrübüyle esnâf makûlesi muzâyaka ve zarûretle mübtelâ ve bazı mahallerde malları telef ve zâyi' olduğundan dâire-i akıldan çıkarlar. Ve bunlardan bazıları [25b] kendülerini hafî mahalde ağızlarından pişto ile darb ve ba'zan dahî vücudlarını nehre ilgâ ile gavâil-i dünyâdan vâreste olur deyü ifâde eyledikleri ve vâkıâ vasat-ı şehirden cereyân eden "Seine (Sen)" ta'bîr olunur nehre gecelerde kendülerini ilkâ ederler. Ve nehr-i mezkûrun üzerinde birkaç mahalde cisrler olup, nihâyetindeki cisre balık ağı gibi ağ îcâd etmiş olmalarıyla zuhûr eden lâşeleri ahz ve ba'dehü memerr-i nâs olan mahalde mürdeler odası nâmıyle bürkânî şeklinde tahsîs olunan mahalle lâşeyi üç gün vaz' ile halka temâşâ ettirirler. Sâhibi zuhûr eder ise lâşeyi i'tâ ve sâhibi olmayanları hufra ilkâ edip, bu madde, hemen yevmiye zuhûr etmekde olduğu.

Der-Ta'rîf-i Hademe

Nefs-i Paris'de dâirelerde istihdâm olunan adamlar hizmetkâr olacakları zamanda bunlar için mahsûs bir kalem tertîb olunmuş olmağla ol adam, kalem-i mezkûra varıp, hizmetkâr olacağını lede'l-ifâde merkûmu kefîle rabt ve otuz franga ya'ni guruşunu ahz ve ruhsatı müş'ir sened verirler. Ve bir mahalle intisâb eylediği zaman tekrâr kalem-i mezkûra varıp, intisâb eylediği mahalli beyân ve defter ve yedinde olan senede kayd u sebt ettirip, bir guruşunu dahî ahz ederler. Ve'l-hâsıl her ne kadar Paris'de hizmetkâr bulunur ise beher mâh mahall-i mezkûra varır ve olduğu mahalde kemâkân ikâmet [28a] veyâhud mahall-i âhara nakl eylediğini bildirip ve sened ve deftere işâret ettirip, birer franga verirler. Bu maddeden cânib-i mîrîye külliyetli fâide hâsıl olduğundan başka ne mıkdâr hizmetkârlık eden adam vardır ve ne mahaldedirler, cümlesi bâ-defter ma'lûmdur. Ve hizmetkârların dahî mâhiyeleri ağırca olup, yani elli guruşdan yüz guruşa kadar i'tâ olunur. Eğer hizmet eylediği mahalden taam verilmez ise yevmiye ikişer - üçer guruş taâmiye başkaca verilmek âdetdir. Ve bir adam, hizmetinde olan adamı ref' etmek murâd eyledikde on beş günlük mâhiye ve taâmiye bahâsını vermek şurûtlarındandır. Ve ref' edeceği adama sebeb-i def'ini beyân ederek kağıd vermek sâhib-i dâireye lâzımdır. Zîra bir mahalde sonra istihdâm etmezler. Ve hîn-i hareketimizde dâiremizde bulunanların mecmû'una sened verilmiş olduğu.

Der-Ta'rîf-i Bağçe

Derûn-ı şehirde mahal-be-mahal nâs içün kebîr bahçeler olup, şumû' ve kanâdil ve fenerler ile tezyîn olunmuş olmağla gecelerde zükûr u inâs tecemmü' edip, türlü türlü mel'abeler icrâ ederler. Ve bu bahçelerin ba'zısında haftada bir - iki defa

fişeng donanması icrâ olunmağla nice bin nüfûs cem' olarak nice bin franga def'aten tahsîl ederler. Ve bu makûle bahçeler ve lostaryalar ve kahvehâneler nısfu'l-leyle kadar açık olmağla mecmû'-ı nâs [26b] diledikleri gibi seyr ve temâşâ etmek âdetlerinden ve şehrin derûnunda olan sokaklarda ziyâsı birbirine vefâ edecek derecelerde ikişer - üçer fitilli billûr fenerler ta'lîk olunmuş olmağla sokaklarda geşt ü güzâr edenler içün fener gâilesi olmadığı. Ve nısfu'l-leyl oldukda cümle nâs hânelerine dağılıp, zarûret îcâb etmedikçe bir ehad taşra çıkmaz. Ve vasat-ı şehirden cereyân eden nehr-i mezkûrun üzerine taşdan ve demirden meddolunmuş cisrler olmağla demirden olanlardan mürûr ve ubûr edenler birer para ve arabalar beşer para verirler. Ve işbu demir köprüleri devletin izniyle birer adam bedenlerinden inşâ edip, kırk sene birer para ahz ve müddet-i mezkûre ba'de't-tekmîl köprüleri millete i'tâ etmeğe müteahhid olmağla her kim mürûr eder ise parayı i'tâda muhâlefet ihtimâli ber-taraf idüği.

Der-Ta'rîf-i Mecma'-ı Edevât u Âlât

Avrupa ahâlisinin ulûm-ı cüz'iyyeye ale'l-'umûm ihtimâmları der-kâr ise dahî bu makûle fünûn-ı mütenevvianın beyne'n-nâs tekessür ve bekâsı ve bu mevâddan devletlerine ve milletlerine fevâid-i kesîre hâsıl olması ve kuvveden fiile gelen bir maddenin îcâdına sebeb olan adamın 'ademiyle o şeyin zâyi' olmaması ve belki ba'd zaman yine o maddeye bir şey ilâvesiyle isti'mâlinde kesb-i suhûlet eylemesi emr-i lâzım olduğundan bu maddelerin [27a] hıfzı içün münâsib mahaller ihdâs ve muvazzaf adamlar ta'yîn etmiş oldukları Avrupa'ya azîmet edenlerin ma'lûmları ise dahî Paris'de manzûr ve meşhûdumuz olanlardan bir mıkdârını biz dahî tahrîr edelim. Şöyle ki, şehrin vasatında dâire ve dîvânhânelerden ibâret kebîr ve cesîm bir mahal tahsîs olunup, derûnunda rûy-i arzda ale'l-ıtlâk isti'mâl olunan mücevherât ve akmişe ve âlât-ı harbiye ve top ve humbara vesâir cüz'î ve küllî emti'a ve eşyânın edevât ve

âlât-ı lâzımesi ve çarhlar ve destgâhlar hîn-i zuhûrunda ne vechile iseler ve ba'd-i zaman teshîl olunanlar ve onlardan sonra bi't-tecribe meydana gelenler ne sûretlerdedir ve elyevm isti'mâl olunanlar ne hey'ettedir, ol tarihten berü her nev'inden birer numûnesi münâsebetiyle birbirlerinin yanlarına vaz' ve hıfz olunduğundan maada tuğla ve kireç ve maden tabaklar ve hamam ve sîm ü zer ve billûr ve top ve humbara ve yuvarlak ocakları numûneleri cemî'-i edevâtlarıyle billûr camlı çerçeveler derûnunda mevcûd olup, pişto ve top ve tüfeng ve kandil ve mıkrâs ve mancınıklar ve cerr-i eskâller takım takım ve cins cins ibtidâ-yı zuhûrlarından bu âna kadar ve elyevm isti'mâl olunanlar dâirelerde mevcûddur. Faraza bir adam, falan şey içün bir şey îcâd edeyim, deyü tefekkür eylese, bu dâirelere varıp, birer birer temâşâ eder. Mütebâdir-i hâtırı olan maddeye dâir bir şey [27b] buldukda kendü mutâla'ası gibi ise abese iştigâl etmeyüb, mümkün ise teshîl içün bir şey ilâvesine sa'y eden veyâhud ol şeyi, mukaddemce mutâla'a olunmamış ise müceddeden kendi ihtirâ'ı olan maddenin numûnesini meydan çıkarıp, fünûn ve ma'ârif mümeyyizleri nâmıyle erbâb-ı hünerden otuz-kırk nefer adam tertîb olunmuş olmağla onların meclisine arz ve hünerini beyân eder. Bu mümeyyizler vâkı'â nev-îcâd ve suhûletli bir madde olduğunu rivâyet ve pesend ederler ise imparatorlarına arz ederler. Fî-nefsi'l-emr devletlerine muktazî veyâhud milletlerine menfaatli bir şey ise iktizâsına göre atıyyeler ve bu makûle adamlara mahsûs olan nişânlardan i'tâ ve beyne'l-emsâl imtiyâz kesbettirdiklerinden sonra bu maddeyi bir müddet kendisine hasrederler. Ya'ni îcâd eylediği maddeyi kendisini müstakillen birkaç sene yapıp, ondan iştirâ etmeleri tenbîh olunur. Ba'dehü kendisi şâgirdler irişdirip, başkaca bir esnâf olurlar ve mersûmdan müddet-i mezkûre zarfında cânib-i mîrî içün gümrük vesâir resm alınmayıp, madde-i mezkûrun teksîr ve tervîc ve neşrine devletçe nezâret ve ikdâm ederler. Ve hatta bir adam müceddeden bir nev'i saban demiri îcâd edip, ol isti'mâl olunan demirler ile zer' olundukda beş kile verir ise bu makûle demir ile zer' olundukda [28a] yedi - sekiz kile

Sanayi müzesi

verdiğini tecrübe etmeleriyle mûcid-i mersûma külliyetli atıyye i'tâ olunup, ber-vech-i muharrer bir müddet mersûm bu makûle demirleri kendisi yapıp, füruht eylediği mütevâtir idüği. Ve yevmiye on iki bârgîr ile idâre olunan rişte-i penbe çarhları içün bir adam ez-kadîm isti'mâl olunagelen ateş tulumbalarından musanna' ve matbû' olarak bir nevi ateş tulumbası îcâd edip, zikrolunan mümeyyizlere arz eylediklerinde suhûletli bir madde olduğu[nu] tahkîk ve i'lâm ve inhâ etmeleriyle mevcûd mersûma kezâlik atiyyeler ve nişân i'tâ olunup, lâzım olanlar mersûma inşâ ettirmek içün cümleye tenbîh olunmağla mevcûd mersûm bu madde için bir kârhâne ihdâs ve hayli amele tedârik edip, külliyetli temettü' eylediği. Ve tulumba-yı mezkûru herkes temâşâ etmekle biz dahî varıp, seyreyledik. Bir sûrette suhûletli îcâd olunmuş ki, on zirâ' tûl ve arzında saat çarhları gibi çarhlar olmağla on iki bârgîr ile idâre olunan çarhlar bir adam istihdâm ve on vukıyye kömür sarfıyla maslahatı rü'yet ettirtip, suhûlet kesbettirmiş, ne bârgîrler gâilesi ve ne seyis ve araba ve saman masrafı lâzım; işte bu derece teshîl etmişlerdir. Her ne kadar ta'rîf olunsa ve mevcûd olan resmi görünse aslını görme gibi olmayacağı zâhir ve sanâyî'a olunan i'tibâr bi'l-vücûh fevâidden hâlî [28b] olmadığı bâhir vesâir bunlara kıyâs ile mâlûm olacağı zâhirdir. Gelelim Mâ nahnü fîh'e. Bu makûle masnûât mümeyyizlere arz olundukda bâlâda mezkûr mahalle vaz' ve hıfz olunup, falan adam şunu îcâd etmiştir deyü üzerlerine senesiyle tahrîr ederler. Velhâsıl nev-îcâd şeyler ve hüner ve ma'rifet bir vechile zâyi' olmadığından fazla ba'd-ez-în nev-îcâda heveskâr olanlar "*Men cerrebe'l-mücerrebe hallet bihi'n-nedâme*" mefhûmu üzere abese iştigâl etmeyip, beyhûde vakit zâyî' etmezler. Kaldı ki, Kapdân-ı Deryâ Hüseyin Paşa merhûmun zamânında Donanma-yı Hümâyûn sefîneleri muhâlif hava ile akıntıya karşı tonos* çekmeyerek Büyükdere'ye sâlimen vâsıl olmaları için birer çarhlar îcâdıyla mümkün idüğini Baruthâne çarhlarını îcâd eden Aragil Usta lede'l-ifâde

* طونوس : Bir çeşit kürek

dört - beş adam ile idâre olunur, sagîrce bir kalyon inşâ ve lombarların taşrasından çarhlar icâd edip, sefîne derûnundan bocurgad ile çarhlar deryâda dâr eyledikçe, sefîne akıntıya ve havaya karşı yürüdüğünü ba'de't-tekmîl tersâne pîşgâhında nümûne olmak üzere göstermiş ise dahî bu âletler ile üç ambarlı ve fırkateyn sefîneleri tecrübe ounmayarak "sebebi nedir hele terkolundu, bu maddeye sa'y olduğundan acaba şöyle bir şey icâdıyla bu taraflarda dahî sa'y etmişler midir?" deyü derûnî tefekkür de [29a] iken aynıyla böyle bir sefîne icâd etmişler ve ta'rîfât-ı mezkûre ile çarhlar üzerinde mevcûb dönüp, gereği gibi dikkat olundukda fakat bu bocurgad mahalline ateş tulumbası inşâ etmeleriyle bu vechile suhûlet kesbettirmişler ve farkı bu kadarcık olduğu ma'lûm olup, dâire-i mezûre müdirlerinden isti'mâli sûreti suâl olundukda eğerçi icâd olundu, isti'mâl olunamadı, deyü ifâde eyledi. İşte edevâd ve âlât-ı mezkûrenin hıfzı maddesinden şu fâide hâsıl oldu ki, bu mülâhaza ile bir adam zuhûr eder ise mevcûdâta nazar edip, maddenin ileri gitmesinin esbâbına teşebbüs etmesi lâzım geldiğini derkedeceği zâhirdir. Ve mahall-i mezkûra heftada iki defa millet için duhûle izin verilip, zükûr u inâs fevc fevc varıp, temâşa ederler. Ve süferâ vesâir müsâfirîn kangı gün temâşâ etmek murâd eder ise hâzırdır. Velhâsıl, dünyada elyevm isti'mâl olunan keser, burgu ve bardak ve kavâid-i hendese üzre inşâ olunmuş türlü türlü köprüler ve cadde vesâir her ne, bunlar ise cümlesi âlâtlarıyla mevcûd idüği.

Der-Ta'rîf-i Ticâretgâh

Tâife-i efrencin ale'l-ıtlâk tevsî' ve teshîl-i ticarete vesîle-i yesr ü suhûlet olacak esbâb ve hâlâtın istikmâline [29b] sa'y ve himmetleri ma'lum-ı hâs u avâm olup, ezcümle Françe memâliki sâhillerinde olan cesîm iskelelerde ve sâir kasabâtda bir konağı "borsa" ta'bîriyle ya'ni cem'iyyetgâh-ı tüccâr olarak tahsîs ve tüccârı üç nev'e taksîm edip, a'lâ ve evsat ve ednâ

i'tibârıyle konak-ı mezkûrda tahsîs kılınan mahallere kâid olurlar ve mîrî senedleriyle me'mûr münadîler ve simsârlar furuht olunacak penbe ve ipek ve yapağı ve Hind metâ'ı ve sâir emtı'a-i mütenevvi'anın nev'ini eline alıp, müşterisi olan tüccârın önüne gelip, arz ve fiâtını şu kadar müddet mehl ile edâsı iktizâ edeceğini ifade ederler. Lüzûmu olmadığını beyân eyledikde diğer müşteriye gidip, râzı olduğu hînde hâzır olan kâtibler ma'rifetiyle deftere kayd ve sebt olunur. Ba'dehû emvâl-i mezkûrenin olduğu mahallere varılıp, ahz-ı emvâl ederler. Ya'ni borsa mahallinde mahfûz numûneler rü'yet olunduğu ve bu mahalde kat-ı bâzâr olunan maddelerin nizâ'ı zuhûr eder ise borsada kat-ı bazar olunmuşdur deyü defter-i mezkûra mürâcaat birle kat-ı nizâ olunduğu ve mahall-i mezkûra hâriçden adam duhûl edemeyip, defterli tüccâr duhûl eder. Ve vakt-i muayyende ya'ni iki saatin zarfında meclis tamâm olup, avdet eyledikleri ve işbu münâdîler cânib-i mîrîye biner ve [30a] ikişer biner frank verirler. Ve bu ticâretin içinde bir nevî ticâret dahî olup, ya'ni bir malın müddet-i mehli ma'lûm oldukdan sonra müşterinin i'tâ eylediği temessükü mal sâhibi yüzde şu kadar noksana füruht eyledikde sarraf veyâhud âhar bazergân alıp, akçeyi tamâmen teslim eder. Ba'dehü bu dahî kezâlik âhara fûruht ederek müddeti tekmîline kadar temessük elden ele geçip, sâhibine vâsıl oluncaya kadar maddenin cesâmetine göre hayli ticâret olunur. Ve temessük-i mazkûrun târîhi tekmîl olacağı gün kimin yedinde bulunur ise temessük sahibine gönderip, akçeyi mutâlebe eyledikde be-her-hâl i'tâya mubâderet olunur. Akçeyi i'tâda tereddüd ederse bunlar için mahkeme şeklinde bir mahal olmağla "protesto" ya'ni maddeyi geriye avdet ettireceğini sâhib-i temessüke ifâde eder. Yine i'tizâr ederse mahall-i mezkûra varıp, temessükü irâe eyledikde maddenin geri avdet eylediğini müş'ir sened i'tâ olunup, ondan sonra kimin elinde ise temessük geri ric'ata başlayıp, yine elden ele geçerek temessük asıl sâhibine vâsıl olur. Faraza deyni yüz bin guruş ise be-her-hâl müddet-i mehilde iktizâ eden murâbahaları ve protesto masârifi diyerek on - on beş bin

guruş dahî üzerine zammolunup, [30b] yüz on beş ve yüz yirmi bin guruşu birkaç gün zarfında matlûb ederler. Yine i'tizâra teşebbüs ederler ise ticâret şürûtunda mehl-i meşrûta olmadığından memurları gelip, dükkân ve hânesinde bulunan emvâl-i mevcûdesini kendisinden suâl etmeyerek alenen füruht ile düyûnu mıkdârı ba'de'l-ifrâz ziyâdesi sâhibine i'tâ olunur. Ve emvâl-i mevcûdesi vefâ etmediği sûrette hapse ilkâ edip, keyfiyyetini tahkîke mübâderet ederler. Bu sûrette sâhib-i temessük beyne't-tüccâr i'tibârı kalmayacağı ve ferd-i vâhid ile ticâret edemeyeceği zâhir olduğundan herkes verdiği temessük akçesini vaktiyle saatiyle edâya bezl-i nakd-i cân ederler. Bu maddeden tüccâr beyninde dahî külliyetli ticâret olduğu ve ticâretle me'lûf olan bâzergân ve sarrâf ve tüccâr seferler takarrubu ve kara ve deryâlar kazâları vesîlesiyle dûçâr-ı hasâr olur ise kendisi bir sened tahrîr ve emvâl-i mevcûdesini defter ve sebeb-i hasârı beyân ile bir tarafa çekildikde ahz ve i'tâ eylediği tüccâr ve esnâf me'mûrlar ma'rifetiyle defterlerine ve tahrîrât-ı mevcûdesine nazar edip, sahîhan müsebbibleri ma'lûm olup, sefâhate telef-i mâl etmediği tebeyyün eyledikde yüzde ne mıkdâr noksan îcâb eder ise beynlerinde taksîm edip, bu makûle [31a] adamın ahz ve i'tâsı dürüst olduğundan i'tibârına ol kadar halel gelmeyip, tüccâr kemâ-fi's-sâbık i'ânet ile mersûmu ayaklandırdıkları mesbûk idüği. Velhâsıl, bu maddelerin nizâm ve şurûtları kesîr ise dahî bize lüzûmu olmadığından bu kadarca ile iktifâ olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Tophâne

Tâife-i efrenc sefînelerinde ve ordularında demir toplar isti'mâl eyledikleri ma'lûm olduğundan Âsitâne'den hîn-i hareketde mücedded demir toplar döker birkaç nefer top ustası tedârik ve irsâl olunması için emr buyrulmuş olmağla bî-hisâb demir-i hurda ve onun beyhûde telef olmasından vâkı'â demir top döküldükde kesretine sebeb olur deyü hâhiş ile

icrâ-ı me'mûriyetime mübâderet ve Paris'e lede'l-vusûl civâr şehirde tophâne olduğunu lede't-tahkîk müdirleriyle bi'l-muhâbere demir top dökdükleri gün varıldıkda on kıt'a demir top bilâ-tekellüf dökdüklerini re'yü'l-ayn müşâhede eyledik. Ba'dehü me'mûrlar ile sohbet oldukda bu topların madenleri bildiğiniz demirden olmayıp ve dimirin envâ'ı olmağla dahî bir nev'idir deyü bu nev'den top ve su külüngleri ve cesîm çarhlar ve ateşte isti'mâl olunacak sâir çarhlar ve saksılar ve ocaklar derûnlarına ve duvarlarına ferş ve vaz'olunacak tahtalar ve envâ'-ı [31b] sobalar ve bunların emsâli şeyler bu ma'denden dökülür, diyerek, madeni irâ'e etmeleriyle ma'den-i mezkûr ocaklardan çıkan demir kaslası* şeklinde ve çekiç ile darb olundukda pâre pâre olup ateşe girdikde hâlât kesbeder, deyü takrîr eylediklerinde benim mülâhazam gibi herbir demir hurdavâtı elvermeyeceğini idrâk eyledim. Ve bu maddelere adem-i vukûf ile envâ'-ı ma'âdin ma'lûm ve kangısı kangı mahalde isti'mâl olunduğu bilmediğimizden nâşî idüği zâhir olup, evvel-be-evvel bu ma'denin celbine himmet lâzım geldiği münfehim olduğu ve tophâne-i mezkûrede demirden ba'zı kebîr çarhlar temâşâ olunmuştur. Ve ustalardan birisi mukaddemâ Der-aliyye'ye gelip, istihdâm olunduğunu ve Der-aliyye'den avdetine sebep ma'den kömürü isti'mâl olunmadığından zahmeti kesîr idüğini sahîh ve gayr-i sahîh ifâde eylediği.

Der-Ta'rîf-i Baruthâne

Nefs-i şehirlerde baruthâne olmayıp, fakat civârında bir kârgîr kubbe altında barut fürûht olunur ise dahî kârgîr-i mezkûrun kapısında leyl ü nehar soltatlar bekleyip, herkes barut almak mümkün değildir. Ve tüfengci ve fişengci vesâir lüzûmu olan esnâfa verildikde dahî yine zâbit tarafından bâ-tezkire verirler ve taşra memâlikinde ferd-i vâhid alınan silâh

---

* قصل (?)

ile gezemeyip, dağlarda ve ormanlarda canavar [32a] ve yırtıcı hayvanât avcıları silâh ile olmağla onlara dahî iktizâ eden barutu bâ-tezkire verirler imiş. Velhâsıl, süvârî ve piyâde askeri zümresinden maadâ bir adam şikâra silâh ile geşt ü güzâr memnûâtdan olduğu.

Der-Ta'rîf-i Tab'hâne

Şehr-i mezkûrda müteaddid mahallerde kütüb ve gazete evrâkı tab'hâneleri olup, isim ve şöhretleri başka başka olmağla tab' eyledikleri kütüb ve gazete evrâkına isim ve nişânlarını vaz'ederler. Ve gazeteciler etrâf ü eknâfdan celb eyledikleri havâdisi dercetmek âdetlerinden ise dahî dâhilî ve hâricî politika maslahatına dokunur maddeleri yine mahalline arza mecbûr oldukları ve *Monitör* gazetesi yâni resmî havâdis tab'olunur bir tab'hâne olmağla müdürleriyle bi'l-muhâbere varıldıkda vâkı'â müteaddid odalar ve kebîr dîvânhâneden ibâret bir mahal olup, evvelâ hurûfâtın çelikleri mahfûz olan odaya varılıp, oda-i mezkûrda hucurât-ı müteaddide ve derûnlarında Türkî ve Rûmî ve Frengî ve Süryânî ve İbrânî ve Talyânî ve Nemçe ve Ermenî ve Rusya ve İngiltere vesâir elsine-i ma'lûme ve mechûle hurûfâtında çelikler ve envâ'-ı kalıplar mevcûd olup, ba'dehû kurşun harfler dökdükleri mahaller temâşâ olunarak mürettiblerin oldukları mahallere varılıp, herbir lisân için başka başka dâireler olup, derûnlarında olan mürettibler tertîb eyledikleri [32b] sahifelerin lisânını tekellüme muktedir değiller ise dahî müddet-i medîde ülfet etmiş olduklarından bir nev'i isti'dâd kesbetmeleriyle yedinde olan ibârenin harflerini bulup, mahalline vaz'a sa'y ve herbir lisânda müteaddid musahhihler olduğundan onlar dahî sahîfelere nazar edip, sehvi olanları tebdîl-i hurûf ederek sıhhatine ihtimâm eyledikleri ve ba'dehû asıl tab'olunacak mahallere varılıp, dolu dîvânhâne gibi mahalde yüz elli mıkdârı destgâhlar mevcûd olmağla kimi kitâb ve kimi gazete evrâkı tab'eyledikleri ve bâlâda mezkûr

edevât-ı lâzıme ve çelikler ve kalıplar ve destgâhlar Üsküdar Tab'hânesinde olanların aynı olup, kesret-i edevâtdan ma'ada bir şeyin farkı müşâhede olunmadığı ve ol tarafda bulunduğumuz hengâmda Türkî ve Arabî evrâk tab'ı içün pirincden başka destgâh îcâd etmiş olmalarıyla li-ecli'r-rü'ye ol tarafa varıldıkda eğerçi sûret-i zâhirede masna' gibi ise dahî isti'mâlinde gâyet su'ûbet müşâhede ve kendülerine ifâde olundukda vâkı'â su'ûbet ve sıkletlü olduğunu ba'de't-tekmîl-i ıtlâk bir müddet böylece kullanıp, tebdîl edeceğiz deyü ikrâr eyledikleri ve bizim için Devlet-i Aliyye'nin Büyükelçisi Muhib Efendi filân gün Basmahâne-i kebîre gelip, temâşâ ve lisânları üzere işbu kağıd, muvâcehesinde tab'olundu deyü birkaç kağıd [33a] basıp, i'tâ eylediler. Kaldı ki, her ne lisân olursa olsun evrâk-ı matbû'a satırlarında kurşun harflerden bir nevi kemmiyet olduğu cümleye ma'lûm ve hatta Paris'e kable'l-azîme pederim merhûmun âsâr-ı hayriyesinden olan "Âmentü" ve "Birgivî" şerhlerinden bin cild kitâb Üsküdar Tab'hânesi'nde Abdurrahman Efendi merhûma tab' ettirildikde satırlarında ta'rîf olunan sûret hâsıl olup, bunun def'i mührelenmek ile mümkün olsa dahî herbir kağıdın iki yüzüne beşer yüz biner mühre urulmalıdır. Ve bir cild kitâb yirmi cüz' ve bin cild kitâb şu mıkdâr kağıd ve bu kadar kağıd şu kadar mührelenmeğe muhtâc olduğu idrâk olunup, i'mâl-i efkâr ederek fakîrhânede mengene şeklinde bir cendere îcâd edip, kağıdları teneke arasına vaz' ve cendereden bir bir geçirildikde mühreli zuhûr etmekle yüz cild mıkdârını bu sûretle şîrâzâlendirmişti. Acaba Paris'de bu maddeyi ne vechile teshîl etmişler deyü derûnî mülâhaza ederek tab'hânede bir mahalle dahî varıldıkda kağıdları düzeltmek içün demirden ma'mûl kebîrce ve yağcı cenderesinden sagîrce ve iki çarh ile idâre olunur bir cendere îcâd etmiş olmalarıyla otuz - kırk top matbû' kağıdları bu cenderede yirmi dört saat sıkıştırıldıkda mühürlü gibi olmaz ise dahî def'aten [33b] bu kadar kağıd düzlendiği müşâhede olunmuşdur. Ve kârhâne-i mezkûrda tab'olunan kütüb-i mütenevvi'adan başka yevmiye tab'eyledikleri *Monitör* gazetesi için on araba mıkdârı kağıda muhtâc olduklarını rivâyet ve

vâkı'â bir tarafdan arabalara tahmîl eyledikleri müşâhede olunduğu ve kârhâne-i mezkûrda mürettib ve mücellid ve musahhih ve tâbi' ve haritacı zükûr u inâs beş - altı yüz nefer mevcûd idüği. Ve efrencin zükûr u inâsı gazeteye mecbûr olmalarıyla konaklarda ve kahvehânelerede ve mesîrelerde her bir basmahânelerden birer gazete bulunmak âdetlerindendir. Ve *Monitör* gazetesi için üç mâhda yirmişer ve diğer gazeteler için kezâlik üç mâhda on ikişer guruş i'tâ ederek yevmiye altı mahalden ta'yîn ettirilmekle müvezzî'i belediyehânemize gelirdi. Ve bu zikrolunan gazeteler mecmû'-ı mahalle ve etrâf-ı düvele neşrolunur ve bundan maadâ *Akşam* gazetesi nâmıyla bir takım gazete dahi neşrolunup, bir günde derûn-ı memleketde cüz'î ve küllî nîk ü bed ve fâhiş ü gayr-i fâhiş her ne vukû'bulur ise derc ve i'lân ederler. Ve gazete maddesinden bu kadar adam ta'yîn eylediklerinden başka devletlerine dahî külliyetli îrâd hâsıl olduğu Avrupa'ya azîmet edenlere gayr-i hafî idüği. Ve yine basmahâne-i mezkûrda başka bir destgâh dahî müşâhede olundukda derûn-i memleketde [34a] gümüş ve altın sikke gibi beyne'n-nâs mu'teber ve mütedâvil olan kağıdlar basılıp, ba'dehü bâlâda tahrîr olunduğu üzre i'tibâr maddesine râbıta verirler imiş. Acaba basmaya me'mûr olanlar hafîce birer kağıd tedârik ve tab'etmek muhtemel değil mi deyü lede't-tezkîr bu makûle hilekârlar zuhûr eylediği mesbûk olduğundan bunun def'i için başka bir san'at îcâd edip, onunla ref' edebildik ve yukarı kata çıkdıkda görürsünüz demeleriyle yukarı kata varıldıkda kilitli bir oda küşâde ve duhûl olunup, duvarda ta'lîk olunmuş kebîr saat tahtası gibi iki aded tahta ve üzerleri erkâm-ı kesîre ve akrebleri görüldükde işte şüphe ve suâl olunan hîleyi bununla ref' eyleyebildik. Yani aşağıda olan destgâhın alt tarafında bir tel ve telin bir ucu duvar derûnundan bu saat gibi olan şeyin ucuna merbût olmağla bir kağıd basıldıkda elbette kuvvetle sıkdırmak iktizâ eder. Ve ol hînde tahtanın üzerinde olan akrep bir diş ileri gider ve faraza yüz kağıd aşağıda tab'olunsa bu akrep yüz diş ileri hareket etmekle ne mıkdâr kağıd tab'olunduğu ma'lûm olur. Ve tab'olunur iken sakatı zuhûr eder ise onu dahî yere irâe

ederler. Şimdiki hâlde bu vechile râbıta verdik deyü takrîr etmeleriyle vâkı'â san'atlı madde olduğu müşâhede olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Destgâh ve Çarh-ı Rişte-i Penbe

Avrupa düveli beyninde ale'l-ıtlâk sanâyi'inde teksîrine rûz u leyâl sa'y ü ihtimâmları birkaç sebebe binâen olup, yani devletleri arâzîsinde sâkin ahâlînin muhtâc oldukları eşyâyı âhar devletden celbe mecbûr olmamak ve eşyâ-yı mezkûreyi ahâlîsi vücûda getirip, kendilerini idâre eylediklerinden sonra düvel-i sâireye irsâl ile bey' ettirip, ol devletin akçesini celb birle ahâlîsine ve gümrüklerine menfaat kesbettirmek ve bazı mahsûl için âhar devlete ihtiyaçları oldukda yine ol mahsûlden san'atle i'mâl eyledikleri metâ'ı birer takrîb ile ol devlet arâzîsine idhâl ve mukaddemâ iştirâ eyledikleri mahsûlü dört beş kat gâlî bahâ ile bey'a sarf-ı evkât eyledikleri. Ve ezcümle arâzisini Devlet-i Aliyye'den penbe ve yapağı ve harîri ne vechile rahîs bahâ ile alub, bu'dehü ne sûrette gâlî bahâ ile furuht eyledikleri tafsîlden müstağnî olup ve penbeden ma'mûl envâ'ın teksîrine vesîle-i yesr ü suhûlet olmak için i'mâl-i fikr ile kâ'ide-i ilm-i hesâb ve hendese üzere çarhlar îcâd olunup, bir cânibinden dahî teshîline sarf-ı nukûd ve himmet ederler ve evvel-be-evvel rişte-i penbe için musanna' ve matbû' çarhlar ve destgâhlar peyda etmiş olmalarıyla cümleden birisi faraza bir adam bir eliyle işlediği iğ ki, ma'lûmdur. [35a] İki yüz bir destgâhda çarklar idâresiyle bir adam işleyip, bir günde bir destgâh yedi - sekiz vukiyye gâyet a'lâ ve ince rişte-i penbe işlediği ve bir kârhânede yüz, yüz elli bu makûle destgâhlar ve çarhlar bulunup, *telbez* ve hümâyûn ve çit ve sâir bunun emsâli emtia içün rişte-i penbe işledikleri ve ta'rifi şu vechiledir ki, penbe ibtidâ hallâc yapıla. Hallâclanmak beher hâl lâzım iken buna bedel gâyet musannâ' çarhlar îcâd etmeleriyle hallâclanması bu çarhlar ile olduğu meşhûdumuz oldukda sebebini sâhib-i kârhâneden lede's-su'âl asıl kozadan çıkmış penbenin ince iplik işlemek için uzunca teller lâzımdır. Zîra

üç tel penbeyi bir iplik etmek iktizâ eder. Hallac yapıla[cak] penbenin telleri kırılıp, ince iplik işlenemediğini tecrübe eyledik. Binâen aleyh bu çarhları îcâd edip, "işimiz, murâdımız üzre hâsıl olmuşdur" deyü cevap verip, çarhları irâe eylediklerinde vâkı'â bir sûrette musanna' çarhlar îcâd etmişlerdir ki, penbe su gibi suhûletle çarhlardan cereyân ediyor. Ve bu makûle çarhların âhar devlete numûneleri irsâl olunmak memnû'âtdandır. Ve bu bâbda kemâl-i ikdâm ve ihtimâmları derkâr idüği ma'lûm ise dahî böyle maddeleri tahrîr ile ta'rîf mümkün olmadığından li-ecli'l-irâe sagîrce çarhlar ve destgâhlardan birer takrîb tedârik ve ma'an Dersa'âdet'e getirilmişdir. Ve bu maddenin ibtidâ-yı zuhûru İngiltere [35b] devleti'nde olup, Françe'den ba'zıları İngiltere'ye gidip, birer takrîb kârhânelere şâgird olarak fenn-i mezkûru tahsîl birle Françe'ye avdet edip, ol tarafda dahî îcâd etmiş oldukları Françelüler nakl eyledükleri. Ve nefs-i Paris'de on - on beş mahalde cesîm kârhâneler olup, külliyetlü adam ve sermâye ile idâre olunduklarından ma'adâ etrâf-ı kazâlarda dahî bir cânibden îcâd ve teksîrine ikdâm eyledikleri ve hallaclık için tertîb olunan çarhlar Tersâne-i Âmire havzında katırlar ile idâre olunan değirmen gibi çarhlar olmağla üç bârgîr ile idâre olunup, ba'dehü iplik destgâhlarına nakl ve iğler ile adamlar işlediği ve her ne kadar tafsîl olunsa yine ta'rîfi mümkün olmadığı.

Der-Ta'rîf-i Kârhâne-i Çit

Müteaddid mahallerde çit kârhâneleri olup, vakit müsâ'id oldukça varılır idi. Kaldı ki, bundan akdem Âsitâne'de rü'yet olunan çitler basma olduğu her ne kadar ma'lûm ise dahî kalıpların başlarında birbirlerine ittisâl kesbeylediği mahallerde fâsılalar olmayıp, bir top çit yekpâre bir kalıp ile basılmış gibi görünür. Ve bazı çitler gâyet a'lâ ve hurde ve gâyet ince nukûş ile basılmış olduğundan başka topların üzerinde havı olmayıp, mühürlü kağıd gibi olmağla acabâ çuka

gibi mıkrâs [88a] ile cilâsı verilir. Ve kalıplar ağaçtan hakkolunsa bu hurdelikde ağaç hakkolunabilir mi? Olunsa dahi basma darbına dayanır mı, yoksa bir cihetle salâbet mi kesbettirirler, deyü mütebâdir-i hâtır olur idi. Ol tarafa lede'l-vusûl çit kârhâneleri temâşâsıyla mevâdd-ı mezkûreye dikkat olundukda şu vechile müşâhede ve tahkîk olunmuşdur ki, evvelâ çit içün nescolunan bezler toplarını nehirler üzerine inşâ olunmuş tûl u arzı beşer - altışar zirâ' cesâmetinde çarklı tokmaklar ile kırk - elli top bezleri birden darb ettirirler ve bir mıkdâr nermiyyet hâsıl ettikden sonra konak hamamı hazîne ve kazganları gibi kazganlarda kepekli sular ile kaynatıp, gereği gibi nermiyyet peydâ edip ve beyazlandıkdan sonra demirden îcâd olunmuş bir nev'i ateş çarklarından bu toplar geçirilip, topların üzerlerinde olan havı kaynatılıp, tamâm ağardıkda basmacılara verirler. Ve bezlerin üzerlerinde havı olması için bu kadar sanatlı çarklara ve tekellüfe muhtâc oldukları re'yü'l-'ayn görülmüşdür. Ve basma kalıpları dahî birkaç nev'i olup, bin nev'i bizim bildiğimiz kalıplar ki, ağaçtan hakkolunmuşdur. Bunlar kabaca ise dahî yine musanna'dır. Ve bir nev'i dahî gâyet hurde şeyler basılır kalıplardır ki, bunlar müselles, murabba' ve müseddes haddelerden çekilmiş pirinç teller, ağaç kalıplar [88b] üzerine rekzolunarak türlü türlü şeyler ve zencirekler ve şukûfeler vesâir bunların emsâli elyevm mebzûl ve isti'mâl olunan çitler basılır ve bir derece teksîrine ikdâm etmişlerdir ki, İstanbul ahâlîsini ve taşralar İstanbul şalını külliyen terketme derecesine götürmüşlerdir. Bunlara sebep san'atlara olunan himmetlerdir. Ve bu madde teemmüle muhtâc idüği. Ve işbu ta'rîf olunan kalıplar re'yü'l-'ayn görülmedikçe pek de anlaşılmayacağına nebâir ba'zıları beraber celbolunduğu ve bir nev'i dahi harita kalıpları gibi birkaç zirâ' tûl u arzı olan bakır tahtalar üzerine hakkolunup, cendereden harita gibi çekilip, yekrenk şeyler basılır. Bunların çarklar ve âlâtları musanna'dır. Ve bu ta'rîf olunan san'atlar Avrupa'da cümlenin manzûr ve ma'lûmu olan şeyler olup, lâkin Paris'de bir, iki saat mesâfede cesîm bir çit kârhânesi vasfolunmağla varıldıkda bâlâda işâret olunan kalıplar temâşâ olunup, lâkin sâhib-i kârhâne sâlhorde

bir adam olup, mektûm bir mahal temâşâ ettireceğini ifâde ve san'at sârikları duhûl etmemek için miftâhı nezdinde olup, mahall-i mezkûrun kapısını küşâd ve bir, iki adam ile içeriye idhâl birle sekiz nefer adam ile idâre olunur çarhlı bir destgâh rü'yet olunmuşdur ve ta'rîfi oldukça [37a] şu vechiledir ki, tunçdan dökülmüş top şeklinde mücellâ bir mihver olup, üzerine envâ'-ı nukûş hakketmişler. Ve ittisâlinde müdevver ağaçdan bir mihver dahî olmağla ikisi birbirine muttasıl ve yerden devreder ve mücellâ top şeklinde olan mihverin altına dolu boya sandığı vaz' olunup, döndükçe boyaya dokunup, mahkûk mahaller boya ile dolup, ba'dehû boya dokunan sâir mahalleri tathîr içün çelikden iki parmak kalınlığında bir tahta îcâd etmeleriyle devreyledikçe topun üzeri tathîr olunup, ittisâlinde olan ağaç mihverin üzerinden beyaz beyaz bezler geçtikçe topun üzerinde olan nukûş aynıyla yekrenk bezlere çıkıyor ve bez toplarını başlarından iplik ile birbirlerine ilişdirmiş olmalarıyla dört yüz top bez ve her bir topu yirmidörder *onya** ta'bîr olunur arşun ki, -bizim endâze ile bir endâze altı rubu' eder- bir günde bu çarhlar ile yekrenk basılıp, tekmîl oluyor. Hudâ hakkı için bir derece san'atlı ve suhûletli îcâd olunmuşdur ki, re'yü'l-ayn görülmedikçe hakîkatı üzere ma'lûm olamayacağını ve bunu îcâd eden mersûm yirmi iki seneden mütecâviz İngiltere'de şâgirdlik edip, on beş sene zarfında Paris'de bu kârhâneyi ihdâs edip, elyevm kârhâne-i mezkûrda beş yüzden mütecâviz adam işlediği ifâde ve cemî-i edevât ve âlât-ı lâzıme ve [37b] mengenesi dahî derûn-ı kârhânede yapılıp, mevcûd idüği müşâhede olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Âyîne

Derûn-ı şehirde âyîne kârhânesine mahsûs bir mahal olup, sefîr-i esbak müşârün-ileyh Yirmisekiz Çelebi, sefâretnâmesinde bu mahalli tahrîr etmiş ise dahî bazı

---

* اونيا

mahalleri îzâha muhtâç olduğuna binâen tahrîre ibtidâr olundu. Âyine asıl ma'deni tabh ve dökülen ocakları otuz, kırk saatlik orman civârında olup, bu mahalle dört parmak kalınlığında *taslak* naklolunduğunu ifâde ederler. Evvelâ hem âyine tahtası bir destgâh üzerine ve aynı dahî bu tahtanın üzerine vaz'olunup, üzerinde olan tahta öte ve berü iki tarafdan birkaç adam çekip, aralığa zınpara ta'bîr olunur eczânın suyundan döküp, yine bir cânibden tahrîk ederek, bu tahta tamam birbirini aşındırarak düzlenir ki, iki tahta birbirine darbolunca derûnunda havâ bulunamadığından şîkest olmak mümkün değildir. Eğer cüz'îce bir mahalde inhirâf olsa derhal şîkest olacağı. Ve sâniyen, bu tahtalar diğer destgâh üzerine vaz'olunup, eczâ ile tılâ olunarak tedrîc ile beş, on gün zarfında iki yüzü cilâlanır. Ba'dehü sır ta'bîr olunan şeyi âyinenin cesâmeti kadar battâl kağıdlar gibi diğer destgâh üzerine ferşolunup, bu sırın üzerine külliyetli civa dökerler. Yarım parmak [38a] kalınlığında oldukda âmâde olunan ayine tahtasını birkaç adam i'ânesiyle bir adam sırtına alıp, civanın üzerine bir uçdan ya'ni baş tarafından tedrîc ile sürerler. Şu derece dikkat edebilirler ki, cam tahtasıyla civa beyninde zerre kadar hava kalır ise civa yapışmayıp, ol mahalde leke kalıp, bir şeye yaramaz. Ba'dehü cam tahtasının üzerine ağır taşlar ve demirler vaz' olunup, gereği gibi civa sıkıştırılıp, bir tarafdan fazla civa hârice çıkar. Böylece yirmi dört saat durdukda destgâhı cüz'îce eğerler. Yirmi dört saat yine terk olunup, bu sûretle tamam bir haftada tahta-i mezkûr doğrulup, ayine tekmîl olur. Sır-ı mezkûr üzerine civâ dökdüğü gibi sır eriyip, lâkin birbirine karışmayarak ancak civanın cam tarafından olmayan cânibi üzerinde kaldığı ma'lûmdur. Zîrâ birbirine mahlût olsa âyinede bulanıklık olmak iktizâ eder. Vâkı'â bu maddeye sır dedikleri kadar vardır. Ve bu cihetler ile civa cam tahtasına yapıştığı re'yü'l-ayn görülmüşdür. Sır dedikleri şey şu vechile tahkîk olunmuşdur ki, bunun rengi ve hey'eti kurşuna müşâbih olup, külçe külçe İngiltere'den gelir imiş. Ve bu maddenin eczâsı ne olduğunu Françelü tahkîk edemeyip, İngiltere'de dahî bir adama ve bir kârhâneye mahsûs imiş.

Hâriçden bilir olmadığını Françe âyinecileri i'tirâf ve takrîr ve elyevm [38b] ol tarafdan celbe mecbûr olduklarını ikrâr ederler. Ve zikrolunan külçeleri birer birer demir tokmak ile altın varakçılar gibi darb ederek vüs'tlandırıp ve inceltip ve basıldıkta cendereden çekip, âbâdî kağıd şeklinde oldukdan sonra bâlâda tafsîl olunduğu üzre icrâ ederler. Kaldı ki, kârhâne-i mezkûrenin müdirleri şu vechile ifâde ederler ki, falan adam ayine sırı yapıyor deyü mesmû' ise dahî şu vechile yapıldığı ve bu derecelerde tekellüfe muhtâç olduğunu bilmezler. Asıl sır dedikleri şeyin üç maddesi bilinip, maadâsı meçhûl olup ve bu cihetle İngiltere'den celbe mecbûruz. Velev bir adam bir cam üzerine kurşun ve kalay ve civa ile birşey sürmüş olsa veyâhud başka birşey halt ile cam tılâ ile asıl âyinelerde olan sır gibi sebâtı olmayacağından fazla rengi dahî asıl âyine sırı rengine mutâbık olmadığını kendisi dahî idrâk etmek gerekdir, deyü takrîr eyledikleri. Ve işbu kârhâne-i mezkûrda zükûr ve inâs iki yüzden mütecâviz amele olduğu re'yü'l-ayn görüldüğü.

Der-Ta'rîf-i Hatab ve Kömür

Bâ-senedât âharların uhdelerinde olmayan cibâl-i mübâha gibi ormanların kurâ ve kasabât ahâlisi ormanlarını kat' ve kömür hark ve diledikleri gibi füruht etmek mümkün olmayıp, cibâl-i mübâha gibi olan ormanlar ve koruların mecmû'u [39a] cânib-i mîrînin olup, ormanlar ministrosu nâmıyla ricâlden bir adam idâre eder. Ve odun ve kömür harîkiyle me'lûf olanlar minostro-yı mersûmdan iltizâm eder ise dahî dilediği ağaçları kat' edemeyip, ağaçların kaç seneliği kat' olunacak ise mukâvele senedine derc ve üzerlerine damga urdukları. Ve biraz şurûtları var ise de cüz'î şeylerdendir. Ve çalı, çırpı makûlesinden hafîce sirkat ederler ise te'dîbât-ı şedîdeye dûçâr oldukları. Ve Paris'de tahmînen bir buçuk çeki mıkdârı hatabı kırk - elli guruşa kadar füruht eyledikleri. Ve oduncular bir takım adam olup, şehrin etrâfında ve nehrin kenarında açık

mahallere vaktiyle külliyetlü hatab celb ve furuht etmeleriyle gerek ormanlardan ve gerek füruht olunan odunlardan cânib-i mîrîye külliyetlü îrâd hâsıl olduğu. Ve kömür harkıyla me'lûf olanlar kezâlik iltizâm edip, öylece kat' ve hak eyledikleri. Ve kömür bir kaç nev'i olup, kebîr kârhânelerde ve lostaryalarda isti'mâl olunan kömür bildiğimiz gibi ise dahî katran çıkacak ağaçların ihtirâkı bildiğimiz gibi olmayıp, sûreti şu vechiledir ki, Mahmud Paşa Hamamı gibi kebîr ve kârgîr bir dâireyi kırk hisseye taksîm edip, bir hissesi mıkdârı mahallini kubbesinden açık bırakıp ve bu kubbenin derûnu demir çubuklar ile ısgara olunmuşdur. [39b] Odunu bu ısgaranın üzerine istif eyledikten sonra ateş[e] veriyor. Odun muhterik olur iken ısgaranın altına katranı süzülür ve kârgîr-i mezkûrun iç tarafı terleyip, duvarlarından sirke gibi bir su hâsıl olup, duvarların aşağı taraflarında oluklar olmağla duvarın taşrasında olan fıçıya cereyan eder. Tamâm-ı odun muhterik olduğu gibi kubbede olan açık mahalli demir kapısıyla sır eyledikleri gibi kömür olur. Bu kömürün iki cihetle rûhu alındığından yani katran ve sirkesi çıktığından hafîfçe olur. Ve bir odundan üç madde hâsıl eyledikleri ve sirke gibi zuhûr eden suyu donanma sefînelerinde ve bunların emsâli mahallerde isti'mâl eyledikleri tahkîk olunduğu. Ve kömür bahâsı dahî on iki bizim vukıyye mıkdârı dokuz, on guruşa füruht oluna geldiği ma'lûm idüği.

Der-Ta'rîf-i Mecma'-ı Envâ'-ı Ma'âdin

Tâife-i efrencî ulûm-ı çüz'iyyeye sa'y-i bî-şümârları ma'lûm-ı enâm ile dahî yalnız ilmiyle iktifâ etmeyip, amelini dahî zâhire ihrâca bir ol kadar ihtimâmları derkâr ve 'ulûm-ı mezkûreden "Kemîkâ İlmi" deyü yâd ve i'tibâr ederler. Ve lafz-ı mezkûr gâlibâ kimyâdan galat olmak gerekdir. Bu ilmi tahsîlden murâd bakırı, altın ve gümüş ve şişeyi yâkut etmek ma'nâsına olmayıp, cemî'-i eşyâ ve eşcâr ve ahcâr ve ma'âdînin [40a] tefrîk ve temyîzi maddesidir. Ve bu tefrîk ve temyîzin

ta'rîfi şu vechiledir ki, bazı taşlar ateşe girdikte kireç ve alçı olur. Bunların kireç ve alçı olmalarının sebebleri nedir? Ve bazı taşlar ateşte pâre pâre olur. Ve bazı taşlar cilâ kabûl eder ve bazıları kabûl etmez. Ve bazılarında türlü renkler ve râyihalar ve damarlar hâsıl olur. Ve eşcârın bazısında katran ve sular ve bazısında sakız ve zamklar ve bunlar gibi şeyler zuhûr eder. Ve zikrolunan eşyânın mecmû'u toprakdan hâsıl olup, eczâ-yı asliyeleri nedir? Ve kaç nevi eczâdan mürekkeptir? Ve ne mahalde isti'mâle salâhiyeti vardır? Bilinmek usûl-i ilimden olduğuna binâen ma'âdin ginosu ta'biriyle müte'addid mahallerde cesîm dîvânhâne ve ocaklar tertîb olunmuş konaklar olmağla Avrupa ve Asya ve Amerika ve Afrika ve tevâbi'i olan cezâirin berr ü bahrlarında zuhûr eden ma'âdîn ki, envâ'-ı hâm-ı mücevherât ve zer ü sîm ve envâ'-ı ham demirler ve kurşunve civa ve ahcâr ve beyaz ve sarı ve sâir envâ'-ı topraklar ve eşcâr parçaları ve maden kömürleri ve deryâda hâsıl olmuş sûf ve sadef gibi ağaçlar ve mercanlar ve sagîr ve kebîr böcekler ve türlü türlü balıklar ve sonradan tahaccur etmiş ağaç parçaları ve tahaccur etmiş balıklar ve karada olan filden karıncaya varınca arslan ve kaplan ve türlü türlü dîveler ve heyâkil-i garîbeler de [80] maymunlar ve envâ'-ı tuyûr ve hayyeler ve envâ'-ı kertenkele ve akrepler ve sâir mûzîyât ve yarasalar ve kargalar ve köstebekler ve kurbağalar ve envâ'-ı kaplumbağalar ve sinek ve arılar velhâsıl milel-i arîfe ve tarîkanın vaz'-ı kadem eyledikleri mahall ü mevâzi'in dest-res olabildikleri ale'l-ıtlâk mahlûkât-ı ilâhiyesini birer takrîb celb ve cem' ve her birerlerinin üzerlerinde yafta ve rakamlar işâret olunup, dersler kıraat olunur iken birinin celbi lâzım gelir ise rakamlar ile bulunup, meclise ihzâr ve derse karar verirler. Ve bu kadar hayvanât ve eşcâr ve ahcârın celb ve cem'ine sa'y ve ikdâm sûret-i zâhirede beyne'd-düvel bir şan addolunmuş ise dahî murâd-ı aslî ancak eşyâ-yı mezkûre ile devletlerine fevâid-i azîme olup, ta'lîm ve taallüm edenlere suhûlet olmak için nice sinînden berü celb ve iddihâr ve bir cânibden dahî teksîrine sarf-ı iktidâr eyledikleri. Kaldı ki, insan teşrîhinden başka hayvanâtı dahî teşrîh etmeleriyle içlerinde semmiyeti

olup, olmayanları ve havada ve suda ve su ile havâda taayyüş edenlerin ciğerlerini rü'yet ederler. Ve sığır ve koyun ve deve makûlesi geviş getirmeleriyle mideleri kaçtır. Ve adam ve esb ve merkep ve hınzır ve sâirleri geviş getirmediklerinin sebepleri nedir? Ve havâda tayerân edenlerin vücûdlarında hâsıl olan tüyler ve yumurtalar ve insanda ve hayvanda [41a] olan kıllar ne olduğunu yegân yegân bilmek ve tefrîk ve temyîz etmek içün bu kadar tekellüfe muhtâc oldukları. Ve dersler takrîr olunduğu gibi amelen ve fiilen görülmek içün âmâde olan ocaklarda iktizâsına göre ateşler ve rûhlar ile cümlesini tefrîk ve temyîz ve re'yü'l-ayn tâliblere irâe ve tefhîm eyledikleri. Hubûbât makûlesinin bir nev'inden bir küfe tohum bir mahelle zer' olundukda bir mıkdârı neşv ü nemâ bulup, bir mıkdârının bulmamasının sebebi nedir, tahkîke nisâr-ı vüs' ü kudret eyledikleri. Velhâsıl ulûm-ı cüz'iye deyü yâd olunanlar bunların indinde ulûm-ı külliyeden addolunduğu şu icmâlden tafsîl-i ahvâl ma'lûm olacağı. Ve bâlâda zikrolunan hayvanâtın acâyibinden zîrûh olarak Beç'de kadîd olmak üzere Paris'de rü'yet ve temâşâ olunanlardan birisi şu vechiledir ki, sagîrce merkep cesâmetinde olup, ağzı ve gerdeni ve başı geyik resmindedir. Ve ön kolları bir karış ve parmaklar gibi şeyler vardır. Ve ard ayakları bir buçuk zirâ' ve kuyruğu iki zirâ' mıkdârı olup, ön ve ard ayaklarıyla yürümekte su'ûbet olduğundan se-pâ gibi kuyruğu üzerinde oturur ve bir mahalle hareket edeceği vakit olduğu mahalden üç zırâ' mahalle sıçrayarak böyle azîmet eylediği. Ve bu hayvanın hikmet-i hafiyye-i İlâhiye ile zîr-i batnında [41b] dağarcık resminde kendi yavrusunu hıfz ve gezdirmek için ihâta edecek vüs'atde bir cild kutru mahlûk olup* , bir mahalden mahall-i âhara gitmek murâd eyledikde yavrusunu batında olan cildi içine ma'kûsu olmayarak vaz' edip, gideceği mahalle öylece gider. Ve bu misillü acâyib ve garâib mahlûkât olanların her birerlerini tafsîl-i tasdî' nev'inden olmağla terk olunduğu.

---

* Kanguru kastedilmektedir

Der-Ta'rîf-i 'İlm-i Fizîka

Fizîka ta'bîr olunan ilmin oldukça icmâlen beyânı şu vechiledir ki, sebeb-i hayâtımız olan havânın içinde havâ-yı hayâtî ve havâ-yı memâtî ve nâr olmağla onları tefrîk edip, yani havâ-yı hayâtîye başka ve havâ-yı memâtîye başka ve asıl havâyı dahî başka şişelere vaz' edip, bir pirinç tel ucuna şem'a rabt ile asıl havâ olan şişe derûnuna vaz' eylediklerinde şu'le-i şem'a halel gelmeyerek çıkar. Ba'dehü havâ-yı memâtî olan şişeye vaz' olundukda derhal muntafî olup, sanra havâ-yı hayâtî olan şişeye sokdukları gibi müceddeden şu'lelenir. Ve bunları tefrîk garîb ve acîb edevât u âlâta muhtâc idüği ve işbu ma'lûmumuz olan havâ derûnunda havâ-yı hayatî ve havâ-yı memâtî ne mıkdârdır, derecâtıyle ma'lûm olmağla ilm-i mezkûra sâ'î olanların keyfiyyet, ma'lûmları idüği. Ve suyun havâya ve havânın suya kalb olunduğunu fiilen gösterirler. Bunun için san'atlı [42a] ocaklar ve şişeler îcâd etmiş olmalarıyla suyun havâya kalb olunduğu gibi tekrar havânın suya kalb olunduğunu fi'len gösterirler. Ve isti'mâl eylediğimiz hava ekbâdımıza duhûl ve hurûc eyledikçe havâ-yı hayâtî zâyî' olup, memâtî galebe etmekle faraza mestûr ve mahfûz adama sıklet ârız olduğunu ve bir mahalde hiç havâ kalmadıkda havâ ile taayyüş edenler helâk olduğunu âletler ile gösterdikleri. Ve havânın vucûduyla ebniyenin kâim olup ve havânın in'idâmıyla ebniyenin münhedim olduğunu ve bir meşîn derûnuna civa vaz' olunup, âletler ile altından havâsı alınsa meşinin mesâmâtından civa cereyân edip, hava salıverildikde mesâmât seddolunup, civa kat'olunmağla bu sûretler ile havânın kuvvet-i te'sîrini isbât ve izhâr eyledikleri. Ve tanbûr ve santûr üzerlerinde olan tellerin kimi pest ve kimi tîz sadâ verdiklerinin sebeblerini ve billûr bir kâsenin etrâfına bir adam parmağı su ile tartîb edip, sürse sadâ hâsıl olup, sadâ havâdan hâsıl olur iken rutûbetden dahî hâsıl olduğunun sebeblerini bilmek ve bildirmek içün türlü âletler îcâd ve ra'd u berk zuhûrunu ve kuvvet-i te'sîri san'atlu ve şiddetlü billûrlar

ve civalı aletler ile âşikâre irâe eyledikleri ve bunlar içün dahî müteaddid mahallerde dersler takrîr olunup, gerek bunlar ve gerek [42b] sâirleri içün hocalar külliyetlü masârife muhtâc olmalarıyla şâgirdler dahî haylice akçe i'tâsına mecbûr oldukları.

Der-Ta'rîf-i Bahçe-i Şükûfe

Müşârün-ileyh Yirmisekiz Çelebi'nin sefâretnâmesinde beyân olunan bahçelerden tahmînen Kağıthâne Çayırı'nın iki kat cesâmetinde Paris civârında etrâf-ı erbaası duvar ile muhât *Jardin Biland* ta'bîr ta'bîr olunur kebîr bahçenin derûnu demir parmaklıklar ile dâire dâire tarh ve müteaddid mahallerde kârgîr ve kebîr şükûfe kışlakları yapılmış ve bu bahçede Avrupa ve Asya ve Amerika ve Afrika'da ne kadar şükûfe ve nebâtât ve eşcâr bulunur ise onlardan celb ve cem' olunmuş ve her bir nebâtâtın mizâcını tecrübe edip, ya'ni bilâd-ı hârrede hâsıl olanları billûr camlar tahtında muhâfaza ve havadan hıfzı lâzım gelenleri kezâlik öylece terbiye etmişler ve göllerde zuhûr eden kamış ve su nânesi ve pirinç ve kandide ta'bîr olunur nebâtât makûlelerini nehirceler yapıp, tamâm-ı mizâcları üzere icrâ ederler. Ve mu'âlecâta muktazî nebâtâtın mecmû'unu kemâl-i dikkat ile hıfz ve hırâset ederek ayrışdırırlar. Ve eşcârın dal ve budaklarını kırkarak türlü türlü hey'etlerde gösterirler. Derûn-ı bahçede çimden ve sâir envâ'-ı nebâtâtdan tarhlar numûne olarak tertîb etmeleriyle lüzûmu olanlar varıp, nazar ve intihab birle hânelerinde [43a] olan bahçelerini diledikleri gibi tanzim ederler. Ve bir şey hâricde kalmamıştır ki, şu da yoktur denile. Ve zikrolunan bahçeyi müşârün-ileyh Yirmisekiz Çelebi dahî sefâretnâmesinde ta'rîf etmiş ise dahî fi-nefsi'l-emr bahçe-i mezkûr-ı kadîm olup, bir mahallinde dahî hocalar ve şagirdler ta'lîm ve taallum-i ilm-i felâhat ederler. Ve ihtilâl hengâmında biraz zedelenmiş olup, lâkin ihtilâl ba'de'd-def' yine ikdâm olunarak hey'et-i evvelîsine ircâ' etmiş oldukları. Ve her ne kadar millete ve müsâfirîne

temâşâ ettirirler ise de bu derecelerde ihtimâm ve dikkate sebeb etibbâ hocaları ta'tîlâtda şâgirdleriyle bu bahçeye varıp, şükûfe ve otların keyfiyetine tahsîl-i vukûf ederler. Yâni papatya birkaç nev' olup kangısı ilâçlarına münâsib ve kangısı değildir ve ne vakit kat'ı ve devşirilmesi ve kuruması lâzımdır ve birbirlerinin tabîatlarında mübâyenet ve ihtilâf neden iktizâ eder, etrafıyla tahkîk ve tashîh ve re'yü'l-ayn müşâhede ederler. Velhasıl derûn-ı bahçede iki -üç yüz senelik hiç görmediğimiz ağaçlar mevcûd olduğu. Ve bahçenin ba'zı taraflarında her bir iklîmin hayvanâtından rûy olarak fil ve koyunlar ve keçiler ve envâ'-ı develer ve devekuşları ve türlü renklerde *vekiler* (وكيل) ve tavuslar ve ördekler ve tavuklar ve papağanlar ve envâ'-ı maymunlar ve kirpiler ve geyikler ve arslan [43b] ve kaplanlar ve ayılar ve onlarda hâsıl onlardan hâsıl olmayıp, bizim diyârlardan develer ve ceylanlar ve mandalar ve koyunlar celb ve cem' olunup her birine başka başka odalar tahsîsi ve mizâcları hâr olanlara havuzlar ve eyyâm-ı şitâda sobalar tertîb etmeleriyle bilâ kayd u zencîr oldukları mahallerde ikâmet eyledikleri.

Der-Ta'rîf-i Müneccimhâne

Müşârun-ileyh Yirmisekiz Çelebi sefâretnâme-i mezkûresinde beyân eylediği rasadhâne müdürlerinin vâki' olan ifâdâtıyle bâzı meşhûdâtın tahrîrine ibtidâr olunur. Nâzır-ı rasadhâne olan Laland nâm şahıs ile bi'l-muhâbere birisinin temâşâsına meşhûdâtın tahrîrine ibtidâr olunur. Nâzır-ı rasadhâne olan Laland nâm şahıs ile bi'l-muhâbere birisinin temâşâsına varılıp, zîr ü bâlâsını gezer iken rasadhânenin her tabakâtında kapı ağzı gibi birbiri üzerinde mesdûd mahaller görülmeğle lede's-suâl kevâkib-i seyyâreyi zîr-i zemînden rü'yet içün işbu müşâhede olunan mahalleri fenn-i nücûma sâî olanlar îcâd ve zîr-i zemîne dahî yüz elli, iki yüz ayak nerdüban ile inilir kuyu hafr etmeleriyle zikrolunan kuyu işbu tabakalarda görülen deliklere muhâzî olduğundan kuyunun aşağısından

nazar ederek semâvâtda olan seyyârâtı böyle rü'yet eederler imiş. Lâkin sonradan zuhûr eden erbâb-ı fen ve hüner kebîr dûrbînler îcâd ve kevâkibin rü'yetini takrîb etmeleriyle bu gâileden halâs olmuşlar. Binâenaleyh, bu mahaller seddolunup, amel ve i'tibârdan sâkıt olmuşdur [44a] deyu cevâb verdiği ve sefîr-i müşârün-ileyhin sefâretnâmesinde kebîr dûrbînler ta'rîf olunmuş ise dahî isti'mâlinde su'ûbet olduğundan onları dahî i'tibârdan ve amelden iskât etmeleriyle müşerref-i harâb olmak derecesinde olduğu ve şimdiki halde "teleskop" ta'bîriyle se-pâyelü büyük ve suhûlütlü dûrbînler îcâd ve irâe etmeleriyle Mâh-ı şerîfe nazar olundukda vâkıâ bu taraflarda mevcûd olan dûrbînler ile müşâhede olunduğu gibi müşâhede olunmayıp, bir derecede münevver ve bir rütbelerde kebîr görünür ki, ta'bîr ve teşbîh ve seyrinde olan sür'at ta'rîf olunamaz menzilindedir. Ve içinde bazı hâlât ve gölgeler dahî müşâhede olunmağla bu dahi ol dûrbînler ile nazar olunmağa muhtâç idüği. Ve bundan akdem otuz sene müdâvemet ile hükemâdan addolunup, elyevm zeyci* mu'teber olan "Kasini" namında meşhûr müneccimin îcâd eylediği sûret-i Mâh-ı şerîfden birisi tedârik ve mean celb ve takdîm olunmağla manzûr-ı âlî buyurulur ise fi'l-cümle vâkıf olunacağı. Ve mersûm Laland'ın baş halîfesiyle kamere dâir sohbet olunurken kendi i'tikadları üzre şu vechile takrîr eder ki, Kürre-i arz kırk sekize taksim olundukda Kamer kırk sekiz hisseden bir hisse olup, içinde bu alem gibi bir alem dahi olmak gerektir. Ve bazan Kamer'den parçalar bu Arz'a düştüğü [44b] mesbûk olmağla ele geçenler mecma'-ı ma'âdin olan dairelerimizde mahfûzdur. Ve bu parçaların Kamer'den düştüğüne delîlimiz budur ki, milel-i ârifenin vaz'-ı kadem eyledikleri mahâl ve mevâzı' ve cezâyirin kara ve deryâlarında bulunan mecmû'-ı envâ'-ı maâdin ve ahcâr ve eşcâr yokdur. Yüz senelerden beri yedimizde mevcut ve mahfûz olmağla nâzil olan parçalar yedimizde bulunan ma'âdinden birine tatbîk olunamadı. Ve "Kemîkâ" ilmi muktezâsı üzre âletlerimiz ile tefrîk ve

temyîzine bezl-i makdûr eyledik, imkân bulunamadı. Bu sûretlerde Kürre-i arzda hâsıl olan ma'âdinden olmayıp, semâ cânibinden nâzil olduğuna ve Kamer, mecmû'-ı seyyârâtdan akreb olmağla Kamer'den ayrılıp, düştüğüne haml eyledik. Ve delil dahi budur ki, gâyet kebîr ve cesîm havan ile gayet kebîr humbara danesi külliyetli barut ile berhevâ olunsa aşağı düşdükte ne mıkdâr yere gömüldüğünü tecrübe eyledik. Bu parçalar humbara dânesinden beş altı kat ve daha ziyâde yere gömülmeğle elbette semâ tarafından ba'îd bir mahalden nâzil oluyor ki, bu derecelerde arza gömülür ve hîn-i nüzûlünde sehâb-ı alâyimi ve ra'd u berk âsârı olmayıp, havâda gâyet safvet ve küşâyiş derkâr iken nâzil olduğunu hukemâ-i müte'ahhirîn te'lîfâtında bulduk. Ve bu makûle parçalar fi'l-asl düşer ise dahî, [45a] ol vakitlerde bu derecelerde dikkat olmadığı mukaddem târîhlerde isti'mâl olunan âletlerle dahî müsebbettir. Ve birkaç yüz seneden beri bu maddelere gâyet dikkat ve her biri için hezâr tecrübeler âletler ve ocaklar îcâdıyla dakâyık-ı hâle tahsîl-i itlâ' olunup ve bir taraftan dahi ma'lûm edinilmek âdetimizdir. Ve bu parçaların vakt-i nuzûl ve mahall-i mahsûsu olmayıp, birer takrîb ele geçip, a'de't-tecribe bi'l-infâk hıfz ve bu vechile i'tikâd ederiz, deyü parçalar irâe ve takrîr eyledikde parçaları lede'n-nazâr renkleri kurşûnî ve küflenmiş demir ve taş ve külçelerine müşâbih ve sengîn ve gâyet salâbetlü ve vücûduna göre ağırca bir şey olup ve râyihası dahî olmadığına dikkat olunduğu. Kaldı ki, hükemâ-yı mütekaddimînden eski "Batlamyus" hakîmin kavli üzre Kürre-i Arz sâbit ve Kürre-i Kamer ve Şems seyyârâttan olduğuna Avrupa ahâlisi dahî mu'tekid ve bu sûretle saatler îcâd edip, âleme neşr etmişler iken yetmiş seksen sene mukaddem hükemâ ve müneccimîndenim deyü "Kopernik" nâmında bir herîf zuhûr birle Şems sâbit ve Kürre-i arz ve Kamer seyyârâtdandır deyü da'vâ ve nice delâil serdedip, ez-cümle "kebâb ateşin önünde mi çevrilir, yoksa ateş mi kebabın önünde döner?" Elbette kebab, ateşin önünde döner ise Kürre-i Arz ve Kamer dahi Şems'in önünde bir gün [45b] bir gece devrederler. Ve bu devri biz his ve fark edemeyiz deyü bunun

emsâli senedler ibrâzıyla isbât-ı müdde'â edip, bu kadar kavga ve nizâdan sonra bu fenne mâil Avrupa ahâlisinin ekserini zihinlerini ve i'tikadlarını tahvîl ve Batlamyus'un kavlini inkâr etmeğle bazıları ol târîhde ittiba ve bazıları mütereddid iken giderek müreddidîne dahi sirâyet edip, onlar dahi âharlara te'sir ettirterek, mu'tekidler tekessür edip, Şems sâbit ve Arz u Kamer seyyârâttan olmak üzere dahî saatler îcâd etmiş olmalarıyla kavleyn-i mezkûreyn üzere dahî saatler manzûrumuz olup, sâir rü'yet etmiş olanların dahi ma'lûmları olduğu. Ve halîfe-i mersûmun Kamer hakkında olan diğer ifâdesi şu vechiledir ki, Kamer kürrevî şekil olup ve cevânib ve etrafında dağlar ve dereler olmağla Şems'in nûru işâret eylediği mahaller münevver görünüp, isâbet etmediği mahaller nûrdan hâlî kalmağla el-hâlet-ü hâzihî manzûrumuz olduğu üzre derûn-ı Kamer'de gölgeler müşâhede olunur. Ve bu maddenin hariçten temsîli şu vechiledir ki, Kürre-i Arz'da olan dağlar ve derelerin nûr-ı şemsi isâbet eden mahalleri münevver ve isâbet etmeyen mahalleri gölgelenmekle karanlık göründüğü erbâb-ı tecrübe ve dikkate ma'lûm olup, kamerde olan gölgeler bu gölgelerdir. Diğer delîl dahi bir bakır ıbrıkın karşısına gece bir mum vaz' olunsa mumun [46a] ziyası isâbet eylediği mahaller parlak ve isâbet etmeyen mahalleri gölgelenir ve tekrar ıbrığın cânib-i âharına vaz'olunsa kezâlik ol mahalleri rûşen rü'yet olunur deyü ısbât-ı müdde'âya sa'y eylediği. Ve bahran Hindistan'a azîmet olunurken esnâ-yı râhda Ümit Burnu ta'bîr olunur mahal ki, şimdi İngilterelü yedinde olup ve Hatt-ı üstüvânın altıdır. Burun-ı mezkûrdan Kamer'e nazar olundukda bu iklîmden müşâhede olunduğu gibi görünmeyüb, resm-i âharda başka türlü gölgeler müşâhede olunur, deyü tatvîl-i makâl ile i'tikadları takrîr ve tervîç etmeğle *esteîzü billah "Küllü hizbin bimâ ledeyhim ferihûn"* denilerek avdet olunduğu. Ve müneccimhâne-i mezkûrun idâre ve masârıfı hâvî hâsılât müneccimhâneye rabt ve bir vechile suhûlet irâde olunmağla bu maddenin tafsîli tasdî' nev'inden olmağla terkolunduğu.

Der-Ta'rîf-i Nesc ve İ'mâl-i Çuka

Çuka nesci maddesi İngiltere ve Franca ve Nemçe ve Almanya memleketlerinde bir emr-i azîm olup, kendülerini idâre eylediklerinden başka memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye ve İran ve Fas memâlikine dahi berran ve bahran nakl ile füruht eyledikleri. Ve bazı düvelden bâ-husûs arâzî-i Devlet-i Aliyye'den yapağı celb eylerler ise dahi bir guruşa iştirâ eyledikleri bir kıyye yapağıyı ba'de'n-nesc on beş guruşa füruht etmeleriyle nice milyon mebâliğ [46b] tahsîl ve bu cihetle milletlerine ve devletlerine menâfi'-i kesîre hâsıl eyledikleri ma'lûm olan hâlâtdan olduğu. Ve bu maddenin teksîr ve teshîhine vesîle olacak âlât ve edevâtı evvel-be-evvel tedârik etmiş olduklarından ma'adâ bir taraftan dahî bi't-tecrîbe tashîl itmekten hâlî olmadıkları. Ve seksen - yüz sene mukaddem îcâd olunan âletlerden birisin şimdiki halde isti'mâl etmeyip, türlü türlü nev-îcâd âletler isti'mâl eyledikleri meşhûd olup, yani yapağının yağını bir sûrette suhûletle ref' eylediklerinden sonra hallac yağı ile hallaçlamayıp, tellerini muhafaza içün bâlâda tahrîr olunduğu üzere rişte-i penbe isti'mâl olunan çarhlar gibi çarhlar îcâd etmeleriyle "ark" ta'bîr olunan âletden yüz - yüz elli danesini bir adam işleyip iplikler tamam-ı nisâbını buldukda destgâha vaz' ederler. Ve bu destgâhlar bu tarafta isti'mâl olunan destgâhlar ve mekik ta'bîr olunur aletler, bu tarafta isti'mâl olunanlar gibi olmayıp, başka sûretlerde olduğu. Ve bir derecelerde kesb-i suhûlet ettirilmiştir ki, faraza bu tarafta olan destgâhlardan bir günde on zirâ' nesc olunsa bunların destgâhlarında beher hâl on beş zirâ' nesc olunabilir. Gerek ark-i çuka ve gerek baza ve hümâyûn ta'bîr olunan bezlerin eni iki - uç kulaç dahi olur ise olsun cerr-i eskâl fenniyle [47a] îcâd olunca aletleriyle ber-vech-i suhûlet i'mâl ederler. Ve bazı çarhları bârgîrlere ve ateş tulumbacılarına idâre ettirdikleri re'yü'l-ayn manzûrumuz olduğu ve Avrupa'ya kable'l-azîme yapağıdan çuka ipliği işlenip ba'dehü destgâhda

kirpâs gibi dokunup, sonra boyanıp, çuka olur. Ve bez holya olunur iken ber-muktezâ-yı takdîr-i bârî ol taraflara lede'l-vusûl zikrolunan çarhlar ve destgâhları ba'de'r-rü'ye Avrupa'da olan çarhlar ve destgâhlar gibi olmadıkça çuka vücûda gelmiyeceğini idrâk eyledim. Ve bu bir adam sıklet ve su'ûbetine tahammül ile ve i'mâl-i efkâr ederek kırk - elli zirâ' çuka vücûda getirse bu kadar çuka içün ne kadar ipliğe ve el ile işlendiğinden kaç nefer adama muhtâç olduğu ednâ teemmül ile zâhirdir. Ve bu maddenin hariçten temsîli şudur ki, olta ile sayd-ı mâhî etmek ile igrib ve dalyan ile etmekte olan fark gibidir. Ve bir adam yüz zirâ' iplik işledikde her bir zirâ'ı başka başka büküleceğinde şek yoktur. Lâkin yüz ipek bir çarhda idâre olunur ise mecmû'unun bükümleri nesk-ı vâhid üzre olacağı erbâb-ı dikkat indinde zâhir olmağla bunda olan fâide ashâb-ı fenne ma'lûm idüği. Ve bir adam hem çukanın a'lâ olmasına sarf-ı zihin eylesin ve hem aklı tanzîm edeceği [47b] edevâtı tedârik eylesin, bu sûreti icrâ bâ'is-i fütûr olup, "*men cerrebe'l-mücerrebe, hallet bihi'n-nedâme*" mefhumu üzre terke mecbûr olacağı bî-iştibâh idüği. Ve bu bâbda tahrîr olunacak mevâd var ise dahî tasdî' nev'inde olduğundan bu karar ile iktifâ olunduğu. Ve hîn-i avdetde mahal-be-mahal kağıd kârhâneleri rü'yet olundu ise dahi birisine verâsından mürûr olunurken, memâlik-i İslâmiye'ye gelen kâğıd kârhâneleri vâridât ve çarhları temâşâ olunup, hayliden suhûletli şeyler müşâhede olunmağla bu madde dahî ta'rîfe muhtâç idüği.

Der-Ta'rîf-i Değirmen ve Kîle-i Hubûbât

Derûn-ı Avrupa'da hübûb eden havâ ve cereyân eden enhârı ve deryânın sevâhilinde çıkıntılı olan mahallerini tabiatına bırakmayıp, dâima maslahatlarında isti'mâl ederler. Şöyle ki, âmed ü şod ve ikâmet olunan mahallerde, nehir bulunur ise su değirmeni ve nehir bulunmayan yerlerde yel değirmeni îcâd ve î'mâl ile tahn-ı hubûbât ettirdikleri rü'yet

olunmuştur. Ve çarhları gâyet san'atlı ve suhûletli olmağla hem taşı çevirir. Ve bir taraftan akan unu eleyip, kepeğini başka ayırır. Ve bir değirmende zükûr u inâsdan fakat bir adam bulunsa idâre olunup, bârgîrler masârıfı ve buna müteferri' gavâil-i ma'lûmeden masûn olduklarından başka derûn-ı memleketde [48a] değirmenler taaffünâtı olmayıp, havâ ve enhâra işlerini suhûletle gördürdükleri ve bu bâbda tafsîl olunacak mevâd var ise dahî tasdî'den ihtirâzen terk olunduğu. Ve kaldı ki, hubûbâtın kili husûsunda bâyi' ve müşteri beyninde nizâ' tekevvün etmemek ve ale'l-husûs mübâyaacıların fukarâya vâki' olan hîle ve irtikâbları ref'olunmak içün bir nev'i kîl ederler ki, vâkıâ tarafeyne şudur diyecek bir şey yoktur. Ve ta'rîfi şu vechiledir ki, külliyetli hubûbât devrolunagelen mahallerde üç - dört zirâ' yüksekliğinde iskele şeklinde birşey yapıp, ba'dehü değirmenlerde taşlar üzerinde hubûbât vaz'olunacak çâr köşesi vardır ki, cümleye ma'lûmdur. İskele-i mezkûre üzerine onun gibi bir sandık yapıp, bir tarafdan nerdüban ile bu sandık derûnuna hubûbât vaz'ederler. Ve alt tarafında mecrâsı olan mahalle sürme kapak îcâd etmeleriyle kileyi mecrânın altına vaz' ve zikrolunan kapağı çekdirdikleri gibi hubûbât kileye cereyân eder. Tamam oldukda üç - dört zirâ' bir ağacın ucuna bir tahta pâre rabtolunmuş olmağla ağac-ı mezkûru, kilenin üzerine sürdükleri gibi hubûbâtı silinip, kile tamam olur. Bu sûretle bâyi' ve müşteri ve mübâyaacı adamları ellerini sürmeyerek tekmîl-i maslahat etmeleriyle ne hîleye müsâğ ve ne kavgaya mahal olup, bu sûretle bilâ-nizâ' bu husûsu rü'yet eyledikleri.

Der-Ta'rîf-i Habbâzân ve Kassâbân

Câsûs ve kâtil ve kalpazanlardan maada töhmetler zımnında adam katl olunmamak kânûnlarından ise dahî, esnâf ve tüccâr tâifesinin havf ve haşyeti olmadıkça dilhâhları üzre harekete, ne makûle fesâdâta ictisâr edecekleri ma'lûm

olduğundan esnâf makûlesi derecelerine göre nezr-gerâna* merbût olup, umûr-ı dâhiliye nâzırı olanlar bu husûsa nezâret ederler. Faraza nân-ı aziz ve envâ'-ı luhûmun habbâzân ve kassâbân ve nâzır-ı mersûm ma'rifetleriyle fiyatı kat' ve keyfiyet gazeteler ile millete i'lân olunduktan sonra dirheminde noksan ve fiâtında ziyde olarak kassâbân ve habbâzândan bir adam ahzolunur ise derhal dükkanı sed ve temhîr olunup, karar verilmiş nazarı bilâ-te'hir tahsîl ederler. Ve ba'dehü dükkanını küşâd etmek murâd ederse tekrâr külliyetli nezr i'tâ etmedikçe ruhsat mümkün olmadığından beş - on dirhem noksan içün külliyetli masârife dûçar etmeleriyle esnâf makûlesi hîle ile tedârik edeceği fâide, zarârına vefâ etmeyeceğini ve birkaç defa vukû' bulsa tâkat getiremeyip, müflis olacağını bildiğinden zâbıtanın nezâretinden mukâddem kendisi sehv ü hatâ vukû' bulmamasına bezl-i liyâkat edip, bu makûle esnâf darb ve katl olunmayarak, tahsîl-i nezrgerân ile ber-minvâl-i muharrer idâre olunduğu. Ve endâze ile ticâret edenler dahî başka nizâm tahtında olup, [49a] ancak her devletin endâzesi birbirinden farklı olup, Françe'de "*Unya*"**ta'bîr olunur endâze bizim endâze ile bir endâze altı rubu'dur. Ve dört köşe ve iki parmak kalınlığında bir ağaç olup, iki başında mîrî damgaları vardır. Ve bu endâze ile bâyi' olan adam hemen dilhâhı üzre kesip ve biçemez. Sûreti şudur ki, çukacı mağazasında destgâhı üzerine iki karış boyunda ekser misillü bir matbû' deir mıhlamışlar. Ve bu demirin üzerine zikrolunan endâzeyi vaz'edip, çukayı eli ile endâzeye götürüp, ölçerler. Bu sûretle çuka ve canfes her ne ise kerre kerre endâzelenmeden kurtulmuşdur. Kârhânelerinde endâze boyunda duvarda ekserler olmağla topların bir başından ekserlere ilişdirirler. Böyle olduğu çuka ve çitlerin kenarlarına nazar olunsa ma'lûm olacağı.

---

* نزركرانه ، نزركرانه (?)

** اونيا (?)

Der-Ta'rîf-i Mehâsıl-ı Emvâl ve İdâre-i Aklâm-ı Sâire

Ricâl-i Françe'den "muhassal emvâl ministrosu" nâmıyle birisi me'mûr olmağla maiyyetinde bir takım ketebeden ibâret kalem olup, etrâf ve eknâfda olan muhassıllar ve gümrükçüler velhâsıl cüz'î ve küllî emvâl-i mîriye hesâb ve kitâbı mersûm ile rü'yet ve mükâtebe ve muhâbere etmek âdetlerindendir. Kaldı ki, umûr-ı mühimme ıtlâk olunan mevâd, elbette aklâmdan birine münâsebeti olacağında iştibâh olmamağla bu makûle mevâd, her kangı kalemden idâre [48b] ve rü'yet olunur ise ol kalemin asıl sergerdesi bir seneye kadar mecmû'-ı masârıfı rü'yet eder. Faraza Umûr-ı Ecnebiye nâzırı tarafına dâir ise mersûmun maiyyetine bir hazînedar yollu adam ve bir sarraf ta'yîn olunmuş olmağla mersûmun ma'rifetiyle iktizâ eden eşyâ ve levâzımât-ı muktaziyeyi iştirâ ve tanzîm ettirip, lâzım gelen akçeyi merbût olan tarafdan mersûmun mümzâ senediyle ahzederler. Ve sene tekmîl olduğu gibi sarraf-ı mersûm, nâzır-ı merkûm ile rü'yet-i hesâb edip, tekrar bir defter tertîb ve nâzır-ı merkûm imzâ eyledikden sonra bâlâda mezkûr "muhassal emvâl ministrosu" olan mesfûra lede'l-arz sarraf-ı mesfûrun matlûbâtı her neye bâliğ ise bilâ-muhâlefet te'diye ve teslîm ederler. Ve kezâlik Umûr-ı Dâhiliye ve Umûr-ı Cüz'iye ve Umûr-ı Bahriye vesâir bunların emsâli kalemler zâbıtânı bir sene kâmilen masârıf-ı mu'tâde ve kalemler memurlarının mâhiyelerinin te'diye ve zuhûrât-ı yevmiyeyi rü'yet edip, bir dakîka avk ve te'hîr-i masâlihi tecvîz etmezler. Meselâ süferâdan birisi icrâ-yı resm-i mülâkât eyledikten sonra İmparator tarafından kendi sarayında bir ziyâfet mu'tâd olduğu misillü Umûr-ı Ecnebiye Nâzırı tarafından dahî mükemmel bir ziyâfet olunmak âdetlerinden olmağla sâir süferâyı dahî mean da'vet etmeleriyle zükûr u inâs yüz - yüz elli nefer adam sofrada bulunurlar ki, bu makûle ziyâfetler Umûr-ı Ecnebiye Nâzırı cânibinden [50a] her ne kadar rü'yet olunursa dahî politika masâlihine dâir resmî ziyâfetlerinden olmağla

masârifi cânib-i Mîrî'den i'tâ olunmak üzre sene defterine idhâl ederler. Ve nâzır-ı mersûm resmî ziyâfetlerinden başka kendisi hânesine misâfer da'vet ederse bu makûle, masârif-i mîrîye mahsûb olunmayıp, kendi yedinden rü'yet ederler. Ve bâlâda mezkûr sâir kalemler sergerdeleri buna kıyâs olundukda cümlesi ma'lûm olacağı.

Der-Ta'rîf-i Envâ'-ı Araba

Ehâd-i nâs içün birer bârgîrli ve ikişer tekerlekli *karyola* ta'bîr olunur ve ikişer bârgîrli dört tekerlekli *Kabakaro** ıtlâk olunur ki, arabaları olup, sokak başlarında dururlar ve lüzûmu oldukda şehir derûnunda uzak ve yakın otuzar para her kaç kişi râkib olur ise olsun, naklederler. Ve saatle mukâvele olunur ise faraza bir saatde otuz para vermek nizâmlarındandır. Ve arabaların yemîn ve yesâr ve verâsında rakamlar işâret olmağla birinde birşey kalsa anı da bulmak mümkündür. Ve zikrolunan iki takım arabalar on bin mıkdârı olduklarını rivâyet eyledikleri. Ve bu arabalar şehir derûnunda dilhâhları üzre geşt ü güzâr edemeyip, cânib-i mîrîye külliyetli virgüye mecbûr oldukları. Ve tâife-i efrencin zükûr u inâsı dâimâ zevk ve cünbüş ve birbirlerine ülfet ve ihtilâta ve arabalar ile [50b] âmed-şoda me'lûf olmalarıyla kikârlarının ve iyâl ve evlâdlarının ikişer, üçer ve esnâf ve sarrâfânın mütemevvil ve mu'teberlerinin birer, ikişer hintoları bulunmak lâzım olmağla gündüzlerde ve gecelerde hâneden hâneye ve opera ve komedya ve tiyatro dedikleri raks mahallerine ve bahçe ve kahvehânelere ve sâir mahallere âmed-şoddan bir an hâlî olmadıklarından yol üzerinde olan hânelerden araba gürültüsünden bir dakîka rahat olunamadığı zâhir ve bunlardan maadâ şehir vasatında cereyân eden nehir ile hatab ve kömür ve taş arabalar ile nakl olunur ise de memleketin etrâf ve semt

---

* قبا قرو

ve civârı olan memâlikden zehâyir ve meyve ve sâir me'kûlât ve meşrûbât celbine ve ale'l-husûs taşra memâlikinden celb olunan penbe ve yapağı ve kârhânelerde işlenmiş çuka ve çit ve kağıd ve sâir bunlar emsâli emti'a ve eşya nakli içün yük arabaları bî-hisâb idüği. Ve bu arabalardan dahî toprak basdı alagelmeleriyle cânib-i Mîrî'ye külliyetli îrâd hâsıl olduğu.

Der-Ta'rîf-i Sakâ

Nehr-i mezkûrun bâlâ ve zîrinde karşılıklı ikişer adedden dört adet ateş tulumbası îcâd olunmuş olmağla zikrolunan tulumbalar rûz u leyâl işleyip, taraf-ı demirden dökme kenevât ile çeşmelere sular cereyan eder ise dahî mahallâtda olan hânelere ikişer tekerlekli ve birer [51a] bârgîrli fıçılı arabalar ile su nakl olunur. Ancak herbir araba içün çeşmelerden ikişer, üçer guruş tahsîl olunup, ateş tulumbasının masârıfı idâre olunur. Ve bir kova su hânenin alt katına götürülür ise iki para ve üst katına naklolunur ise dört para alırlar. Ve bir sakaya mâhiye yüz guruş maktûan verip, ol vechile idâre olunur idi. Ve nehr-i mezkûrun suyu gâyet bulanık olduğundan süzülmek için san'atlı küpler îcâd etmiş olduklarından beher hânede ol küplerden bir kaç aded tedârik ve öylece isti'mâl olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Hâne-i Veledü'z-Zinâ

Şehr-i mezkûrun bir tarafında veledü'z-zinâ çocuklar için kârgîr, cesîm bir mahal olup, derûnunda nice bin sagîr ve sagîre veledü'z-zinâ çocuklar olmağla millet evlâdlarıdır deyü Mîrî tarafından idâre ve terbiyelerine sa'yederler. Bunlardan bulûğa resîde olanları askerî zümresine idhâl ve isti'dâd ve kâbiliyetlerine göre istihdâm ederler. Ve nisvânlardan bazıları[nı] konaklara alıp, bir müddet sonra ere verirler. Ve ba'zıları dahî opera ve komedya ta'bîr olunur rakkâshânelerde oyun ve raks ta'lîm edip, kullanırlar. Ve bu sagîr ve sagîrelerin

sonra ebeveyni zuhûr edip, evlâdlarını matlûb ederler ise, müddet-i ikâmetinde olan [51b] masârıfı lede'l-i'tâ çocuğu teslim etmek nizâmlarından olduğu.

Der-Ta'rîf-i Ta'mîr-i Turuk ve Cisr ez-Resm-i Araba

Şehre duhûl edecek ale'l-ıtlâk hamûle arabalarından toprak basdı alınmak şurûtlarından olmağla şu mıkdâr hamûle ile mürûr eden arabadan bu mıkdâr akçe alınmak meşrût iken arabacı noksan ifâde eyledi vesveseleri muhassılları ârız oldukda bu makûle arabaların şehre duhûl edeceği tarîkde kaldırım ferş olunmuş bir mahallin altına san'atle mîzân ve kantar gibi bir şey ihdâs etmiş olmalarıyla bayağı kaldırım üzerinden geçer gibi arabayı ol mahallin üzerinden geçirdiklerinde ne mıkdâr hamûle olduğu ma'lûm olup iktizâsını icrâya sa'yederler. Ve taşralarda âmed-şod eden elçiler ve kuriyerlerden maada ebnâ-yı sebîl ve hamûle arabalarından sahralarda bir iki mil gidildiği gibi ol mahalde bir me'mûr zuhûr edip, kaldırımlar ta'mîri için fiât-ı maktûa ile ma'lûmu'l-mıkdâr akçe i'tâ olunmadıkça arabacı bir hatve ileriye gidemez ve tahsîl olunan mebâliğ dahî yolların tesviye ve tanzîmine ve yol üzerlerinde olan kırkılmış ağaçların tertîb ve terbiyesi masârıfına sarfederler. Ve cisrler için dahî köprübaşlarında olan memurlar akçe tahsîl ederler ise dahî fiât-ı maktû'asıyla [52a] matlûb olduğundan nizâ' zuhûr etmediği. Ve bu sûret-i arâzî Avrupa'nın mecmû'unda cârî olduğundan başka yolların tanzîm ve tesviyesine yalnız Françe arâzîsinde ikdâm olunmayıp, mecmû'-ı İtalya ve Nemçe ve Almanya ve Prusya ülkelerinde bu vechile himmet olunup, masraflarını idâre eylediklerinden fazla belki devletleri hazînesine medâr-ı me'mûl alup, mârrîn ve 'âbirîn esnâ-yı tarîkde dûçâr-ı sıklet ü meşakkat olmadıkları.

Der-Ta'rîf-i Pali Royal (Palais Rouyal)*

Vasat-ı şehirde Vâldehanı'ndan cesîm, beş altı kat kârgîr, Pali Royal ta'bîr olunur hâne şeklinde dört yüzden mütecâviz oda ve dükkandan ibâret çâr-köşe bir mahal olup, dekâkînin bir kepenginden senevî altı bin ve iki kepeng olur ise buna kıyâs ile icâre alınıp, bu dükkanlarda mücevherât ve akmişe ve ustûfe ve sâir envâ'-ı tuhâf ve saat füruht olunur. Ve dekâkînin üzerlerinde olan odalarda bâzergânlarda fevâhiş makûlesi avratlar beytûtet edip, hâne-i mezkûrun zîr ü zemîni kumar için tahsîs olunup, gecelerde ve gündüzlerde bilâ-mâni' icrâ-yı mezâk ederler. Gerek icâre-i dekâkîn ve odalardan ve gerek kumar ve sâir fuhşiyyâtdan devletlerine külliyetli îrâd tertîb ve tahsîs etmiş [52b] oldukları. Ve bundan ma'ada derûn-ı memleketde kebîr ve sagîr dekâkîn ve lostaryalar ve eşyâ kârhâneleri var ise nizâm ve şurûtları üzre cânib-i mîrîye akçe tahsîl ederler. Velhasıl, cüz'î ve küllî ticâret taht-ı nizâmda olmağla herkes dilediği gibi bilâ-resm ve virgü ticâret etmek mümkin olmadığı.

Der-Ta'rîf-i Ticâretgâh

---

* Bunun için bkz. Enver Ziya KARAL, **Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği**, İstanbul, 1940, sh. 34. Muhib Efendi'nin selefi olan bu zât Palais Rouyal'i tavsîf ederken: "Paris'te Paleruvayyal ta'bîr ederler bedesten gibi bir mahal var, ama gâyet vüs'atlü, dört tarafı dükkan ve dükkanlarda envâ'-ı metâ var, üstleri oda, odalarda bin beş yüz karı ve beş yüz oğlan var ki, kârları puştlukla münhasır, gece gitmek mu'ayibden, gündüz beis olmamakla mahsûs tamâşasına vardık, içerü girildikde cevânib-i erbaadan karılar ve erkekler, gelene birer basma kağıt veriyorlar; içinde yazar ki, şu kadar karılarım var; odam filan yerde; şu kadar akçayadır, biri dahî şu kadar oğlanım var, yaşları şu kadardır, şu kadar narhı var deyü mahsûs basılmış kağıtlar verir ve bunlardan gerek oğlan, gerek karı frengi illetine uğrarlarsa tîmar etmek için devlet tarafından muvazzaf hekimler var ve karılar, oğlanlar her bir adamın dört yanını muhâsara edip, hangimizi beğeniyor deyu debaber gezerler ve kibârı Paleruvayyal'e vardınız mı, karılar ve oğlanları beğendiniz mi deyu iftihâr ederek suâl ederler. «Buracığını Hoca İbrahim'e okuyasız, 'Elhamdülillah memâlik-i İslâmiyede bu kadar oğlan ve gulâmpara yokdur,' der."

Tâife-i efrenc ale'l-ıtlâk ticâretin tevsî' ve teshîline vesîle olacak esbâb ve hâlâtı istikmâle sa'y ve kûşiş eyledikleri ma'lûm-ı havâs ve avâm ve ez-cümle efrenc memâliki sâhilinde olan cesîm iskeleler ve sâir kasabâtda bir konağı "borsa" ta'bîriyle cem'iyyetgâh-ı tüccâr olarak tahsîs ve tüccârı üç nev'e taksîm, a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârıyle beher gün konağ-ı mezkûrda tahsîs olunan mahallere kâid olurlar ve başına mîrî münâdîler ve simsarlar, füruht olunacak penbe ve ipek ve yapağı ve Hind metâ'ı ve eşya ve sâirenin nümûnesini eline alıp, müşterisi olan tüccârın önüne gelip, fiâtını ve müddet-i mühletini ifâde ederler. Lüzûmu olmadığını lede'l-ifâde diğerine arzedip, râzı olduğu gibi hâzır olan kâtipler defterlerine kayd ü sebt ederler. Ba'dehü emvâl-i mezkûreyi bulunduğu mahalden kaldırılmak âdetlerindendir. Bu mahalde kat'-ı bazar olunan maddelerin nizâ'-ı zuhûrunda "borsada kat'-ı bazar olunmuşdur" [53a] deyü bu defterlere i'tibâr ederler. Ve mahall-i mezkûra hâriçden adamlar duhûl edemeyip, iki - üç saat zarfında meclise hitâm verdikleri. Kaldı ki, zikrolunan ticâretin içinde bir nev'i ticâret dahî olup, yani bir malın müddet-i mehli ma'lûm oldukdan sonra müşterinin i'tâ eylediği temessük beyne't-tüccâr mu'teber ise temessük-i mazkûru mal sâhibi yüzde şu kadar noksana füruht eyledikde sarraf veyâhud âhar bazergân alıp, akçeyi tamamen ve def'aten i'tâ ve bu dahî kezâlik âhara füruht ederek müddet-i tekmîline kadar temessük-i mezkûr elden ele geçip, imzâ sâhibine vâsıl oluncaya kadar maddenin cesâmetine göre hayli ticâret olunur. Ve temessük-i mezkûrun müddeti tekmîl olduğu gün kimin yedinde bulunur ise temessük sâhibine götürüp, akçeyi matlûb eyledikde beher-hâl i'tâya mübâderet olunur. Eğer akçeyi i'tâda i'tizâr eder ise bunlar için mahkeme şeklinde bir mahal olmağla "protesto" ya'ni maddeyi geri avdet ettireceğini sâhib-i temessüke ifâde eder. Yine i'tizâr ederse mahall-i mezkûra varıp, temessükü irâe eyledikde maddenin geri avdet eylediğini beyân ve imzâ olunup, en sonra kimin elinde ise temessük, geri ric'ata başlayıp, yine elden ele geçerek

temessük asıl sâhibine vâsıl olur. Faraza [53b] yüz bin guruşluk temessük ise beher-hal müddet-i mehilde iktizâ eden mürâbahaları ve protesto masârıfı diyerek on - on beş bin guruş dahî üzerine zammile birkaç gün zarfında matlûb ederler. Yine i'tizâra teşebbüs eder ise ticâret şurûtunda mehl-i meşrût olmadığından memurlar gelip, dükkân ve hânesinde bulunan emvâl-i mevcûdesini bilâ-suâl füruht birle düyûnunu edâ ve vefâ etmediği halde hapse ilkâ ve keyfiyetini tahkîke i'tinâ birle sâhib-i temessükün beyne't-tüccâr i'tibârı kalmayıp, ticâret edemeyeceğini herkes bildiğinden evvel-be-evvel te'diye-i düyûna bezl-i nükûd u cân eylediklerі. Ve tüccârdan bazısı dûçâr-ı zarar oldukda illetini beyân ve emvâl-i mevcûdesini defter edip, kendisi bir tarafa çekildiğini lede'l-ihbâr memurlar ve tüccâr ma'rifetiyle defterlerine ve tahrîrât-ı mevcûdesine ba'de'n-nazar sefâhati olmayıp, hakîkaten mübtelâ-yı hasar olduğu tebeyyün eyledikde yüzde ne mıkdâr noksân îcâb eder ise ashâb-ı hukûk beynlerinde taksîm edip, bu makûle adamın i'tibârına ol kadar halel gelmeyip, tüccâr kemâ-fi's-sâbık i'ânet ile ayaklandırdıkları mesbûk idüği. Velhâsıl, iktifâ olunduğu.

Der-Ta'rîf-i Hâne-i Havâtîn-i İhtiyâre

Şehir [54a] kenarında müteaddid odalar ve bahçeler ile kebîr bir konak olup, derûnunda birkaç yüz ihtiyâre hâtunlar sâkin olurlar. Mezbûrelerin mahall-i mezkûrda ictimâ'larının şurûtu şu vechiledir ki, bîkes olan bir hatun altmış yaşına vâsıl oldukda kirâhânelerinde sefâlet ve zahmet çekeceğini bildiğinden dört bin guruş sâhib-i hâneye ber-vech-i peşîn i'tâ eyledikde kendisine bir oda tahsîs ve bir nefer adam hizmetine ta'yîn ve yevmiye iki defa taâm ve sâir meşrûbât ve mefrûşâtı sâhib-i hâne tarafından rü'yet olunup, mıkdâr-ı zerre zarûret çekdirmezler ve sâhib-i hâne bu maddeden haylice temettü' edip, dâimâ birkaç yüz hâtun hâne-i mezkûrda bulunduğu.

Der-Ta'rîf-i Kitâbhâne

Vasat-ı şehirde kebîr ve kârgîr kat-ender-kat dîvânhaneler ve müteaddid odalardan ibâret bir kitâbhâne olduğu ihbâr olunmağla hâfız-ı kütübü ile bi'l-muhâbere ve evvelde bir dâireye duhûl olunup, bu dâirede fünûn ve maârif ve tevârîhe dâir lisanlarınca bî-hesâb basma kitablar mevcûd olmağla kesreti içün fi'l-asl mevcûd olan kitablara Cumhuriyet kavgaları hengâmında konaklardan zorbaların yedlerine geçen kitabları millete lâzımdır i'tikâdıyla bu kitâbhâneye nakl etmişlerdir deyü ifâde olunduğu. Ve bir mahalle dahî vusûlümüzde Arabî [54b] ve Farisî ve Türkî kitablara mahsûs olmağla mukaddemâ birer takrîb tedârik eyledikleri kütübden başka iki defa Beç'e dühûllerinde Beç Kitâbhânesi'nden ve İspanya ve İtalya kitâbhânelerinden ahz eyledikleri kütübün esâmisi manzûrumuz olduğu. Ve bundan maada beş - altı aded mushaf-ı şerîfe dahî nazar-ı âcizânem taalluk eyledikde müstağrak-ı lücce-i hayret ve ıstıbâr olarak nâçâr "Hasbünallah ve ni'me'l-vekîl" ve "Lâ havl" gûyân olarak avdete ibtidâr olunduğu.

Der-Beyân-ı Süfün-i Korsan Hâric ez-Mîrî

Düvel-i ma'lûme üç kısım olup, evvelkisi düvel-i berriye ve bahriye; ikincisi, mutlak düvel-i berriye; üçüncüsü, düvel-i bahriyedir. Ve düvel-i berriye ve bahriye veyâhud düvel-i bahriye i'tibâr olunan devletler tersânelerinde korsanlık içün sefîneler techîz ve cânib-i mîrîden neferât tertîb birle düşmanları aleyhine deryâya ihrâc eyledikleri ma'lûm olan keyfiyâtdan olmağla bu makûle mîrî korsanlarının zabt eyledikleri perzeleri* devletleri ve kapudanları ve neferât

---

* پرزه‌لری (?)

beynlerinde sûret-i taksîmleri vakt-i hâle göre başka başka nizâm tahtındadır. Kaldı ki, bunlardan maada düvel-i mezkûre ahâlisinin esnâf ve sarrâf ve sâir mütemevvil kesândan bazıları birer mıkdâr akçe meydana vaz' birle korsan sefînesi tedârik ve cevvir bir adam kapudan [55a] nasb eylediklerinde deryâ fenninde mâhir ve ticârette kâsır ve yağmagerliğe hâzır adamlardan dilhâhlarıyle nefer yazılıp, devletleri tarafında sened ve bayrak i'tâ ederler. Ve iktizâsı üzere birkaç aylık kumanya ve mühimmât-ı sâireleri kendileri rü'yet eylediğinden sonra *soforbacı** tâifesine keyfiyeti ifâde ve sefînenin bahâsı ve neferâtın ulûfeleri ve masârif-i sâireleri defteri arz olundukda soforbacılar yüzde otuz ve kırk her ne vechile karar verirlerse ber-vech-i peşîn soforbar akçesini dahî ashâb-ı sefâin soforbacıları edâ ve ol vechile deryâya gönderip, bahtlarına ta'lîk ederler. Ba'dehü kapdan, deryâda düşmanın tüccâr sefînesine lede't-tesâdüf zabt eder ise kendi sâhillerine veyâhud dost devlet sâhiline nakl edip, sefîne ve mühimmât ve edevât ve hamûlesini füruht birle ba'de'l-harc ve'l-masraf ashâb-ı sefâyin ve kapudan ve mellah şurûtları üzre beynlerinde taksîm ederler. Ve eğer düşman bunları zabt eder ise sofobarcılar mecmû'ı masârıflarını ashâb-ı sefâyine edâ edip, ashâb-ı sefâyin zarardan masûn olurlar. İşbu korsanlık maddesi bir sûrette nizâm tahtına idhâl olunmuşdur ki, bayağı ticâret nev'inden olup, devletlerine sıklet olmayarak düşmanlara rahne ve hasar eylediklerinden fazla heveskâr [55b] olanlar dâimâ bu vechile ticâret eyledikleri. Ve Sagîr Marsilya İskelesi'nde birkaç kıt'asında tesâdüf edip, derûnunda Tunuslu ehl-i İslâm ve Rum'dan adamlar dahî görülmüştür. Ve bu madde zımnında nizâ' tekevvün eder ise da'vâlarını rü'yet içün sevâhilde mahsûs mahkemeler ve memurlar olmağla şurût ve kânûnları üzere rü'yet ve kat' ve fasl ve nizâ' eyledikleri ve düvel-i bahriyenin bu sûrette müsâadeleri düşmanlarına bir nevi rahne ve hasâra sebeb olduğundan ma'adâ celb-i havâdis

* Aynı kelime "sofobarcı" şeklinde de zikredilmiştir.

etmekden hâlî olmayıp, türlü türlü fâide-mend oldukları zâhir idüği.

Der-Ta'rîf-i Men'-i Barut ve Mevâdd-ı Sâire

Bâlâda tahrîr olunan kârhânelerden ma'adâ memâlik-i Françe'nin sâir kasabât ve kurâsında dahî nice nice kârhâneler olup, türlü türlü emtia-i mütenevvia i'mâl ve inşâ ve ne nesc ve îcâd ederler. Yâni kuyumcu ve billurcu ve Saksonya kârı envâ'-ı tabaklar ve enfiyeci ve eşcâr ve ahcârdan ma'mûl tuhafât ve enfiye kutusu ve saatçi ve tenekeci ve pirinç ve demir ve telci ve çakı ve mıkrâsçı ve çukacı ve debbâğ ve hintocu ve çilingir ve taklîd-i şükûfeci ve sâir hurdevât makûlesi emti'a i'mâliyle me'lûf esnâf "lâ ad ve-lâ ahsâ" olup, nice bin zükûr u inâs, bunlar ile taayyüş ederler ise dahî emti'a ve eşyâ-yı mezkûrenin [56a] memâlikden memâlike arabalar ile naklinde emniyet-i tâmme bulunmak lâzımeden olduğuna binâen bu husûsa bi'l-vücûh ikdâm ve turuk ve mesâlikin tesviye ve tanzîmine sa'y-i mâlâ kelâm ve bu bâbda bir dakîka fütûr ve tekâsül etmeyerek ihtimâm ve nezâretden hâlî olmamalarıyla ticâret malıyla memlû arabalar leylen ve nehâran âmed-şod edip, kemâl-i emniyet ve râhatla kesb ü kâr ve ticâret eyledikleri, Avrupa taraflarına azîmet edenlerin manzûr ve ma'lûmlarıdır. Ve bu vechile emniyetin husûlü birkaç sebebe mebnî olup, evvelâ derûn-ı Avrupa'da bedeviyet sûretiyle hayme-nişîn göçebe makûlesi olmayıp, mecmû'-ı nâs hazariyet vechile mütemekkin olmalarıyla bir saat mesâfede elbette bir - iki karye olup, sahrâları dahî envâ'-ı mezrû'ât ile tezyîn olunduğundan imâretden hâlî bir zirâ' mahal nâdir idüği. Ve memâlik-i Avrupa'nın ma'mûriyetine sebebin biri dahî ale'l-ıtlâk Avrupa düveli ve vükelâ-yı zikr-i âtî husûsu i'mâr-ı memâlike esâs ittihâzıyla taht-ı râbıta idhâl etmişlerdir ki, barut i'mâliyle me'lûf olan adamlar sâkin oldukları kasabât ve kurâda barut i'mâl edip, hırsız ve haramzâde makûlesi adamlara diledikleri gibi füruht etmek men'-i küllî ile memnû' olup, fakat

mukâbele-i a'dâ ve def'-i sâil-i husemâ zımnında devletlerine lâzım olan barutu i'mâle me'mûr olanlar devletlerine verip, ma'adâya [56b] bilâ-sened bir dirhem barut füruht etmek mümkün olmadığından faraza bir adamın yedinde tüfeng dahî olsa barut bulamaz ki, âhara ta'addî eyleye. Ve bir kabza kılıcı bulunsa silah ile gezemez ki, tecâvüze cür'et ede. Bu takdirce derûnunda fesad olanların silahları muattal olmağla bi'z-zarûr kâr u kesbe meşgûl olup, tahsîl-i ma'rifet-i hüner edip, taayyüşün tarîkını cost u cû etmek lâzım geldiğinden her ahâlî kesb-i râhat edip, ıyâl ü evlâdıyla âsûde hâli olur. Ve hem sahrâlarda dahî emniyet hâsıl olup, mârrîn ve 'âbirîn bir kaç bin saat mesâfe mahalleri leylen ve nehâran geşt ü güzâr eder iken muhâfaza-i nefs içün silâh hatırına gelmez. Ve taşra memâlikde barut i'mâl ve füruhtuna ruhsat vermek bir dâireye hem kürek ile bir tarafdan ateş-feşân olup ve hem bir cânibden dahî su deyü feryâddan farkı olmadığı zâhir ve bu husûsa dikkat olduğundan ebnâ-yı sebîl ve ehl-i ırz gürûhu bilâ-şek emniyetle âmed-şod ve nakl-i emti'a ve emvâl edegeldikleri bu icmâlden bedîhî ve bâhir olduğundan başka Avrupa'nın emniyet-i ticâreti ne sûretlerde idüğini **Vâsıf Târihi**'nde Resmî Ahmed Efendi merhûmun takdîm eylediği takrîrde ber-vech-i tafsîl beyân olunmağla mütâlaa buyrulur ise cümlesi ma'lûm olacağı. Kaldı ki, Françe memâlikinin hâsılât ve mezrûâtı ve nân ve lahm ve sâir me'kûlâtı kifâyet [57a] derecesinde olup, ancak Prevansa* Eyâleti ıtlâk olunan memleketler ki, Akdeniz cânibine tesâdüf edenlerdir. Bu memleketlerin ahâlîsi çuka, akmişe ve emti'a-yı sâire nesc ve ticâretiyle me'lûf olup ve ol havâlîde göllerin kesreti takrîbiyle ziraatdan mahrûm olmalarıyla Memâlik-i Mahrûse'den ve husûsan Cezâyir ve Tunus ve Fas memleketlerinden celb-i zehâire muhtâc oldukları. Ve envâ'-ı tuyûr ve sebzevât ve meyve makûlesu me'kûlât kesret üzre bulunur ise dahî bahâlarında galâ derkâr idüği.

---

* Province

Der-Ta'rîf-i Avdet ve Tavsîf-i Memâlik ve Kılâ'-ı İtalya

Kaldı ki, bâ-irâde-i hümâyûn me'zûn-ı avdet ve insıraf olduğuna binâen yerimize maslahatgüzâr ta'yîn olunan Sır Kâtibi Gâlib Efendi müddet-i medîde nâ-mizâç olmağla ecel-i İlâhî zuhûr eder ise ma'yyetine ta'yîn olunan tercüman, maslahatgüzâr vekîli olmak üzere sipâriş ve pasaportalarımızı ahz birle kendimiz karadan ve etbâ' ve eşyâ deryâdan azîmete karâr verilip, Paris'den hareket ve seyr-i serî' ile üç günde Lion şehri'ne varılıp, Lion şehri cesîmce ve derûnunda ustûfe ve kadîfe ve akmişe-i sâire ve sîm envâ'ı ve bunların emsâli emti'a ve eşyâ i'mâl ve nesc olunmak içün kebîr ve cesîm kârhâneler olmağla deryâdan İngilterelü gâilesiyle nakl-i emti'a edemezler ise dahî, karadan düvel-i sâireye irsâle [57b] sa'yde kusûr etmedikleri. Ve Lion'dan dahî nühuft olunup, Marsilya'ya* kezâlik, üç günde vusûl ile dört - beş gün mürûrunda mûmâ-ileyh Gâlib Efenedi irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiş olduğu ve tercüman-ı mersûm maslahatgüzâr vekîli olarak ikâmet eylediği bâ-mektûb ihbâr olunduğu. Ve muhâlefet-i havâ ve kapudanın tekmîl-i noksânı içün zarûrî on sekiz gün ikâmet ve ba'dehü inbâ' ve ihmâl-i tedârik olunan sefîneye nakl ve havâya sükûnet geldiği gibi *mütevekkilen ala'llah* Malta Cezîresi'ne bahran ve birkaç nefer etba' amele Tulon** Tersanesi tarafına berren hareket ve azîmet olunduğu. Ve Marsilya şehri kebîr bir şehir olup, fi'l-asl, limanı ağzında olan kal'asını Cumhuriyet zuhûru hengâmında hedm etmişler ve limanı yüz elli - iki yüz tüccâr teknesi ikâmet edecek kadar vüs'atli olduğundan maadâ gurûb-ı şems akîbinde bir top endaht olunup, boğaz ağzına zencîr çekilip, sagîr ve kebîr duhûl ve hurûc edemediği. Ve zenciri şu vechiledir ki, kalın kalyon serenlerini beşer, altışar zirâ' kadar kat' ve başlarını halkalar ve demirler ile birbirlerine rabt etmeleriyle tulû'-ı fecrde memûrları sandallar ile varıp,

---

* Marseille

** Toulon

boğazın bir tarafına deryâdan çekerek götürürler. Ve gurûb-ı şemsde yine sandallar ile getirip, karşı sâhile rabt ederler. Ve iki tarafında dahî karagolhâneler olmağla leylen ve nehâran soltatlar bekleyip, nezâret eyledikleri. [58a] Ve İngilterelü gavgası zuhûrundan mukaddem Françe ve düvel-i sâire bayraklarıyla senevî üç yüz pâre tüccâr teknesi liman-ı mezkûra emti'a ile âmed-şod eylediklerinden ahâlîsi ticâret vesîlesiyle ma'mûr iken el-hâletü hâzihî Devlet-i Aliyye bayrağıyla birkaç kıt'a sefîne ancak vürûd edip, ticâret münkatı' olmağla zarûrete dûçâr olduklarını yine ahâlîsi nakl ve rivâyet eyledikleri. Ve liman-ı mezkûr pîşgâhında yevmiye birkaç kıt'a İngiltere beylik sefîneleri eksik olmayıp, dâimâ muhâsara şeklinde oldukları. Ve andan Tulon* Tersânesi'ne vusûl ve çend rûz ikâmetim esnâsında Tersâne-i mezkûrun temâşâsı murâd olunur ise, mâni' yokdur, deyü emîn-i tersâne tarafından ihbâr olunduğuna binâen vakt-i muayyende me'mûrlar vâsıtasıyla tersâne mahalline varıldıkda evvelâ bir dâireye duhûl olunup, dâire-i mezkûre, Tulon Tersânesi'ne her ne kadar sefîne inşâ olunmuş ve olunacak ise ibtidâ numûnesi manzûr ve ma'lûmları olmak âdetlerinden imiş. Vâkı'â dörder - beşer zirâ' boylu ve âlâtları tam, fenni vâfir sefîneler ve bunlardan başka ateş tulumbaları ve sâir cerr-i eskâl âletleri müşâhede olunduğu. Ba'dehü kebîr bir dâireye varılıp, mahall-i mezkûrda kat-ender-kat dolu dîvânhâneler [58b] olup bu mahaller dahî harbeli tüfengler ve pişto ve frengî kılıçlar ile mâlâmâl olmağla bu mahal sefînelere irkâb olunan asâkirin âlât-ı harbiyeleri içün tahsîs olunmuşdur, deyü ifâde eyledikleri. Ba'dehü bir kaç kat kebîr dîvânhânelere girilip, bu mahaller dahî sefînelerin yelkenleri nesc olunmak içün inşâ olunmuşdur, deyü irâe ve ta'rîf olundukda vâkı'â külliyetli destgâhlar mevcûd ve bir tarafdan nesc-i kirbâs olunmakda olduğu müşâhede olunduğu. Ve bu mahalde işleyenler yevmiyeli adamlar ise dahî derûnlarında mücrim ve müttehem makûlesi olmağla su'âl olundukda tersânede üç nev'i esnâf

---

* Toulon

makûlesi olmağla yevmiye ile işlerler. Bir nev'i bilâ-sebeb ve bilâ-özür cenklerden firâr eden soltatlar ve nev'-i diğeri lusûs ve sâir müttehemlerdir. Bu iki nev'den tersâneye gelen adamlar kangı san'atda mahâreti var ise ol san'atda isti'mâl ve san'ati olmayanları hamallık gibi ağır işlerde istihdâm etmek âdetlerinden olduğunu ifâde eyledikleri. Ve bu mücrim ve müttehemlerin derûnlarında san'atında mâhir ve fenninde yegâne olanların bazılarına tâziyâne-i şevk olmak ve müddet-i mahbûsiyetleri tekmîl oldukda yedinde akçe bulunup, tekrar bu kâr-ı mekrûha mecbûr-ı cesâret olmamak içün mıkdâr-ı kifâye yevmiye tahsîs birle terâküm eden yevmiyesi [59a] her ne ise sebîl-i tahliye olunduğu hînde yedine i'tâ ve küşâd olunmak usûl ve nizâm-ı tersânelerinden olduğundan ma'ada cürm ve töhmetlerine göre ta'yîn olunan müddetten mukaddem ricâ ve şefaat ile tahliye-i sebîlleri mümkün olmadığını dahî ifâde eyledikleri. Ve ba'dehü tahmînen yüz elli kemerden ibâret dolu bir mahalle varılıp, mahall-i mezkûrda gemi komine ve resenleri i'mâl olunmakda olmağla bu makûle ağır komine ve âlâtları i'mâlinde mûcib-i suhûlet olur. Âletler kalîl olup, hemen Tersâne-i Âmire'de isti'mâl olunan âletlerden farkı var ise dahî cüz'î idüği müşâhede olunduğu. Ve ba'dehü kârgîr ve kebîr bir mahelle varılıp, mahall-i mezkûrun bir tarafı sefâyinin top, tekerlek ve kundakları ve bir cânibi demir edevâtı işlenmekde olup, burada istihdam olunan amele kezâlik bâlâda mezkûr sandıkdan ibâret idüği. Vâkı'â demir işlenen yerlerde türlü türlü cerr-i eskâl âletleri îcâd olunmuş olmağla görmedikçe tahrîr ile savsîf mümkün olmayıp, ez-cümle ma'lûm olduğu vechile top ve dingiline vida ta'bîr olunur, ekser başlarına duhan tablası misillü demir vaz'olunmak lâzım olmağla işbu demirlerin ber-vech-i suhûlet teksîri içün bir şey îcâd etmişler. Yani iki parmak kalınlığında ve nısf-ı cam tahtası enliliğinde paslı demiri kızdırıp, ba'dehü örs [59b] ta'bîr olunur mahalle vaz' eyledikleri. Akîbinde tahmînen beş - altı zirâ' yukardan ağır demir tokmağı üzerine bıraktıkları gibi def'aten müdevver kat'edip, der-akab kat'olunan demiri âhar bir örs üzerine dahî vaz' birle orta yerinde lâzım olan delik

dahî açılıp, tekmîl oluyor. Bir dahî devri ateşe sokup, darb etmek iktizâ etmediği. Ve bu âlet nev-îcâd olduğunu ifâde eyledikleri. Ve tersâne-i mezkûrede ta'mîr-i sefâyin içün bir havuz inşâ olunup, lâkin Tersâne-i Âmire havzından cüz'ice sagîrdir. Ve derûnunda bulunan suyun icrâsı içün yemîn ve yesârında yirmişer - otuzar nefer adam ile idâre olunur kırk kadar tulumba olup ve her bir tulumba on beşer - on sekizer adamları ile idâre olunduğundan gâyet suûbetli olduğu tarafımızdan ifâde olundukda tersânede mücrimler kesret üzere olmağla sûret-i âharda âlet îcâdına muhtâç olmadığını vâhî olarak beyân eyledikleri. Ve fî-nefsi'l-emr sekiz - on binden mütecâviz gerek mücrim ve gerek firârî soltatlara, lusûs ve mücrimlerden farkları olmak içün yekrenk başka libâslar iksâ etmiş oldukları ve kârgîr olarak hapishâne var ise dahî vefâ etmediğinden atîk ve amelden sâkıt kalyonların lonbarlarını adam sığmayacak derecede küçültüp, derûnuna iskân etmiş oldukları. Ve zikrolunan mahaller asıl [60a] tersâne mevki'i olup, havuz şeklinde olmağla cevânib-i erbaası dâiren-mâ-dâr örme taş duvar ile muhât olduğu. Ve ondan ma'adâ hâricde bir liman dahî olup, burada kalyonlar ve fırkateynler inşâ olunduğu ve bunun hâricinde sagîr adalar ile muhât bir liman dahî olmağla bu takdirce Tulon* Tersanesi üç aded limandan ibârettir. Adalar ile muhât olan liman, kebîr olup, ol tarafa vusûlümden on beş - yirmi gün mukaddem İngiltere Amirali maiyyetinde olan yirmiden mütecâviz sefîneler ile dahî duhûl ve cevânib-i erbaadan top erişemeyecek mahalle vaz'-ı lenger edip, donanmalarında olan hastalarını çadırlar ile bir odaya ihrâc ve yirmi beş gün kadar ikâmet ve avdet etmiş olduklarını yine Françelüler ifâde eyledikleri. Ve Françelü'nün ikinci limanı derûnunda dört kıt'a üç anbarlı on dört kıt'a kapak kaldırır sefîneler âmâde Yalavigada** olmalarıyla hal böyle iken tarafeyn yekdiğere top endaht etmediklerini ifâde eyledikleri. Ve bu âmâde

---

* Toulon

** "والاوغاده", "ولاوغاده" ve "والارغاده" şekillerinde yazılmış olup, donanma anlamına geldiği zannedilmektedir.

Valavigada olan sefînelerden ma'ada iki kıt'a üç ambarlı inşâ olunmakda ve yedi sekiz kıt'a sefîneler dahî âmâde olmayarak derûn-ı limanda olduğu ve bunlardan maada Marsilya İskelesi'nde üç kıt'a ve Lion Tersânesi'nde on dört - on beş kıt'a bârgîr ve esbleri irkâbı içün ahûr [60b] sefîneleri inşâ olunmakda olduğu müşâhede olunduğu. Ve zikrolunan âmâde donanmanın amirali sefînesini temâşâ içün da'vet ve mahsûs sandalını irsâl etmiş olmağla Devlet-i Aliyye re'âyasından ve Rum tâifesinden iki nefer bîçâreler İngiltere tüccâr sefînelerinde bulunduğundan ahz ve esîr olduklarını bâzıları ifâde etmekle bu vesîle ile mersûmânın sebîlleri tahliye ettirilir mülâhazasıyla amiralin sefînesine varıldıkda amiral sefînenin iskelesinde istikbâl ve resm-i hoş-âmedîyi icrâ eyledikde sefîne-i mezkûrenin her mahallini kendisi binnefs gezdirip ve ta'rîf eyledikden sonra kamarada bir mıkdâr celse-i hafîfe olunduğu esnâda esîrân-ı mersûmânın mahbûsiyetleri der-meyân ve matlûb olundukda bilâ-muhâlefe i'tâ ve ba'dehû avdet olunduğu. Ve mersûmân bilâ-haber sebîlleri tahliye olunduğundan müceddeden hayât-ı cedîdeye nâil ve du'â-yı Devlet-i Aliyye'ye muvâzebet eyledikleri. Ve ba'dehû Tulon Tersânesi'nden hareket ve Nica* dedikleri şehre teveccüh ve azîmet olunup, şehr-i mezkûr fi'l-asl Sardunya Kralı'nın olmağla limanına haylice himmet ve muhâfazasına dikkat etmiş imiş. Ve şehr-i mezkûrun civârında bir cebel üzerinde harâb bir kal'a müşâhede olundukda şehr-i mezkûru zamân-ı sâbıkda Tunus'dan [61a] Arablar gelip, zabt ile şehri ihrâk ve kal'ayı tahrîb etmiş olduklarını nakl ve rivâyet eyledikleri. Ve'l-hâletü hâzihî şehr-i mezkûre sagîrce bir şehir olup, derûnunda kebîr asker kışlası mevcuddur. Ve şehr-i mezkûrun bahçeleri ma'mûr ve limon ve portakal ve sâir eşcâr ile memlû olmağla Françe taraflarına ve ale'l-husûs Paris şehri'ne arabalar ile nakl ve füruht olunduğu. Ve Nisa'dan dahî lede'l-hareke Villa Franga dedikleri limana varıp, anda dahî üç kıt'a fırkateyn sefîneleri mevcûd ve liman-ı mezkûrda elli - altmış kıt'a donanma

* Nicé

sefînesi lenger-endâz olabileceğini ifâde eyledikleri. Ve mârru'z-zikr Villa Franga'dan hareket ve esnâ-yı râhda Saôna şehri'ne lede'l-vusûl Ro Papası ikâmet etmek üzere olduğunu ve papa-yı mersûm bu esnâda dilediği mahalde ikâmete me'zûn iken mahbûsiyeti evvel emirde bu mahalde olmağla ilâ-âhiri'l-ömr mahall-i âhara azîmet etmemeğe niyet etmiş olduğunu ifâde eyledikleri. Ve zikrolunan Nisa şehri'nden Ceneviz'e azîmet olunup, esnâ-yı râhda olan kasabât ve kurâ ahâlîleri perîşân ve fakîrü'l-hâl olup, bulunanlar dahî bir pâre nâna muhtâç olduklarından ma'adâ açlıkdan dahî helâk olmakda olduklarını yine ahâlî ve müsâfirîn ifâde eyledikleri. Ve ahâlinin [61b] halleri diğergûn iken Marsilya ve Tulon ve Nisa'dan Ceneviz'e gelinceye kadar esnâ-yı râhda vâki' mahallerden bir tarafdan asker tahrîr ve beşer - altışar yüz celb ve cem' birle mahalli-i mezkûreye nakl ve bir tarafdan ta'lîm etmekde oldukları re'yü'l-ayn müşâhede olunduğu. Ve Marsilya'dan Ceneviz'e gelinceye kadar vâki' olan sevâhilde birer kurşun menzili mahallerde Françelü tarafından tabyalar inşâ ve top ve humbaralar vaz'ıyla rûz u leyâl İngilterelü'lerden muhâfaza olunduğu. Ve zikrolunan sâhiller iskelelerinden birbirlerine zahîre ve emti'a-i sâire sagîr kayıklar ile nakl olunmakda ise dahî İngilterelü aralık aralık zikrolunan sahilleri kollayıp, zapt etmek üzere olduğundan bu makûle kayıklara deryâda olan İngiltere sefînelerini ihbâr zımnında sevâhil-i mezkûrede Françelü tarafından mahal-be-mahal telgraf âletleri îcâd olunmuş olmağla İngiltere sefîneleri rûnümâ oldukda derhal telgrafları i'mâl ve tahrîk ile sefîneleri âgâh eyledikleri re'yü'l-ayn müşâhede olunduğu. Ve bu derecelerde ikdâm ve dikkat olunmakda iken İngilterelüye su ve zehâir-i sâire lâzım olduğu gibi münâsib gördüğü mahalle birkaç kıt'a sefîne gönderip, akçe ile zahîre ve su alacaklarını ve verilmediği takdirde fenâca hareket edeceklerini beyân ile zarûrî mümâşât [62a] olunarak matlûbları üzre zahîre ahz ve akçesini tamâmen i'tâ ve su alıp, avdet eylediklerini yine Françelüler ifâde eyledikleri. Ve zikrolunan Nisa'dan Ceneviz'e varıncaya kadar ebnâ-yı sebîl, bârgîr ve katır ile âmed-şod eyledikleri tarîk

dağıstan ve gâyet sa'bu'l-mürûr mürtefi' olup, arabalar ile nakl-i metâ' mümkin olmamağla cibâl-i mezkûrenin birisinden mürûr eylediğimizde sâhil-i deryâdan zirve-i cebel-i mezkûra katır ile dört saatde çıkılmışdır. Ve cebel-i mezkûrun cevânib-i erbaası zeytinlik ve kestânelik olup, hâlî mahalli olmadığı. Ve bu defa Nisa'dan Ceneviz'e kadar sâhilde olan dağların eteklerini kat' ve araba işlemek üzere müceddeden yollar açılmak üzere olmağla tekmîl olan mahallerden araba ve olmayan mahallerden bârgîr ve katır ile mürûr olunur. Yâni deryâdan tophâneye nazar olundukda müşâhede olunan dağların vasatından yolları hafr edip, bazı maheller gevşek zuhûr eder ise deryadan yola ve bazan yoldan zirveye kadar metin ve müstahkem kemerler inşâ ederek meselâ Varna'ya kadar tesviye ve tanzîm etmekde oldukları meşhûd ve manzûrumuz olduğu. Ve Ceneviz şehri kebîrce bir memleket derûnunda vüs'atlü konaklar olup, ekserinin kapuları İstanbul'da olan han kapıları gibi olmağla nerdübanlar [62b] taşdan kebîr ve vüs'atli ve nerdübanların zîr ü bâlâsında ve yemîn ve yesârında kadleri bâlâ mermer direkler vaz'olunmuş, bâdî-i nazarda hân ve hâne oldukları fark olunmayacak derecelerde idüği. Ve tuğla çamurunu bir derecede i'mâl etmişlerdir ki, hânelerde olan odaların tavanları ne renkde ise tahta döşeme yerine ol renkde tuğla çamurunu odanın cürmü mikdarı döşeyip, yekpâre olmak üzre tanzîm ve üzerleri dahî mücellâ olduğundan evvel-be-evvel nazar edenler sahih somâki ile döşenmiş zanneyledikleri. Velhasıl, şehr-i mezkûrun ebniyesi Ceneviz kârı ve Frengistan'ın sâir şehirlerinden başka sûrette ve metîn olduğu. Ve şehr-i mezkûrun limanı vüs'atli ve mahfûz olup, muhâfazası için bulunan birkaç kıt'a beylik Françe tekneleri aralıkda hâric-i limanda geşt ü güzâr ve yine duhûl eyledikleri. Ve Ceneviz'den hareket ve Katbomaro* dedikleri mahalle birkaç günde gidildikden sonra Payasnice şehrine varılmağla bunda bir kal'a vardır. Ve şehr-i mezkûrun önünde yürümekle meşhûr nehir cereyân edip, İtalya'nın bundan kebîr nehri olmayıp,

---

* قاتبوماروْ

eyyâm-ı şitâda üç kat ziyâde olduğu. Ve Trabin nâmıyla diğer bir nehir dahî cereyân etmekle nehr-i mezkûrun yemîn ve yesâr ve derûnunda mukaddemâ Françelü ile Nemçelü'nün azîm cenkleri [63a] vuku' bulup, hatta dem-i âdemle nehr-i mezkûrun rengini tahavvül etmişler deyü nakl ve rivâyet eyledikleri. Ve bu mahalden kayık ile mürûr edip, *Keremona* ve *Posolo* memleketlerine varılmağla bunlarda tuğladan bir kal'a görüldüğü. Ve birkaç gün mürûrunda *Mantova* Şehri'ne varılıp, Mantova Kal'ası kebîr ve tuğladan inşâ olunmuş olduğu müşâhede olunduğu ve ondan lede'l-hareke *Avila* demekle ma'rûf mahalle varılıp, şehr-i mezkûr kebîr ve kal'a ile muhât olduğu. Ve ondan *Fanalana* nam mahalle varılıp, bunda tuğla bir kal'a vardır. Ve mahall-i mezkûrdan bir müddet gidilip, *Kalyamento* dedikleri mahalden gidildikde *Odin* demekle meşhûr kal'aya varılıp, bir müddet dahî gidildikde İtalya arâzîsi tekmîl olup, *Korpeçe* demekle ma'rûf olan mahalle vusûlümüzde mahall-i mezkûr bu defa Nemçelü'den Françelüye terk olunan arâzîden olduğunu ma'lûmu olanlar takrîr eyledikleri. Ve birkaç gün dahî gidildikde *Lobyana*, nâm-ı diğer *Linc* demekle ma'rûf ve meşhûr kebîr kazâya vâsıl ve ondan dahî birkaç gün gidilip, yani Nemçelüden Fransalu yedine geçmiş olan Kırvaçya ve Dalmaçya eyâletleri derûnlarından ve Triyeste ve Kuyuma iskeleleri verâlarından mürûr ile Devlet-i Aliyye ile Françelü [63b] arâzîsini tefrîk eden Ona Nehri kenarında kâide Kostanice'ye ve ondan dahî nehr-i mezkûrun kenarıyla bir müddetcik gidilip, Nemçe Dubçesi'ne vusûl birle Karşıbosna yakasında. Dupiçe Kal'ası'na Îd-i Fıtr'da mürûr ve din karındaşlarımız ile mu'âyede birle îd ber-bâlâ-yı îd olunduğu. Ve ondan hareket ve Panaluka ve İzvornik Pazarı ve Taşlıca ve Perepol ve Yenipazar ve Vilçıtrın ve Priştine ve Komanova ve Köstendil ve Pazarcık ve Filibe ve Varna tarîkıyle 1226 senesi mâh-ı Zilhiccesinin 28'inci günü avn ü inâyet-i Bârî ile Der-Bâr-ı Ma'delet-karâr-ı Mülûkâne'ye vusûl müyesser olduğu. Ve Tulon Tersânesi'nden müfârakat eylediğimizde dâire-i çâkerânem halkı râkib oldukları sefîne ile Malta Cezîresi'ne lede'l-vusûl İngilterelü kırk gün tevkîf etmiş ise

dahî ber-takrîb sebillerini tahliye etmiş olmalarıyla çakerlerinin Deraliyye'ye vusûlüm günü sefîne-i mezkûre dahî vâsıl olmağla bu dahî Hak Teâlâ Hazretlerinin mahz-ı lütf u ihsânı olduğuna şükr edip, ittifâkiyâtdan olduğuna binâen tahrîr olunduğu. Hemân Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak Celle Şânuhu Hazretleri Devlet-i Aliyye'ye [84a] kuvvetler ve sâyesinde bulunan Ümmet-i Muhammed'e rahatlar ihsân eyleye, Âmin, be-câh-ı seyyidi'l-mürselîn.

İtmâm pezîr yaft în nüsha, bi-fermûde-i
'âl-i cenâb, mu'allâ elkâb Arif Hikmet
B eyefendi dâme izzuhû ve ikbâluhû

- 1262 -

Bibliyografya

Abdurrahim Muhib Efendi; **Büyük Sefâretnâme**, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Türkçe Yazmalar, No: 2651.

________; **Küçük Sefâretnâme**, Fâtih Millet Kütühânesi, No: 833.

Ahmed Âsım; **Târîh-i Âsım**, Cild I, İstanbul, (Tarihsiz).

Ahmed Cevdet Paşa; **Târîh-i Cevdet**, Cild VIII, IX, İstanbul, h. 1309.

AKÇURA, Yusuf; **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, İstanbul, 1940.

BABINGER, Franz; **Die Geschichsschreiberder Osmanen und ihre Werke**, Leibzig, 1927.

________; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev.: Prof. Çoşkun ÜÇOK), Ankara, 1982.

Bursalı Mehmed Tâhir; **Osmanlı Müellifleri**, Cild. III, İstanbul, h. 1342.

DESMET, Helene - GREGOIRE; **Büyülü Divân - XVIII. yy. Fransa'sında Türkler ve Türk Dünyası**, (Çev.: Mehmet Ali KILIÇBAY), İstanbul, 1991.

"Dubrovnik", **Ana Britannica**, Cild VII, İstanbul, 1986.

İNAL, İbnülemîn Mahmud Kemâl; **Son Şâirler**, Cild IV, İstanbul, 1988.

"Jardin des Plantes de Paris", **Nouveau larousse İllustré, Dictionnaire Universel Encyclopédique**, C. V, VI, Paris, (-).

KARAL, Enver Ziya; **Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği**, İstanbul, 1940.

________; **Osmanlı Târîhi**, Cild VII-VIIII, Ankara, 1983.

________; **Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları**, Ankara, 1946.

KARATEPE, Şükrü; **Osmanlı Siyâsî Kurumları**, İstanbul, 1989.

KURAN, Ercüment; **Avrupa'da Osmanlı İkâmet Elçiliklerinin Kuruluşu ve Siyâsî Faâliyetleri, 1793-1821**, Ankara, 1968.

Muallim Nâcî; **Lugat-i Nâcî**, İstanbul, 1978.

PAKALIN, M. Zeki; **Osmanlı Târîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cild I-II-III, İstanbul, 1971.

"Paris", **Ana Britannica**, Cild XVII, İstanbul, 1968.

Salnâme-i Nezâret-i Hâriciye, Def'a-i Ûlâ, İstanbul, h. 1302.

SAYAR, Ahmed Güner; **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul, 1986.

SCHMIEDE, H. Ahmed; **Giritli Ali Aziz Efenid'nin Berlin Sefâreti**, İstanbul, (Tarihsiz).

SERTOĞLU, Midhat; **Osmanlı Târîh Lûgatı**, İstanbul, 1986.

SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çeviren: Mehmet Harmanlı), Cild I, İstanbul, 1982.

SOYSAL, İsmail; **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münâsebetleri (1789-1802)**, Ankara, 1964.

Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, 1989.

TESCHNER, Franz; "Osmanlılarda Coğrafya", **Türkiyât Mecmûâsı**, Cild II, İstanbul, 1922.

TOPALOĞLU, Bekir - KARAMAN, Hayreddin; **Arapça - Türkçe Yeni Kâmûs**, İstanbul, 1977.

UÇAROL, Rıfat; "1817-1870 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Gümünüze Büyük İslâm Târîhi**, Cild IX, İstanbul, 1989.

UNAT, Fâik Reşit; **Osmanlı Sefîrleri ve Sefâretnâmeler**, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; "XIX. yy. Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münâsebâtına Dâir Vesîkalar", **Belleten**, Cild XIII, Ankara, 1949.

YEĞİN, Abdullah; **Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat**, İstanbul, 1987.

İndeks

Ekler

EK: 1

Küçük Sefâretnâme v.1a

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد واله
وصحبه اجمعين اما بعد جنتمکان فردوس آشیان سلطان سلیم خان
طاب ثراه حضرتلرینک زمان سلطنتلرنده یعنی بیک ایکی یوز یکرمی بر
سنه‌سنده فرانچه امپراطوری ناپولیونک امپراطورلغی وفرانچه
پادشاهلغنی تبنی سوادی شرف افزای صحیفه صدور اولان نامه
همایون ودارنامه شوکت علامه وهدایای ملوکانه ایله بو بنده کـ
مترلری سید عبدالرحیم محب بنده‌لری شانجلو پاریسی ویرلک
ایلچیلک رتبه جلیله‌سیله تعیین وتخصیص بیورلمش اولدیغمه بناءً
متوکلا علی الله المعین درعلیه‌دن حرکت وبرا وارنه‌یه واندن

روسجغه

وسیحه وبکرسی وفرهبوه ولزارت ومهادیر وشبح ونغوسه
وطمتوار وبتنه وبودیه طریقلریله بیچه وارلوب برقاچ کونه
اقامت ایله انده دخی حرکت وباد باده دورنبرغ فرالابک
شهرلرنده مرور ایله فرانچه لونک رأس حدودی اولان استرازبورغ
شهرینه وانده دخی قطع منازل وطی مراحل ایدرک فرانچه لونک
مقر امپراطوریسی اولان پاریس شهرینه وصول میسر اولدیغی دربعضا
تقدیر باری التی سنه یه قریب شهر مذکورده اقامت وحلول عهده
عجزیم اولان موارکلیه وجزوییه رؤیه وبعد تمام المصلحه
باراده همایون حضرت جهانداری دربار شوکتقرار ملوکانه یه عودت
اولندی قالدیکه طرف دولت علیه دن سفارتله دول اخره مامور
اولنلر وسیاحت ارز وسیله کره ارضده قبولنه ایدنلر یا باره
وصول اولدقلری اراضی وممالکک احوالک وکیفیاتنی قلمه الوب تقدیم
ایتدکلری اصول مامورینه دنه اولدیغنه بنا بیک یوز اوتوز ایکی
سنه سنده فرانچه یه سفارتله مامور اولان یکرمی سکز چلبی دیمکله معروف
زاتک تقدیم ایلدیکی سفارتنامه سنده مدعو اولدقلری مجالسده
قندیل وقنلک دونماسی وتعلیم صفوف عسکریه نک مثلث ومربع
اشکال ایله خرام وحرکتلری واوپاره وقومودیا وبالو تعبیر

Küçük Sefâretnâme, v.1b

قوللر وسایر سنده بولنانلر امت محمده راضلر احسانلریله

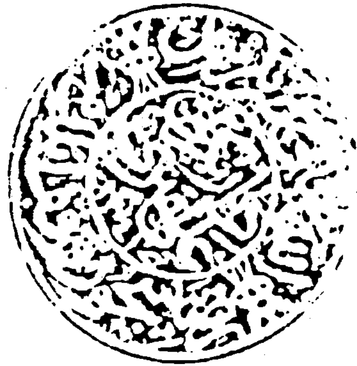
آمین بجاه سید المرسلین

اتمام پذیر یافت ایله نسخه بفرموده عالیجناب معلی

القاب عارف حکمت بك افندی

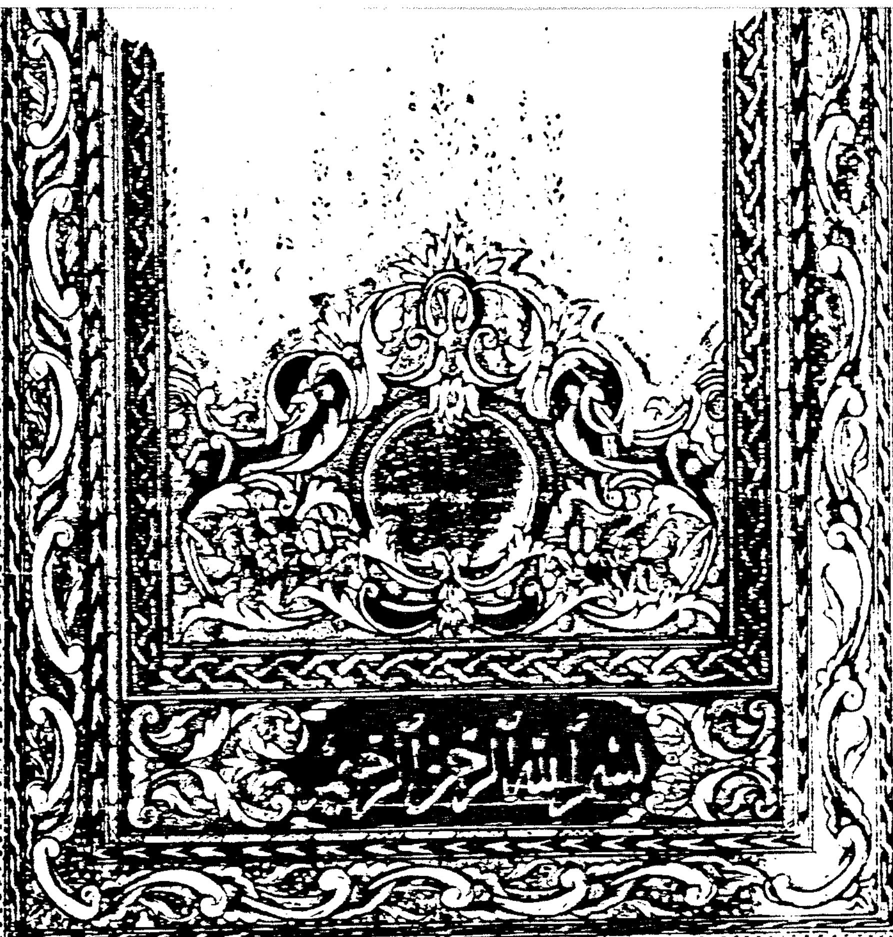
دام عزه واقباله

١٢٦٢

EK: 2

Küçük Sefâretnâme, v.64a

دیرینه دیرینهٔ سلطنت سنیه و شنشنهٔ حسنهٔ دولت عثمانیه اوزره تسطیر وقایع سابقه و تحریر حوادث
ماضیه یه اعتنا و ابتدار ایتمك وقایع نویسان عصرك وظیفهٔ ذمتلری اولدیغی كبی خدمهٔ دولت علیه‌نك
بعضیلری دخی بالفعل مستخدم اولدقلری امور مهمهٔ دولت علیه‌ده مشهود باصرهٔ دقت و مجزوم فاكرهٔ عبرتلری
اولان حالات و وقوعاتی بشقه‌جه ضبط ایتمك دأب مستحسنه‌لری اولدیغندن بو چاكر مستغفر نعیم دخی
دیرینه‌لری یعنی سید عبدالرحیم محب خاندان الرسول الكریم بیك ایكیوز یكرمی بر سنه‌سنده دولت
علیه‌دن فرانچه دولتنه بیوك ایلچیلك ایله مأمور و تخصیص بیورلمش اولدیغمه بناء بدایت مأموریتمدن الی انتهاء
مشهودم اولان حالات و وقوع بولان كیفیاتی ضبط و تحریر ایلكز ارشادالیهم اقتفا قیلندم اولوب الیوم
دردن اوروپاده شراره پاش اولان آتش حرب و قتال و بو كیفیت ایله ظهور ایدن فتنه و فسادك اكثری مبین
اولدیغی جهتیله نمودار اولمغله مطالعه‌سنه عطف نگاه التفات بیورلور ایسه بو دخی بشقه بر اثر اولور
مرحله‌سنی ذمت عبودیتمه واجب و ابراز و تقدیمی عریضهٔ صداقت بندگانه‌مه فرض و مترتب بیلدیگمه اجتناء مدت
قاممده فرانچه باش وكیللری و وكلای سائره و كرك روسیه مرخصی و مسافرهٔ پارسه ورود ایدن نمچه
باش وكیلی ایله واقع اولان مكالمه‌لر و ركاب همایونه توارد ایدن تحریرات و تقریرات عتیقه و جدیده و وقوعات
سائره مجملاً درج اولندیغندن ماعدا مصلحت اقتضاسیله اوائل اوراقی اواخرنده بسط و تمهید اولنمش ایسه دخی
اطناب و تطویلدن احتراز ایله و بالله التوفیق تسطیر اولندی چونكه بو چاكر صداقتكارلرك عجالة پارسه
عزیمتم خصوصنه بر مقتضای وقت و حال ارادهٔ سنیه تعلق ایتمش اولمغله اعطا بیورلان نامهٔ همایون و صدارتانه
ملوكانه و هدایای شاهانه و تعلیمات‌نامه‌یی بالاستصحاب سنهٔ مذكوره محرمنك اوچنجی كونی دربار ملوكانه‌دن حركت
قالیجه اوات برله [illegible] بخت بدانجه [illegible] میرا [illegible] برسان قرایی و ایتلرندن الوقت [illegible]

EK: 3 Büyük Sefâretnâme, v.1a

قایقه نظور معیتم اوزره وانباعمله سوار وقواق حصارینه لدی الوصول یوم مذکورک فرداسی ابتدای سفر
والدیو تقریرلرده مفید ایکن ذکر اولنان قایقلر رئیسی لدی السؤال هوا برزمان دها برکارینه اعتماد اولنمز دیو براکیجه
ساعت قالدرق محل مذکوردن دخی فلک لنکر اولنوب ومستعینا بعنایة الله تعالی بوغازدن طشره خروج
وباد بادبانکشای عزیمت اولنوب برقاج میل روزکارک حضورده مساعده سی درکار ایکن نفسه اکثری ظهور ایله
هوا یلدیزه واردی قره بورنه ایرشمزدن حالتینه منجر اولور دیو قایقجیلر بیک موجی ظهور اولنمش اولمغله
هرحال ایسه بالاتفاق کورک ایله غیرت اولنه رق قره بورونی تعبیر ایتدکلری محل مخفیه عون باری
ایله وصول میسر اولوب وزوال قایقلر قره یه کشیده وصباحه انتظار اولندیغی ولیلهٔ مذکوره ده هوا
کذلک شدت ونموزنمای دوزفیات اولوب کیدرک محل مخفی مذکوره تلاطم بحر هجوم وقایقلری اولدیغی
محلده تضییق ایله هدیای همایونی اشرف ایرشدیکی مجزوم اولدیغندن تکرار بالاتفاق اولدقلری محلدن دامن
جبله چکلنش ایسه دخی طلوع فجره قدر مبتلا اولدیغمز خوف وخطر خارج از طوق بشر اولوب بزوال یزدان(?)
ایله طلوع فجر صادقه قدر جناب رزاق محل مخفیده اقامت وبعده محل مذکوره نصف ساعت
مقداری مسافه ده اوچ دیرکلی برقطعه تجار سفینه سنک قره یه دوشمش اولدیغی قایقچیلر طرفندن اخبار اولنمغله
ورعقب بالنفس اوزرینه واریلوب واقعا سفینهٔ مذکوره پاره پاره ودور دریاده پارچه لری مشاهده اولندیغنه
بناءً یانمزده بولنان قایقچیلر بخشیشلر اعطاسیله خوفلردن قره یه تقرب ایدن تام ریعا پارچه لری وقول
وایاق دیو پارچه لری دوشیرلوب مناسب محلده دفن ایتدیرلور ایکن توم اراسنده ایکی نفر ادم دخی
رؤیت اولندیغی اخبار اولنمغله درحال یانلرینه واریلوب طالقه لر قره یه اندخته(?) اولمش اولدیغندن بیچاره لر ازلق(?)
اولمغله هرحال ایسه بولندیغمز محله نقل برله وهانلرینه شوربا ایچیرله رک لطف حق ایله حیات جدیده نائل
وکیفیتلری لدی السؤال اون برقطعه سفینه برده سنه بوغازدن دریایه خروج وبورایه قدر سلامتله کلمش
ایکن بیوک هوا تحویل ایدوب بورایه یاشدن قره یه اوردق ودیکرلرندن خبرمز یوقدر دیمه لریله مزبوراندن
بریسی استانه طرفنه ارسال اولندیغی ودیکری اسماعیل کندی سندن اولمغله ولایتی جانبنه عودت اولنور
اولدیغی اجلدن حسبةً لله تعالی الیه مقتضیه سی نزلک(?) ودرجیبنه بالهیه ایصال واقتضا ایدن خرجراهی
اعطاسیله صوب مقصودینه تسیار اولندیغی وسفینهٔ مغروقه درونندن طشره خروج ایدن اشیا هرنه
بولندیسه جمله سی یادقه بوغاز ناظری طرفنه ایصال اولندیغی دراقعا بوغازدن قره بورونه قدر واقع اولان
مسافه ده اولقدر سفینه نک قضازده اولدیغی تحقیق اولنمشدر جناب مسبب الاسباب عون وعنایتیله واکر
اولدیغمز سفینه لرده برینه مقدار ذره خطر وکدر واقع اولماش ایسه دخی یدی کون یدی کیجه محل مذکوردن
برخطوه خروج وحرکته روزکارک مساعده سی اولمیوب یدنجی کونی اولدقچه هوا سکونت کلدیکی کیجه
قایقلری دریایه القا برله شرطهٔ توفیق نعم الرفیق ایله ینه بادبانکشای عزیمت ومدیه جیشکاهنه لدی الوصول
ینه بحکمة الله تعالی هوا ایتدل اولمغله مجبورا مدیه یه خروج واوچ کون دخی اول طرفده اقامت اولنوب ایدنجی کونی
علی الصباح حرکت وکیجه وکوندز یکی وکورک اصرف نقدینه قوت اولنه رق بالعافیه وارنه یه وصول میسر
اولدیغی ومحل مذکورده اسکراآغالری اون سکز عدد عربه لر ایله درجیبنه وارنه قارشو برکوکیه مرور(?)
برله برقاج کون مکره بکرشه دخول واوچ کون دخی اول طرفده اقتضا ایدن عربه لر تدارکیله اقامت وتشکیلو

Büyük Sefâretnâme, v.1b

EK: 4 Büyük Sefâretnâme, v.164a

[illegible]

اوزنده ... آمین بجاه سید المرسلین

ختام یافت بقلم شکسته رقم ...

... زاده ...

و خواجگان دیوان

همایون

١٢٢٨

Büyük Sefâretnâme v.164b

EK: 5

Bâb-ı Âli tarafından, Napoléon'un imparator tanınması işinde sadrazam ile pâdişâh arasında bir görüş ayrılığını gösteren vesika.

Ek 5'in devamı

EK: 6

Bâb-ı Âli tarafından Napoléon'un imparator tanınmamasından dolayı Rus çarının memnûniyetini gösteren bir mektup.

Ek 6'nın devamı

EK: 7

Bâb-ı Âli tarafından Napoléon'un imparator tanınmamasından dolayı, Fransız elçisinin hiddetini gösteren ve kendisini iknâ için Osmanlı hükümeti tarafından tutulan yolu bilidiren arz ve hat.

Ek 7'nin devamı

EK: 8

Bâb-ı Âli tarafından, Napoléon'un imparatorluğunun tanınması işinde bir karar vermek üzere toplanan büyük divanın müzâkere ettiği maddeler ve Pâdişâh'ın hattı.

Ek 8'in devamı (1)

Ek 8'in devamı (2)

Ek 8'in devamı (3)